

Innhold

1	Forord	11
2	Kirkenes særskilte verdier	13
3	Noen konklusjoner og utfordringer	15
4	Om undersøkelsen	17
4.1	Bakgrunn og formål	17
4.2	Om rapporten	17
4.2.1	Leseveiledning	17
4.3	Mandat	18
4.4	Referansegruppe	18
4.5	Faglig råd	18
4.6	Begreper	19
4.7	Kvantifisering av det unike – en pragmatisk tilnærming	19
4.8	Dagens forvaltning av kirkekunst og inventar	20
4.9	Anskaffelser	21
4.10	Statlige tilskuddsordninger	22
4.11	Nasjonale rammer og føringer	22
4.12	Riksantikvarens rapporteringsmål	22
4.13	Kompetansesentra	23
4.14	Formidling av kontakt mellom utøvere og oppdragsgivere	23
4.15	Kildegrunnlag	24
5	Omfang, tilstand og kritisk kompetanse	33
5.1	Gjenstander av sølv	33
5.1.1	Kilder for gjenstandsgruppen	33
5.1.2	Hovedpunkter fra kartleggingen	33
5.1.3	Tilstand	34
5.1.4	Kompetansesituasjon	34
5.1.5	Eiers behov for fagkompetanse	35
5.2	Lysekroner og lysestaker	35
5.2.1	Kilder for gjenstandsgruppen	35
5.2.2	Tilstand	36
5.2.3	Lysekroner og lysestaker av kobberlegeringer	37
5.2.4	Kompetansesituasjon	37
5.2.5	Lysekroner og lysestaker av andre materialer	37
5.3	Andre metallgjenstander i kirkene	38
5.3.1	Kilder for gjenstandsgruppen	38
5.3.2	Hovedpunkter fra kartleggingen	38
5.3.3	Tilstand	39
5.3.4	Kompetansesituasjon	39
5.3.5	Eiers behov for fagkompetanse	39
5.4	Orgel	39

5.4.1	Kilder for gjenstandsgruppen.....	40
5.4.2	Hovedpunkter fra kartleggingen	40
5.4.3	Tilstand	40
5.4.4	Kompetansesituasjon	40
5.4.5	Eiers behov for fagkompetanse	41
5.5	<i>Bøker og håndskrifter</i>	41
5.5.1	Kilder for gjenstandsgruppen.....	41
5.5.2	Hovedpunkter fra kartleggingen	41
5.5.3	Tilstand	42
5.5.4	Kompetansesituasjon	42
5.5.5	Eiers behov for fagkompetanse	43
5.6	<i>Glassmalerier</i>	43
5.6.1	Kilder for gjenstandsgruppen.....	43
5.6.2	Hovedpunkter fra kartleggingen	43
5.6.3	Tilstand	43
5.6.4	Kompetansesituasjon	44
5.6.5	Eiers behov for fagkompetanse	44
5.7	<i>Tårnur</i>	44
5.7.1	Kilder for gjenstandsgruppen.....	44
5.7.2	Hovedpunkter fra kartleggingen	44
5.7.3	Tilstand	45
5.7.4	Kompetansesituasjon	45
5.7.5	Eiers behov for fagkompetanse	46
5.8	<i>Møbler og inventar</i>	46
5.8.1	Kilder for gjenstandsgruppen.....	46
5.8.2	Hovedpunkter fra kartleggingen	46
5.8.3	Tilstand	47
5.8.4	Kompetansesituasjon	48
5.8.5	Eiers behov for fagkompetanse	49
5.9	<i>Kunst og dekorert inventar</i>	51
5.9.1	Kilder for gjenstandsgruppen.....	51
5.9.2	Hovedpunkter fra kartleggingen	51
5.9.3	Tilstand	52
5.9.4	Kompetansesituasjon	53
5.9.5	Eiers behov for fagkompetanse	54
5.10	<i>Tekstiler og paramenter</i>	54
5.10.1	Kilder for gjenstandsgruppen.....	54
5.10.2	Hovedpunkter fra kartleggingen	54
5.10.3	Tilstand	55
5.10.4	Kompetansesituasjon	55
5.10.5	Eiers behov for fagkompetanse	56
5.11	<i>Gjenstander av stein</i>	56
5.11.1	Kilder for gjenstandsgruppen.....	56
5.11.2	Hovedpunkter fra kartleggingen	56
5.11.3	Tilstand	56
5.11.4	Kompetansesituasjon	57
5.11.5	Eiers behov for fagkompetanse	57
5.12	<i>Kirkeklokker</i>	57
5.12.1	Kilder for gjenstandsgruppen.....	57
5.12.2	Hovedpunkter fra kartleggingen	57

5.12.3	Tilstand	58
5.12.4	Kompetansesituasjon	58
5.12.5	Eiers behov for fagkompetanse	58
6	Kunnskapsgrunnlag omfang	59
6.1	<i>Innledning</i>	59
6.2	<i>Alter</i>	59
6.2.1	Pålitelighet	60
6.2.2	Kirkekontroll	60
6.3	<i>Alterring</i>	60
6.3.1	Pålitelighet	61
6.3.2	Kirkekontroll	61
6.4	<i>Altertavle</i>	61
6.4.1	Pålitelighet	62
6.4.2	Kirkekontroll	62
6.4.3	Ekspertregistrering	62
6.5	<i>Prekestol</i>	63
6.5.1	Pålitelighet	63
6.5.2	Ekspertregistrering	64
6.6	<i>Døpefont, døpefontshimling og dåpsengler</i>	64
6.6.1	Pålitelighet	65
6.6.2	Kirkekontroll	65
6.6.3	Ekspertregistrering	65
6.7	<i>Korskiller</i>	66
6.7.1	Pålitelighet	66
6.7.2	Ekspertregistrering	66
6.8	<i>Kirkebenker</i>	66
6.8.1	Pålitelighet	67
6.8.2	Ekspertregistrering	67
6.9	<i>Eldre benker, stoler og innelukkede «rom»</i>	67
6.9.1	Pålitelighet	68
6.9.2	Kirkekontroll	68
6.9.3	Ekspertregistrering	68
6.10	<i>Møbler med gyldenlær</i>	69
6.10.1	Pålitelighet	69
6.10.2	Kirkekontroll	69
6.11	<i>Malerier</i>	70
6.11.1	Pålitelighet	70
6.11.2	Kirkekontroll	70
6.12	<i>Skulpturer</i>	71
6.12.1	Pålitelighet	71
6.12.2	Kirkekontroll	71
6.12.3	Ekspertregistrering	72
6.13	<i>Veggteppe og bildevev</i>	72
6.13.1	Pålitelighet	72
6.13.2	Kirkekontroll	72
6.14	<i>Lysekroner</i>	73
6.14.1	Pålitelighet	73
6.14.2	Kirkekontroll	73

6.15	<i>Lysestaker</i>	74
6.15.1	Pålitelighet	74
6.15.2	Kirkekontroll	74
6.16	<i>Sølv og rituelle</i>	75
6.16.1	Pålitelighet	76
6.16.2	Kirkekontroll	76
6.16.3	Rituelle kar av andre materialer	77
6.17	<i>Tekstiler og paramenter</i>	77
6.17.1	Pålitelighet	77
6.17.2	Kirkekontroll	77
6.18	<i>Bøker og håndskrifter</i>	78
6.18.1	Pålitelighet	78
6.18.2	Kirkekontroll	78
6.19	<i>Glassmalerier</i>	79
6.19.1	Pålitelighet	79
6.19.2	Kirkekontroll og ekspertregistrering kombinert	79
6.20	<i>Dekorerte himlinger</i>	80
6.20.1	Pålitelighet	80
6.20.2	Kirkekontrollen	80
6.20.3	Ekspertregistrering	80
6.20.4	Kirkekontroll og ekspertregistrering kombinert	81
6.21	<i>Veggmaleri</i>	81
6.21.1	Pålitelighet	81
6.21.2	Ekspertregistrering	82
6.21.3	Kirkekontroll	82
6.22	<i>Dekorerte gallerifronter</i>	83
6.22.1	Pålitelighet	83
6.22.2	Ekspertregistrering	83
6.23	<i>Orgel</i>	84
6.23.1	Pålitelighet	85
6.23.2	Ekspertregistrering	85
6.24	<i>Kirkeklokker</i>	85
6.24.1	Pålitelighet	86
6.24.2	Ekspertregistrering	86
6.25	<i>Tårnur</i>	88
6.25.1	Pålitelighet	88
6.25.2	Kirkekontroll	89
6.25.3	Ekspertregistrering	89
6.26	<i>«Diverse klenodier»</i>	90
6.26.1	Kirkekontroll	90
6.26.2	Kommentarer under «annet»	91
7	Kunnskapsgrunnlag tilstand	92
7.1	<i>Innledning</i>	92
7.2	<i>Vurdering av tilstand for inventar i Kirkekontrollene</i>	92
7.2.1	Egenvurdering av orgel fra 2005 - 2021	92
7.3	<i>Riksantikvarens årlige tilstandskartlegginger i kirker</i>	92
7.4	<i>Skala for tilstandsregistrering</i>	93
7.5	<i>Besøkte kirker 2001 - 2021</i>	94

7.6	Oversikt over antallet vurderinger.....	95
7.7	Tilstand fordelt på materialgruppe.....	95
7.8	Tilstand fordelt på gjenstandsgrupper.....	98
7.9	Tilstand for utvalgte gjenstandsgrupper	99
7.10	Intervjuer med fagekspertene	101
7.11	Gjenstander av stein	102
7.12	Glassmaleri og blyglassvindu.....	103
7.13	Kirkeklokker	104
7.14	Tårnur	104
7.15	Orgel	106
7.16	Tekstiler	107
7.17	Metallgjenstander	107
7.18	Lysstell	108
7.19	Kirkesølv.....	109
7.20	Møbler	109
7.21	Bøker og håndskrifter	110
7.22	Kompositte gjenstander.....	111
7.23	Bemalt kunst og inventar.....	111
7.24	Veggmaleri på mur	112
7.25	Oppsummerende bemerkninger	113
8	Kunnskapsgrunnlag kritisk kompetanse.....	114
8.1	Innledning	114
8.2	Håndverksfag og teknikker som kan være relevante for kirkene.....	114
8.3	Verneverdige tradisjonshåndverk	116
8.4	Organisering av utdanningsløpene.....	117
8.4.1	Faglige fordypningsmuligheter for håndverkere.....	118
8.5	Restaureringskompetanse	118
8.6	Antall utøvere innenfor de ulike håndverksfagene.....	119
8.7	Søkere til skole – og læreplass	120
8.8	Antall inngåtte lærekontrakter.....	122
8.9	Godkjente lærebedrifter	122
8.10	Antall avlagte fag – svenneprøver	124
8.11	Konservatorfag som er særlig viktige for kirkene	124
8.12	Kompetansekrav for konservatorer	124
8.13	Spesialiseringer innenfor konserveringsfaget.....	125
8.14	Organisering av utdanningsløpene.....	126
8.15	Tilgjengelighet for oppdrag i kirker	127
8.16	Tilgjengelighet i ulike regioner.....	128
8.17	Eiernes etterspørsel og selvopplevde behov	129
8.18	Oppsummerende bemerkninger om kritisk kompetanse.....	132
9	Metode.....	134
9.1	Kategorier og grupperinger	134
9.1.1	Aldersinndeling av gjenstander	134

9.1.2	Aldersinndeling av kirkebyggene (byggeperioder).....	135
9.1.3	Inndeling ut fra kirkens hovedmateriale	135
9.2	Kartlegging av omfang og utbredelse gjennom Kirkekontrollen	135
9.2.1	Ulike typer spørsmål gir ulike datavariabler	135
9.2.2	Utvalg og representativitet	136
9.2.3	Representativitet for ulike fylker	136
9.2.4	Representativitet for ulike vernegrupper	137
9.3	Ekspertregistreringer av kunst og inventar	137
9.4	Riksantikvarens kartlegging av tilstand.....	138
9.5	Kartlegging av kompetanse i Norge	138
9.6	Pålitelighet for de ulike kildene	139
9.6.1	Eiers egenrapportering gjennom Kirkekontrollen.....	139
9.6.2	Ekspertregistreringer.....	139
9.6.3	Tall fra Riksantikvarens årlige tilstandskartlegginger i kirker	139
9.6.4	Intervju med fageksperter.....	140
9.6.5	Spørreundersøkelse sendt til konservatorer i Norge	140
9.6.6	Statistikk over opptak og gjennomføring av mastergrad i konservering i Norge	140
9.6.7	Statistikk om utvalgte håndverksfag	140
9.7	Sammenstilling og analyse av tallmaterialet	141
9.8	Nasjonale estimater av omfang (volumestimater)	141
9.9	Kvalitetssikring og dialog med fageksperter innenfor ulike fagområder	142
9.10	Områder som må kartlegges nærmere	142
10	Vedlegg	143
	Vedlegg 1: Spørsmål i Kirkekontrollen 2021	143
	Vedlegg 2: Spørreundersøkelse Nordisk konservatorforbund Norsk avdeling (NKF-N)	147
	Vedlegg 3: Gruppering av objekter i gjenstandsgrupper	148
	Vedlegg 4: Gruppering av materialer i materialgrupper	152
	Vedlegg 5: Beregningsmetode for volumestimater	154
	Vedlegg 6: Tallpunkter fra Kirkekontrollen med volumestimater og kalkylegrunnlag	155
	Vedlegg 7: Orgler kulturhistorisk verdi (alle årsintervaller).....	157
	Vedlegg 8: Liste over figurer	158
	Vedlegg 9: Liste over tabeller	159
	Vedlegg 10: Skriftlig intervju med fageksperter - spørsmål.....	162
	Vedlegg 11: Litteratur og kilder	163

Takk

Redaksjonsgruppen ønsker å takke alle involverte for bidrag til rapporten.

Takk til 300 lokale kirkebyggforvaltere for svar på kirkekontrollkartleggingen, til NIKU for fagbistand og bruk og tolkning av materialet fra Riksantikvarens årlige tilstandskartlegginger.

Takk til de 80 konservatorene som har svart på kartleggingen gjennom NKF-N, og til Kirkerådet, Norges Konservatorforbund den norske avdelingen, Nidarosdomen domkirkes restaureringsarbeider og Bevaringstenestene ved Museumssenteret i Hordaland for faglige innspill underveis i prosjektet.

Takk til Håndverksinstituttet for tilrettelegging av data om kompetansesituasjonen for de ulike fagene. Takk til alle fageksperter for intervjudata, kvalitetssikring, faglig bistand og dialog rundt tall og tekst, og til Inger Smedsrud og Kjartan Hauglid for bruk av bilder.

Og til sist, takk til Riksantikvaren og Håndverksinstituttet for godt samarbeid i styringsgruppa for prosjektet.

1 Forord

Kirkene har hatt og har fortsatt en enorm posisjon og betydning i landet vårt, i distriktene og i lokalmiljøene. Kirkene er blant våre aller viktigste kulturminner, og kirkebygningene har i lang tid hatt sin plass i arkitektur- og kulturhistorien. Denne rapporten tar for seg kirkenes kunst og inventar, et gjenstandsmateriale hvor noe er godt kjent og beskrevet, mens det på andre områder er langt mer beskjeden kunnskap og oversikt. Feltet spenner fra albertavler, prekestoler og døpefonter via tårnurverk, kirkeskip og kirkeklokker til bøker, tekstiler og oblatesker. Hva har vi? Hvor er det? Hvor mange? Og hva slags tilstand er det i? Over hele landet? Hvilke fagfolk og håndverkere trengs for å konservere, sette i stand eller lage en ny kopi? Denne kartleggingen gir svar på disse spørsmålene.

Da Stortinget ratifiserte UNESCOs konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven i 2006, tok en også på seg en nasjonal forpliktelse for å sikre tradisjonell håndverkskunnskap. Dette er kunnskap som er avgjørende for å sikre de materielle kulturminnene omtalt i rapporten. For å sikre kirkens skatter trenger vi dyktige håndverkere som gjørtlere, tårnurmakere og treskjærere også i fremtiden. Denne rapporten blir derfor en viktig påminnelse om hvordan de materielle og immaterielle kulturminnene er uløselig knyttet sammen. For Norsk Håndverksinstitutt er denne rapporten spesielt viktig fordi den sier noe om kirkeeiernes konkrete utfordringer, og behovet for håndverkere i årene som kommer.

Kirkeeiernes har nedlagt et unikt arbeid for å skaffe en oversikt over kirkens skatter vi aldri har hatt før og prosjektet har gitt oss innblikk i en utrolig verden med stor rikdom, samtidig har det bidratt til å tilgjengeliggjøre denne rikdommen til enda flere ved at baksidene på Vårt Land hele sommeren 2021 satte fokus på kirkenes unike skatter og den kunnskapen og kompetansen som trengs for å bevare dem for framtiden. Funnene rapporten presenterer gir kunnskap, men kunnskapen forplikter også. Derfor er det en utfordring til oss alle å sammen jobbe videre for framtiden. Vi ser frem til å fortsette det gode samarbeidet, og å følge det opp med konkrete strategier.

Harald Ibenholt
Seksjonssjef Kirkeseksjonen,
Riksantikvaren

Randi Moskvil Letmolie,
Direktør, Avdeling for kirkebygg og
eiendomsforvaltning, KA

Eivind Falk,
Instituttleder, Norsk håndverksinstitutt

2 Kirkenes særskilte verdier

De norske kirkene er nasjonale kulturminner med store kulturhistoriske verdier. Gjennom historien har de blitt innredet og dekorert av kunstnere og håndverkere, lokale, internasjonale, kjente og ukjente. Interiør og inventar gir tilgang til et mangfold av skikker, etnisk særpreg og lokale tradisjoner. Som annen kulturarv kan den tolkes igjen og igjen, og den byr på stadig nye perspektiver.

Alle disse gjenstandene vi har brukt, innredet og prydet våre kirkerom med fra middelalderen til i dag har særskilte verdier for kirken; for eksempel vitner en utskåret helgenfigur fra middelalderen om helgendyrkelsen i våre tidligste katolske kirker. Et timeglass forteller om en tid da prestene ikke skulle preke lenger enn en time. Små lysskjold av blikk er rester etter en begravelsesskikk vi ikke lenger har, mens de store dekorative minnetavlene (epitafier) var en gang en viktig måte å minnes de døde på.

Kongens autoritet gjorde seg en periode synlig gjennom de mange kongemonogrammer på korskiller, himlinger, altertavler og prekestoler og stendersamfunnets rangordning kom til syne gjennom familiestoler, faner, våpenskjold, tekstiler, rituelle kar og messehagler som ofte ble gitt av disse mektige personer. Tavler, blokk og bøsser var redskaper til oppbevaring av penger til fattige og skoler.

Kirkenes mange gjenstander forteller oss dermed ikke bare om kirkens historie, men også om samfunnet rundt.

Et samfunn i stadig endring har satt sitt preg på kirkerommene våre. Mens kirkebygningene i all vesentlighet har beholdt sitt opprinnelige preg gjennom tidene, har kirkens interiør gjennomgått større forandringer. Gjenstander kan ha gått i stykker eller blitt overflødige og fjernet, solgt eller kastet. Samtidig har nye behov og ønsker ført til at nye gjenstander er anskaffet så langt evner og midler har tillatt. Nye kirker har ofte erstattet eldre kirker, og mange steder kan kirken være tredje eller fjerde kirke på stedet, og ofte følger eldre kunst og inventar med. Vi trenger å vite hva vi har i kirkene våre slik at vi på best mulig måte kan ivareta disse særskilte verdiene.

De fleste kirker har en prekestol, døpefont, en form for altertavler, kirkeklokker, orgel og benker til menigheten. I tillegg er det mye mer! Glassmaleri, veggdekor, tekstiler, lysekroner, sølv, møbler, bøker, maleri og skulpturer, for å nevne noe. Med Norges 1637 kirker, fra en periode på snart 900 år, blir det en lang liste på hva vi har tatt vare på, gjenbrukt og anskaffet. Dette avspeiler seg i denne omfattende registeringen, som ikke bare bidrar til å gi en kvantitativ oversikt over kirkenes interiør og inventar, men også legger et grunnlag for å bedre forstå og sette pris på kirkens lange historie.

3 Noen konklusjoner og utfordringer

Prosjektet har hatt en ambisiøs målsetning: For det første skulle omfanget av kunst og inventar estimeres, ut ifra tilgjengelige kilder, så skulle det samles data som kunne si noe om tilstanden til dette materialet, uten at det var ressurser til faktiske undersøkelser ute i kirkene. I tillegg ønsket man å få en oversikt over den kompetansen som trengs innen håndverksfag og konserveringsfag.

Rapporten presenterer et kunnskapsgrunnlag for hver av disse tre hovedmålsetningene og presenterer også en sammenstilling av funnene (kapittel 5) for si noe overordnet om nåsituasjonen for kunst og inventar i kirkene. Rapporten kan brukes i det videre arbeidet med å videreutvikle forvaltningssystemet for norsk kirkeinventar, men den viser også at vi har mange blindsoner og kunnskapshull hvor det er behov for økt fokus i årene som kommer.

Rapporten har gitt grunnlag for å trekke noen foreløpige konklusjoner, samt fremheve noen hovedutfordringer:

Kirkene er et viktig marked for verneverdige tradisjonshåndverk: 15 av 21 kartlagte håndverksfag som er identifisert som viktige for å bevare og vedlikeholde kunst og inventar i kirkene. Disse er i tillegg definert som verneverdige tradisjonshåndverk.

Det er få utøvere innenfor viktige fag: Dette gjelder både håndverksfag og konserveringsfag. For noen fag fremstår situasjonen særlig akutt. Dette er særlig tydelig der faget er nødvendig for ivaretagelse av omfangsrike gjenstandskategorier, som for eksempel bøker, tekstiler og lysstell. Det er behov for mer kunnskap om hvor mange utøvere som trengs for å ivareta en bærekraftig rekruttering. I de minste fagene er det ikke nødvendigvis behov for mange nye utøvere fordi markedsgrunnlaget er begrenset, men det er likevel ønskelig å ha et jevnt tilsig av nye utøvere for å sikre at kompetansen blir overført. For disse fagene er det særlig viktig at det finnes lærebedrifter som kan utdanne nye håndverkere.

Kirkeeier rapporterer om et økende behov for alle de kartlagte håndverkene og konserveringsfagene, når de bes om ikke å ta hensyn til økonomi. Per i dag er det ingen offentlige tilskudd til istandsetting og restaurering av verdifullt kirkeinventar ut over Riksantikvarens tilskudd til konservering av inventar.

Det er behov for bedre kobling mellom eiere og fagfolk: Eiere trenger veiledning og råd som er tilpasset deres behov. Det er en utfordring at offentlige instanser ikke har anledning til å anbefale enkeltbedrifter, og at eksisterende registre over utførende ikke er gode nok.

Bestiller- og tilbyderkompetanse er viktig: Eier må ha kunnskap om hvilke verdier som finnes i kirkene, hvordan dette best forvaltes, og hvilken fagkompetanse som trengs ved istandsetting og konservering. Samtidig er tilbydermarkedet preget av mikrobeidrifter som ikke nødvendigvis er rigget for et profesjonelt anbudsregime.

Det er behov for mer kunnskap om kulturhistorisk viktig inventar: Kunnskap om hvilke kirker som har verdifulle gjenstander og tilgjengelig informasjon om hvorfor de er verdifulle, er nødvendig for å prioritere og planlegge bevaring og istandsetting for alle ledd av forvaltningen. Vi vet for lite om mange omfangsrike gjenstandskategorier, og rapporten gir et grunnlag for prioritering av ressurser til videre kartlegging.

Det er behov for søkelys på etter-reformatorisk inventar: Forenklet kan man si at registrerings- og dokumentasjonsprosjekter har hatt fokus på middelalder-inventar.

Det mangler oversikt over tilstanden til mange typer inventar: Dokumentasjonen som finnes, er ofte fragmentert og lite tilgjengelig for eiere. Mye kunnskap er erfaringsbasert og ikke systematisert.

Det er flere viktige fagområder som ikke dekkes av eksisterende kompetansesentra:

Kompetansesentrene kan være viktige for å koble utdanningssøkere og bedrifter, samt eiere og bedrifter. Fag som ikke dekkes av eksisterende kompetansesentra er særlig sårbare.

Restaureringskompetanse hos håndverkere: Det kan være stor forskjell på kompetansen som trengs til nyproduksjon og istandsetting. Det er behov for videre faglig fordypning innenfor tradisjonelt håndverk også for verneverdige tradisjonshåndverk.

Verdifulle kulturminner mangler vern: Det er kun inventar fra middelalderen som har et vern uavhengig av kirkebyggets vernestatus, men kirker uten vernestatus kan også inneholde eldre inventar med høy kulturminneverdi. Rapporten viser at dette er forholdsvis vanlig. Slike gjenstander har ikke en vernestatus som reflekterer den kulturhistoriske verdien de representerer.

4 Om undersøkelsen

4.1 Bakgrunn og formål

Denne rapporten er en sammenstilling av data innhentet i prosjektet «Kirkenes særskilte verdier – kartlegging av omfang, tilstand og kompetanse».

Prosjektet har utgangspunkt i et identifisert behov hos Riksantikvaren og barne- og familiedepartementet for et bedre kunnskapsgrunnlag for en videre statlig satsning på istandsetting og sikring av kirkekunst og inventar.

Prosjektet har hatt som mål å fremskaffe kunnskap om kirkenes særskilte verdier i form av kunst og inventar, men også bygningsfaste elementer som glassmaleri og tårnur, gjennom å gi en estimert oversikt over omfang og tilstand for utvalgte kategorier av kunst og inventar i norske kirker, samt en oversikt over hvilken fagkompetanse som trengs for å ivareta dette. Kartlegging av kompetanse utenfor Norge har ikke vært en del av prosjektet. Kartleggingen har ikke fokusert på den liturgiske bruken av kunst og inventar i kirkene. Det er kun de fagene som er nødvendige for å reparere, vedlikeholde og, til en viss grad, nyprodusere gjenstandskategorier som er kartlagt. Det er også behov for fagspesialister som kan kartlegge, beskrive og vurdere kunst og inventar, men denne type kompetanse er ikke kartlagt i dette prosjektet.

Prosjektet må forstås i lys av Stortingsmelding 16 «Nye mål i kulturmiljøpolitikken — Engasjement, bærekraft og mangfold» der det slås fast at regjeringen skal utarbeide bevaringsstrategier som virkemiddel i kulturmiljøpolitikken:

«For å ta vare på et mangfold av kulturmiljø vil regjeringen derfor utarbeide bevaringsstrategier for prioriterte tema der all virkemiddelbruk skal ses i sammenheng» (st.meld. 16, s. 70).

4.2 Om rapporten

Rapporten inneholder mye empiri og data fra mange ulike kilder – og det er mange ulike gjenstandsgrupper og temaer som berøres. Vi har valgt å bygge opp rapporten ut fra en systematikk hvor kapittel 5 er hovedkapitlet. Her finner man de viktigste tallene knyttet til hovedgrupperinger av gjenstander, og her redegjøres det for det man har funnet av kunnskap om omfang, tilstand og kritisk kompetanse. De tre påfølgende kapitlene er underlagskapitler for kapittel fem, og gjør rede for kunnskapsgrunnlaget for omfang (kap 6), tilstand (kap 7) og kritisk kompetanse (kap 8).

4.2.1 Leseveiledning

Vi anbefaler at man leser kapitlene 3, 4 og 5, og benytter kapittel 6, 7 og 8 dersom det er behov for mer detaljerte tall.

Dersom man begynner seg ut på å lese hele rapporten fra start til slutt, vil man oppleve at det er en del stoff som gjentas. Dette er et bevisst valg, fordi kapitlene er utformet slik at de skal kunne leses separat.

Det er 11 vedlegg til rapporten, og her finnes dokumentasjon av de ulike spørsmålsformularene som er benyttet, intervjuguide samt oversikt over gjenstands- og materialegruppering. Volumestimatene og beregningsmetoden er samlet i vedlegg 5 og 6.

4.3 Mandat

KA har hatt prosjektledelse. Finansieringen har kommet fra Barne- og familiedepartementet via Riksantikvaren. Prosjekteiere har vært KA, Riksantikvaren og Norsk håndverksinstitutt (NHI), og styringsgruppen har bestått av Randi Moskvil Letmolie (KA), Eivind Falk (NHI) og Harald Ibenholt (RA).

4.4 Referansegruppe

Følgende institusjoner har deltatt i referansegruppen:

Institusjon	Kontaktperson(er)
NKF-N	Benedicte Nilsen
Nasjonalt kompetansesenter for verneverdige bygninger i stein Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider	Birgitta Syrstad, Ståle Gjersvold, Elisabeth Sinnerud og Ida Bodvar
Riksantikvaren	Henrik Smith og Terje de Groot
Kirkerådet	Oddbjørn Sørmoen
Norsk håndverksinstitutt	Inger Smedsrud og Kjetil Storeheier Norheim

Tabell 1 Oversikt over deltagende institusjoner i referansegruppen

4.5 Faglig råd

Prosjektet har vært avhengig av erfaringsbasert kompetanse fordi det finnes få nasjonale oversikter og registre over kategoriene som ble kartlagt. Det samme gjelder tilstandsregistreringer av ulike typer kunst og inventar. Under er en oversikt over personer som har bidratt i større eller mindre grad. Merk at det er noe overlapp mellom denne og gruppen av fagpersonene som er intervjuet i prosjektet (se oversikt i del 7.10).

Rådgiver	Fagområde
Elisabeth Andersen, NIKU	Kunst og inventar
Nina Kjølse Jernæs, NIKU	Tilstand, kunst og dekorerte overflater
Iver Schonhowd, NIKU	Tilstand, tilstand for kunst og dekorerte overflater
Sigrid Wegge Tandberg	Rituelle kar og lysstell av sølv
Nina Hesselberg-Wang	Gamle bøker og håndskrifter
Jan Petter Brennsund, Norsk Folkemuseum	Lysekroner og lysestaker, metall
Stein Johannes Kolnes	Orgel
Anne Sommerin Simonnæs, Nasjonalmuseet	Tekstil og parament
Ida Areklett Garmann, Bevaringstjenestene for musea i Hordaland	Tekstil og paramenter
Liesa Berens, Bevaringstjenestene for musea i Hordaland	Møbler
Heleen van Santen, Bevaringstjenestene for musea i Hordaland	Metallgjenstander
Terje Johansen Skaugvold	Tårnur
Erik Magnus Mørk	Tårnur
Svein Skarbøvik	Tårnur
Douwte van der Meulen, Konserveringsstudiet ved Universitetet i Oslo	Konserveringsfag

Tabell 2 Oversikt over bidragsyttere i faglig råd

4.6 Begreper

Kirke: med kirke menes kirkebygg etter lov/kirkeordning, og omfatter både kirker i Den norske kirke og kirker i privat eie.

Eier: I de aller fleste tilfeller er soknet eier av kirkebygget, i enkelte tilfeller er det private eiere av kirkebygget og inventaret. Dette kan være stiftelser, museer og foreninger, som for eksempel Fortidsminneforeningen. Soknet har to organer, menighetsråd og kirkelig fellesråd. Kirkelig fellesråd har ansvaret for forvaltningen av kirkebygget. Gjennom rapporten brukes begrepet «eier» eller «kirkeeier» om den personen/instansen som har svart på Kirkekontrollen. I de aller fleste tilfellene er det kirkevergen eller en person utpekt av kirkevergen som har fylt ut besvarelsene.

Restaureringskompetanse: Kompetanse om antikvariske prinsipper, restaurering, stilhistorie, kulturhistorie, gamle teknikker og materialbruk. Ofte snakket om som en tilleggskompetanse som håndverkere kan tilegne seg gjennom fagutdanningen, kurs eller erfaring.

Konservator: En konservator arbeider aktivt eller forebyggende for å bevare og beskytte kulturminner, og har spesialkunnskaper innenfor materialers kjemiske og fysiske nedbrytningsmønstre.

Mikrobedrifter: bedrifter med fem eller færre årsverk.

Ekspert: person med legitimert spesialkompetanse.

Gjenstandskategori (objektkategori): gruppering av gjenstander i kategorier som er hensiktsmessige for analyse.

Kulturhistoriske verdier: Kvaliteter ved et objekt som begrunner bevaring. Deles vanligvis opp i kunnskapsverdier, opplevelsesverdier og bruksverdier. I kirkelig sammenheng er også «liturgisk bruk» en del av bruksverdien.

Kartlegging: en systematisk undersøkelse.

Registrering: en systematisk nedtegnelse.

SPSS: forkortelse for programvaren IBM SPSS statistics (Statistical Package for the Social Sciences), programvare statistisk analyse.

Verneverdig tradisjonshåndverk: fag med kulturell verdi som er definert som verneverdige av utdanningsdirektoratet etter råd fra Sekretariatet for små og verneverdige fag (SSV).

Tilstandsgrad: Kategorier for vurdering av tilstand på bygningsdeler, definert i Norsk Standard NS 3424:2012.

Kobberlegering: Kobberlegeringer omfatter messing, bronse og kobber-nikkel-legeringer.

4.7 Kvantifisering av det unike – en pragmatisk tilnærming

Prosjektet har som formål å skaffe en overordnet oversikt over volum for ulike kategorier inventar for å kunne gi et grunnlag for vurderinger av behovet for ulike typer fagkompetanse. Vi har ikke hatt som formål å dokumentere enkeltgjenstander eller vurdere gjenstander eller bygningsdelers verdi.

Metoden vi har tatt i bruk, er å sette sammen en rekke ulike kvantitative og kvalitative kilder for så å gi så gode vurderinger som mulig av omfang ut fra de tilgjengelige kildene. Noen få kategorier er allerede godt kartlagt, men for de aller fleste kategoriene i rapporten har kartleggingene mer karakter av en «innsirkling», altså det å bevege seg mot en sannsynlig størrelse.

Å arbeide med kvantitativ metodikk for kulturminner er en utfordring, fordi selve verdien av unike og uerstattelige kulturminner ikke kan omsettes i økonomisk verdi. Innsamling av kvantitative data om kulturminner må derfor gjøres med det for øye å skaffe faktakunnskap som kan gi et godt grunnlag for de kvalitative vurderingene omkring bruk, vern og bevaring. Å vite hvor utbredt eller vanlig en gruppe med gjenstander er vil ikke gi en fasit på i hvilken grad ett av enkeltobjektene er unikt, men vil kunne gi en kontekst for den kvalitative vurderingen av objektets verdi.

Det er mange begrensinger ved metode og resultater, og hver beregning har sine ulike forbehold. Dette gjøres derfor rede for gjennom hele rapporten. Kartleggingene presenteres ikke som erstatning for de kvalitative vurderingene og det faglige skjønnnet, men som et supplement. Metoden må først og fremst sees på som et verktøy i en større prosess, og de ulike tallene og størrelsene i rapporten må vurderes ut fra de kildene de bygger på.

Gjennom hele prosessen har vi benyttet oss av erfarne fagpersoner i faglig råd og referansegruppe, som har definert kategorier, gitt oversikt over de relevante kilder og kvalitetssikret resultater og analyser.

4.8 Dagens forvaltning av kirkekunst og inventar

De aller fleste kirkebygg eies av soknet, og fellesorganet for soknet (dvs. kirkelige fellesråd) opptrer på vegne av soknene i kommunen når det gjelder forvaltning, drift og vedlikehold av kirkebygg. Dette ansvaret innebærer at det er fellesrådet som opptrer på vegne av sognet som ansvarlig eier når det gjelder alle tiltak som angår kirkebygget og byggets inventar, herunder anskaffelse, avhending, flytting, endring, restaurering, sikring mv av kirkekunst og kirkens inventar. I kommuner med kun ett sokn er det menighetsrådet som ivaretar begge roller.

Mange av kirkebyggene er fredet eller listeført, dvs. at de er ansett som kulturhistorisk viktige av kulturminnemyndighetene. Forvaltningen av kirkebygg vil, som en følge av dette, være underlagt ulikt regelverk. Fredete kirkebygg er underlagt kulturminneloven med tilhørende forskrift, mens kirkebyggforskriften gir regler for de kulturhistorisk viktige kirkene, såkalt listeførte kirkebygg. Rundskrivet Q-06-2020 *Forvaltning av kirke, gravplass og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø* (heretter Kirkerundskrivet) gir en oversikt over gjeldende regler og utfyllende veiledning og anbefaling for hvordan bl.a. kirkeinventar og kirkekunst, kirkebyggene og kirkestedene som kulturminne og kulturmiljø skal forvaltes.

Inventar og utstyr kan også være omfattet av vernebestemmelser. Alt inventar og utstyr er underlagt Forskrift om regler om liturgisk inventar og utstyr, i tillegg til eventuelle vernebestemmelser. Regelverk og veiledning bruker begrepssettene «fast og løst inventar», samt «inventar og utstyr».

Forskrift om regler for liturgisk inventar og utstyr fastsatt av Kirkemøtet 2015 (sak KM 17/15) er definisjonen jfr § 3 slik:

Inventar: Gjenstander som har sin permanente plassering i kirkerommet, enten det er fast montert eller løst. Kirkeklokker er å regne som inventar i dette regelverket. Utstyr: Gjenstander som brukes regelmessig i kirkerommet, men som ikke er permanent plassert der.

I Kirkerundskrivet har man definert kirkens interiør, mens inventar ikke er tydelig definert. Begrepet «fast» kan forstås i betydningen fastmontert, eller fast representert i kirkerommet. Regelverket er ikke entydig med hensyn til hvilke av disse forståelsene som ligger til grunn.

Kirkens interiør er definert som innvendige vegger, tak og gulv, samt innvendige bygningsdeler som dører og galleri. Kirkens inventar er enten fast eller løst. Eksempler på fast inventar er altertavle,

døpefont, kirkebenker, orgel, kirkeklokker og kunstnerisk utsmykning. Eksempler på løst inventar er løse stoler, benkeputer, kirketekstiler, kirkesølv, prosesjonskors mv.

Fast inventar har samme vern som selve kirkebygget, med unntak av gjenstander som er fra før reformasjonen (1537) som har vern som enkeltminner etter Kulturminneloven uavhengig av kirkens vernestatus. For de listeførte kirkene vurderes kirkebygget, det løse og faste inventaret samlet.

For kirker som verken er fredet eller listeført skal fellesorganet for sognet kontakte biskopen om hvordan antikvariske hensyn skal ivaretas (Kirkerundskrivet kap. 2.4). Inventar i disse kirkene har dermed et svakere vern. Anskaffelse, konservering og restaurering av kirkeinventar og kunst fra disse kirkene er ikke omtalt i Kirkerundskrivet. I Forskrift om regler om liturgisk inventar og utstyr står det i § 28 at det ved restaurering og ombygging skal tas tilbørlig hensyn til de kulturhistoriske verdier som kirkebygget og dets inventar og utstyr representerer, jf. Kirkeordning for Den norske kirke § 23 sjette ledd. Det er også krav til registrering av endringer og større reparasjoner av gjenstandene i § 30. Biskopen skal godkjenne nytt utstyr og inventar og flytting og fjerning av inventar og utstyr.

For de listeførte og fredete kirkene skal det rapporteres til Riksantikvaren om skader, og Riksantikvaren tar stilling til hvilke tiltak som bør settes i verk. Tiltak som går utover «vanlig vedlikehold» er søknadspliktige. Med «vanlig vedlikehold» menes arbeid som er nødvendig for å opprettholde kvaliteten på bygningen. Arbeid som anses som ombygging og utvidelse faller utenfor dette vedlikeholdsbegrepet. Det er ikke presisert hvordan vedlikehold skal forstås når det gjelder inventar, med unntak av at det etter kulturminneloven § 13 første ledd er forbudt å skade gjenstander som er fra før 1537. Man kan se for seg at skade kan påføres uten overlegg, ved at vedlikeholdsbegrepet ikke er tydeligere beskrevet for inventar. I Kirkerundskrivet stilles det krav til at konservering og restaurering av gjenstander fra før 1537 skal følge Riksantikvarens anvisning, som også kan stille krav til materialvalg, fremgangsmåte og valg av fagpersonell som kan utføre arbeidene. Riksantikvaren kan også kreve at arbeidene skal dokumenteres på en vitenskapelig måte.

For inventar som er yngre enn 1537 i fredete og listeførte kirker *bør* Riksantikvaren kontaktes for råd og veiledning. Kirkeinventar som utgjør en viktig del av luthersk kirkehistorie fremheves som særlig viktig å konsultere Riksantikvaren om. Kirkerundskrivet presiserer ikke hvilke kriterier som legges til grunn for at et inventar er en viktig del av luthersk kirkehistorie.

Det er også verdt å merke seg at regjeringen skal utarbeide en ny kulturmiljølov som skal avløse dagens kulturmiljølov fra 1978. Dette vil også kunne påvirke forvaltningen av inventar og kunst i kirkene.

4.9 Anskaffelser

Ved behov for vedlikehold på bygg eller inventar er de kirkelige fellesrådene bundet av reglene om offentlige anskaffelser. Private kirkeforvaltere, som Fortidsminneforeningen, har større frihet til å gjøre direkte anskaffelser, men dersom anskaffelsen finansieres av midler fra det offentlige er det likevel god skikk å følge prinsippene i anskaffelsesregelverket. Det er verdt å merke seg at orgelbyggerfaget skiller seg fra de andre kartlagte fagene fordi det anses som et byggfag i oppdragssammenheng for offentlige anskaffelser. Arbeid knyttet til orgler vil derfor ofte være å anse som en bygg- og anleggskontrakt, til tross for at det er et trearbeidsfag.

Mye av kompetansen som kreves for å vedlikeholde kunst og inventar i kirker er å anse som kritisk i den forstand at det faller inn under gamle håndverksfag som er i ferd med å dø ut. Dette kan ha betydning for hvordan denne kompetansen anskaffes da det er viktig at riktig kompetanse legges til grunn ved utførelse av arbeidet, samt at tilgangen på kompetansen opprettholdes for fremtidig vedlikehold.

Tilbydermarkedet som omtales i denne rapporten er preget av små virksomheter, så kalte mikrobedrifter, ofte med arbeidende daglig leder. De er ikke nødvendigvis rigget for et profesjonelt anbudsregime som krever oppfølging gjennom IKT-løsninger, krav til avtaleform osv. Oppdrag lyses ofte ut gjennom portaler som krever at man følger med hele tiden. Kirkeeier, på sin side, har ofte god kompetanse på dette feltet og er i tillegg bundet av regelverket, men kan ha utfordringer med å beskrive oppdragene på en måte som sikrer riktig kompetanse, samt sette kvalifikasjonskrav som er relevante for oppdraget. Mange av disse oppdragene vil ha en kostnadsramme som gjør at eier kan gå direkte til tre tilbydere i markedet uten å lyse ut offentlig. Dette krever at eier vet hvilken kompetanse som trengs, klarer å beskrive oppdraget, samt har oversikt over tilbydermarkedet.

4.10 Statlige tilskuddsordninger

Riksantikvaren gir tilskudd til konservering og restaurering av maleri, altertavler/alterskap, minnetavler/epitafier, prekestoler, døpefonter, skulpturer, tekstiler, kirkesølv og annet inventar i kirken. Forprosjekt til reparasjon av glassmalerier vil også kunne vurderes (Post 73 Kunst og inventar i kirker). Tilskuddet dekker alle kostnader, med unntak av stillas, oppmaling av arkitekturelementer, retusjering av dekor der en dekorasjonsmaler kan utføre prosjektet og utskiftning av deler.

Riksantikvarens tildeling er basert på en vurdering av kunstens verdi, alder og tilstand. Det er et krav om at oppdraget skal gis til konservatorer som er medlem av nordisk konservatorforbund avdeling Norge.

Det er ikke identifisert andre statlige, kommunale eller regionale tilskudd for kunst og inventar, men tema er ikke kartlagt systematisk i prosjektet.

4.11 Nasjonale rammer og føringer

En utredning av rammer og føringer var ikke en del av prosjektet, men de mest sentrale dokumentene er nevnt under:

Nasjonale mål for kulturminnepolitikken gis av Stortingsmelding 16/2019-2020. De nye målene legger vekt på engasjement, bærekraft og mangfold.

Kirkemøtets strategi for å bevare den materielle kulturarven som Den norske kirken forvalter følges opp av Kirkerådet med konkrete handlingsplaner. Strategien kan leses i rapporten Kirkelig kulturarv (2021), og denne rapporten beskriver også hva den kirkelige kulturarven består av, og hvorfor og hvordan Den norske kirke ønsker å ta vare på og bruke den.

Norge er forpliktet til å fremme vern av, blant annet, tradisjonelle håndverksferdigheter gjennom ratifisering av UNESCOs konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven. Flere av fagene som er kritiske for kirkenes verdier er verneverdige og omfattes av denne konvensjonen.

4.12 Riksantikvarens rapporteringsmål

Riksantikvaren har en målsetting at all kirkekunst skal ha tilstandsgrad 0 eller 1. Dette måles ut ifra følgende parameter:

- Kirkekunst som har fått forbedret tilstandsgrad.
- Kirkekunst som har opprettholdt tilstandsgrad.

Riksantikvaren har siden 2001 utført årlige registreringer av tilstand på kunst og inventar i kirker (se 7.3 for nærmere beskrivelse). Data skal etter hvert bli tilgjengelig i Riksantikvarens kulturminnedatabase,

Askeladden. Datasettet har oversikt over gjenstandskategori, materiale, tilstandsgrad og hvilket kirkebygg gjenstanden befinner seg i. Riksantikvaren har brukt disse registreringene som grunnlag for å prioritere tilskudd til konservering av kirkekunst. Kartleggingene har hatt hovedvekt på kunst og bemalt dekor, selv om også andre gjenstandskategorier også er registrert. Noen kategorier og materialgrupper er imidlertid særlig dårlig representert.

4.13 Kompetansesentra

Kompetansesentrene kan være viktige for å koble utdanningssøkere og bedrifter, samt eiere og bedrifter. Dette er miljøer som kan samle utøvere med felles interesser, lage felles løsninger, være attraktive lærebedrifter og drive faglig utvikling. Disse kan også i varierende grad drive veiledning og selge tjenester. Prosjektet har ikke utført en systematisk kartlegging av kompetansemiljøer, men har gjennom arbeidet med rapporten fått en god oversikt over disse og presenterer to sentrale miljøer som eksempel: Bevaringstjenestene ved Museumssenteret i Hordaland er et kompetansemiljø for konservering i Vestland, men selger også tjenester utenfor regionen. De er et viktig fagmiljø for tekstil- og gjenstandskonservering. Nasjonalt kompetansesenter for verneverdige bygninger i stein (NDR), Bygghytta ved Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider, har et samfunnsoppdrag og er et viktig kompetansesenter for kirkene gjennom kunnskapsformidling, utvikling og veiledning innenfor sine fagområder. De selger også tjenester innenfor smale, men viktige håndverksfag, og har en viktig funksjon som opplæringsarena. Det er ikke kartlagt hvor tilgjengelige tjenestene fra disse sentrene er for kirkeiere i forhold til deres totale kapasitet. Det er flere viktige fagområder som ikke dekkes av NDR og som heller ikke er del av andre identifiserte kompetansesentre. Dette gjelder for eksempel tårnur og bøker og håndskrifter.

4.14 Formidling av kontakt mellom utøvere og oppdragsgivere

Det kan være vanskelig for veldig små og spesialiserte mikrobedrifter å nå ut med informasjon om at de finnes og hva de kan bidra med. Det kan også være en utfordring at oppdragsgivere ikke bestandig vet hva slags tjenester de har behov for.

Ved tvil om hvilke tiltak som kan eller bør utføres, eller ved utarbeidelse av søknad der dette er nødvendig, anbefales det å kontakte relevant faginstans. Riksantikvaren sitter på mye kompetanse og kunnskap, og som forvaltningsorgan har de en alminnelig veiledningsplikt overfor parter og andre interessenter. Fagmiljøet på bispedømmekontorene og i Kirkerådet kan også veilede. Det samme kan avdeling for kirkebygg og eiendomsforvaltning i KA. Men verken Riksantikvaren, biskop, Kirkerådet, KA eller andre offentlige instanser kan anbefale enkeltfirma til eiere som har behov for veiledning. Det er også viktig å bemerke at både Riksantikvaren og biskop har en godkjenningsrolle. Kirkerådet er klageinstans på biskopens vedtak. Det finnes derfor en grense mellom rollen som veileder/ rådgiver og rollen som godkjenningsmyndighet.

Erfaring med bygningsvernssentre tyder på at det er effektivt med førstelinjerådgiving fra en instans uten myndighet, som kan fungere som et bindeledd mellom eier og marked. Det finnes bygningsvernssentre i de fleste regioner. Flere av disse er knyttet til museer, og finansieringsmodellen er som regel et spleiselag mellom fylkeskommune, stat, kommune og private stiftelser. Bygningsvernssentrene har litt ulikt mandat, men felles er at de arbeider for å bevare både immateriell kulturarv (håndverk og teknikker) og fysiske kulturminner gjennom å tilby rådgiving til huseiere, drive kurs og kompetanseutvikling for håndverkere, eiere og andre. Noen bygningsvernssentre har en andel egenfinansiering og selger tjenester til både private og offentlige aktører, for eksempel håndverkstjenester og tilstandsanalyser. Det er vanlig at bygningsvernssentrene har en regional tilpasning til byggeskikk og materialbruk. Flere bygningsvernssentre

har tett samarbeid med fagskolene som tilbyr etterutdanning for håndverkere i tradisjonshåndverk og fungerer som læringsarena for disse. Flere av bygningsvernsentrene tar oppdrag fra aktører som kirkelig fellesråd, men de har fokus på bygning og ikke kunst og inventar.

For at eiere og forvaltere skal finne riktig kompetanse, finnes det register over utøvere med spesialkompetanse. Håndverksregisteret er laget med dette som hovedformål. NKF-N drifter også en nettside med tjenesten «Finn en konservator» som gir medlemmer en mulighet til å presentere seg for oppdragsgivere. Registrering er frivillig, og den enkelte er også ansvarlig for å oppdatere opplysninger. Konservatorer som registrerer seg her, kan sette opp om de tar private oppdrag, hvor i landet de tilbyr oppdrag og hvilke materialer de er spesialisert på. Begge disse sidene er basert på egenregistrering, den kvalitetssikres ikke, og erfaringsmessig oppdateres informasjonen sjelden. Begge er også person- og ikke bedriftsregistre. Interesseforeningen Håndverkslaget organiserer tradisjonshåndverkere og driver en medlemside med firmapresentasjoner under tema og teknikker. Foreningen ble opprettet i 2018, og per dags dato er det fortsatt få utøvere som har registrert seg.

Deling av kunnskap kan også skje gjennom nettverk. Stavkyrkejeigarforum, som ble opprettet i forbindelse med Stavkirkeprosjektet, og Nettverk for kirkebyggforvaltere er eksempler på slike nettverk. Disse kan fritt dele erfaringer og råd, samt fremme felles interesser mot for eksempel markedet og forvaltningen, samt gå sammen om felles løsninger.

4.15 Kildegrunnlag

Denne rapporten bygger på sammenstilling og analyse av en rekke ulike kilder. Under følger en oversikt over de mest sentrale kildene som er benyttet.

Kilde	Beskrivelse
Kirkekontrollen 2021	Kirkekontrollen er en egenrapportering via et spørreskjema i Kirkebyggdatabasen hvert fjerde år. Svar leveres per bygning. Undersøkelsen sendes ut til alle eiere og forvaltere av kirker etter kirkeordningen.
	Kirkekontrollen 2021 hadde 2 deler: Del 1 Bygning, som gjennomføres hvert fjerde år med gjentakende punkter. Del 2: Kunst og inventar ble gjennomført kun i 2021 og ble utformet spesielt for denne rapporten. Resultatene fra del 2 er brukt i kartlegging av omfang for utvalgte kunst- og inventarkategorier.
Tidligere kirkekontroll-kartlegginger	I Kirkekontrollen 2017 (bygningkartlegging) ble det bl.a. kartlagt hvilke kirker som har mekaniske tårnurverk og ulike ringeteknikker for kirkeklokker. Tilstandsgrad for orgel har vært et fast punkt i Kirkekontrollen fra 2005 – 2021, og dataene for egenvurdering av orgler er inkludert i rapporten.
Kirkebyggdatabasen	Kirkebyggdatabasen har ca 117 000 fotografier av inventar fra alle landets kirker. I tillegg finnes ca 180 000 foto av eksteriør og interiør, pluss fotomateriale i kirkeeiernes egne inventarlistene. Fotosamlingen av interiør fra Kirkekontrollen i 2005/06 i Kirkebyggdatabasen var hovedmateriale for ekspertgjennomgang av inventar.

Plahter, U., Hohler, E., Morgan N., Wickstrom, A.: <i>Painted Altar Frontals of Norway 1250-1350</i> , bn 1-3, 2004.	Oversikt over alle norske alterfrontaler.
Hohler, E.: «Medieval Wooden Sculptures in Norway», <i>Collegium Medievale</i> Vol. 30, 2017.	Liste over alle treskulpturer fra middelalderen og hvor de befinner seg.
Bokverket <i>Kirker i Norge</i> , 6 bind 250 kirker	250 utvalgte kirker fra ulike perioder. Hver kirke har korte beskrivelser av utvalgt inventar.
Norges kirker bokverk og wiki (seks fylker)	Norges kirker dekker 540 kirker i følgende fylker ut fra tidligere fylkesinndeling: Akershus, Buskerud, Oppland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Østfold og Vestfold. På kirkene som er inkludert, er alt interiør og inventar som var i kirken på det tidspunktet dokumentert.
Ekroll, Ø. Sunnmørskyrkjene: historie, kunst og arkitektur, 2012.	51 kirker med korte beskrivelser av utvalgt inventar.
Djupedal, T. m.fl. <i>På kyrkjeferd i Sogn og Fjordane</i> , bn 1 og 2, 2000.	118 kirker med beskrivelser av utvalgt inventar.
Rasmussen, H. Våre kirker. Norsk kirkeleksikon, 1993	Kort oversikt over alle kirker (før 1993), de viktigste inventardeler er ramset opp, ofte med dateringer.
Solhaug, M: Middelalderens døpefonter i Norge. Vol. 1 og 2, 2001.	Oversikt over alle middelalderens døpefonter i stein.
NIKUs kalkmaleriprojekt	Oversikt over alle kalkmalerier i middelalderkirker.
Eksisterende bildemateriale i Kirkebyggdatabasen av alle kirkeklokker	Bilder av 2937 klokker fra 2005/2006.
De Groot, T: Sluttrapport for prosjektet Registrering av Norges kirkeklokker fra middelalderen, 2015	Registrering og tilstandsvurdering av alle Norges kirkeklokker fra middelalderen.
Riksantikvarens klokkeliste	Riksantikvarens oversikt over kirkeklokker fra begynnelsen av 1940-tallet. Ikke komplett.
Digitaliserte jubileumsskrifter etc.	Mange kirkers jubileumsskrifter er digitaliserte og tilgjengelige på nasjonalbibliotekets nettside: https://www.nb.no/
Skarbøvik, S. Forprosjekt om dagens situasjon for de store mekaniske urene, Rapport, 2018	Rapport skrevet på oppdrag fra Riksantikvaren. Inneholder bla. en oversikt over kirker med mekaniske tårnur. 35 av 80 ur er nærmere undersøkt og rapporten angir urprodusent, informasjon om drift, om det er konvertert til elektrisk drift og produksjonsår.
Eksisterende orgelregister i Kirkebyggdatabasen	Basert på opplysninger i lokalhistorisk litteratur, musikk- og orgelfaglige publikasjoner, aviser og på nettet, materiale i Riksarkivet, statsarkivene, kommunale, interkommunale og private arkiver, og dessuten på undersøkelser av orgler.
Registreringer fra Riksantikvarens årlige tilstandskartlegginger i kirker	Registreringer av tilstanden på kirkekunst og inventar, 2001-2021. Datasettet har oversikt over gjenstandskategori, materiale, tilstandsgrad og hvilket kirkebygg gjenstanden befinner seg i.
Intervjuer med fagekspert	Intervjuskjema om tilstand for utvalgte kategorier av kirkekunst og inventar sendt til ulike fagekspert, supplert med muntlig og skriftlig kommunikasjon.
Spørreundersøkelse sendt til medlemmer i Nordisk konservator forbund den norske avdelingen	Utarbeidet i Netigate. Data om bl.a. utdanning, spesialisering og oppdrag for kirker.

Tableau, Universitetet i Oslo sitt rapport og statistikkverktøy	Statistikk over opptak og gjennomføring av Mastergrad i konservering i Norge 2006-2020.
Håndverksregisteret	Nasjonalt register over utøvere innenfor tradisjonelle fag –og teknikker som er basert på at utøvere selv registrerer seg og oppdaterer informasjonen.
Nasjonalt register for lærebedrifter	Antall lærebedrifter innen de kartlagte fagene.
Utdanningsdirektoratets statistikkbank	Søkertall til videregående opplæring. Antall søkere til skole- og læreplass (2012 – 2021).
Håndverksinstituttets statistikk for små og verneverdige fag	Nye og inngåtte kontrakter (2008 – 2020). Avlagte svenneprøver i perioden (2011-2020).
Utdanning.no, den nasjonale nettportalen for informasjon om utdanning og yrke	Fagbeskrivelser.

Tabell 3 Oversikt over kilder

Foto: Inger Smedsrud, Norsk håndverksinstitutt

Foto oppe til høyre og oppe til venstre: Inger Smedsrud, Norsk håndverksinstitutt. Foto nede: Helge Mathiesen, KA

Foto: Kjartan Hauglid, NIKU

Foto: Kjartan Hauglid, NIKU

Foto: Kjartan Hauglid, NIKU

Foto: Kjartan Hauglid, NIKU

5 Omfang, tilstand og kritisk kompetanse

I dette kapitlet gis en sammenfatning av de viktigste observasjonene omkring omfang, tilstand og kritisk kompetanse for de ulike gjenstandsgruppene i rapporten. Vi har valgt å gruppere på type gjenstand og materialgrupper, ut fra hva som er mest hensiktsmessig for de ulike typene inventar. Alle tall som gjengis i dette kapitlet gjenfinnes med kontekst og kilder i kapittel 6, 7 og 8.

Det er ulikt kunnskapsgrunnlag for de ulike kategoriene av gjenstander, og ett av målene med rapporten er å skape en oversikt over hvor vi har tilstrekkelig kunnskap, og hvor det trengs mer kartlegging for å kunne utarbeide en strategi for bevaring av inventar av kulturhistorisk verdi.

Når det gjelder kritisk kompetanse, har vi kun kartlagt håndverks – og konserveringsfag. I mange tilfeller vil det i tillegg være behov for fagspesialister som kunsthistorikere eller andre kulturarvseksperter.

5.1 Gjenstander av sølv

Kartleggingen omfatter rituelle kar som dåpsfat, kalk, særkalker, canne, disk og oblateske, i tillegg til andre sølvgjenstander som vaser og lysestaker. Det er vanlig at særkalker er laget i sølvplett. Fordi det er vanskelig å anslå hvor stor andel av særkalkene som er av ekte sølv ut fra kartleggingen, er besvarelsene for særkalkene ikke vektlagt.

Det eldste kirkesølv har særlig høy verdi, og eier ble derfor bedt om å oppgi totalt antall for ulike kategorier, og deretter spesifisere hvor mange av disse man antok var eldre enn henholdsvis 1890 og 1650.

5.1.1 Kilder for gjenstandsgruppen

- Kirkekontrollen 2021
- Intervju med fagekspert
- Litteratur
 - Bokverket Norsk sølv bind 1 og 2
 - Veileder: Stell og bevaring av kirkesølv
 - Veileder: Om restaurering av kirkesølv

5.1.2 Hovedpunkter fra kartleggingen

- I Kirkekontrollen ble det kartlagt 1902 lysestaker og 4490 rituelle kar i sølv
- Ut fra dette antas det at det finnes totalt mellom 9000 og 10000 sølvgjenstander i norske kirkebygg. Estimater er utarbeidet i dialog med fagekspert.
- Kartleggingen omfatter 1637 gjenstander som eier antar er fra perioden 1650-1890
- 100 gjenstander antas av eier å være fra før 1650
- Kartlegging av eiers opplevde behov: 58 kirker oppgir at de har benyttet sølvsmed de siste fire år, og 81 oppgir at de har behov for denne kompetansen innenfor de neste 10 årene

5.1.3 Tilstand

I Riksantikvarens tilstandskartlegging over perioden 2001 - 2020 er 194 sølvgjenstander vurdert, og av disse hadde 1 % behov for konservering. Merk at selv om dette er en liten andel av det totale antallet som finnes i kirkene, har Riksantikvaren konsentrert seg om det eldste og mest kulturhistorisk verdifulle inventaret. Dersom vi velger å anta at ca 1 % av de rituelle karene i sølv trenger konservering, vil det utgjøre ca. 90-100 gjenstander. Rituelle kar er bruksgjenstander, og det vil være et kontinuerlig behov for kompetanse fordi nye skader vil oppstå ved bruk. I tillegg finnes et stort antall særkalker hvorav en liten andel er i sølv, og det meste er i sølvplett. Disse vil også kunne trenge reparasjon.

Kirkesølvet er regnet som løst inventar og er dermed ikke omfattet av kirkebyggets vernestatus. Er kirkesølvet fra før 1537, må man få tillatelse av Riksantikvaren før man går i gang med en reparasjon. Gjenstander av sølv er transportable og kan fraktes til et verksted for reparasjon og konservering.

Fordi kirkesølvet er jevnlig i bruk, er det det mer utsatt for skader enn gjenstander som først og fremst skal være dekorative. Ifølge ekspert på norsk gullsmedkunst, Sigrid Wegge Tandberg er de vanligste skadene bulker og riper, siden sølv er et mykt materiale, og skader i ledd og sammenføyninger. Alterkalken er mest utsatt, fordi den er en av sølvgjenstandene som brukes hyppigst. Den er også ofte blant de eldste sølvarbeidene og er dermed ofte særlig verdifull og skjør. Skader på sølv skyldes ofte håndtering, renhold og vedlikehold. Det hender også at gammelt sølv blir reparert av fagpersoner som ikke har riktig kompetanse eller kunnskap om antikvariske prinsipper, ifølge Tandberg. Det lønner seg å forebygge skader, både for å spare økonomiske og kulturhistoriske verdier. Det er kostbart å reparere skader og nye gjenstander er også dyre, opp mot 100.000 kr ifølge Tandberg. Opplæring i håndtering er derfor særlig viktig.

Kunnskapsgrunnlaget er tilstrekkelig for å si hva som er vanlige skadeårsaker, men det er behov for mer kunnskap om hvilke kirker som har sjeldne og verdifulle gjenstander. Bokverket Norsk sølv bind 1 og 2 dekker norsk gullsmedkunst fra middelalderen frem til 1870. Den har oversikt over stempler og mestere, og over kirkesølv den enkelte gullsmed har laget. Materialet er ikke koblet mot Kirkebyggdatabasen på kirkenivå, og har dermed ikke vært koblet til datagrunnlaget i kartleggingen¹. Mye kirkesølv er også registrert i inventarmodulen i Kirkebyggdatabasen, men inventarregisteret omfatter ikke alle kirkebyggene, og gir derfor ikke en overordnet oversikt.

5.1.4 Kompetansesituasjon

Det er under ti sølvsmider registrert i databasen til Håndverksinstituttet. Søkertallene til Vg2 har gått nedover de siste ti årene, og det har vært 4 søkere til læreplan, mens kun 2 kontrakter er inngått. For å kunne reparere og restaurere kirkesølv må sølvsmiden ha særlig kunnskap om kirkesølv, om antikvariske prinsipper, gjenstandenes svakheter, oppbygning og om forgylningsteknikker. Korpusteknikken er en del av sølvsmidfaget som er særlig kritisk for kirkekunsten. Teknikken består i å hamre ut sølvplater til gjenstander og det er i dag få som kan dette.

Norsk håndverksinstitutt har arbeidet systematisk med å øke rekrutteringen til sølvsmidfaget, blant annet gjennom et prosjekt sammen med KA og Riksantikvaren. Resultatet ble et hefte med informasjon og

¹ Kobling kirke for kirke er mulig å gjøre på basis av kirkens navn, men det har ikke blitt gjennomført innenfor prosjektets rammer.

veiledning til eiere og forvaltere, samt at sølvsmider med kompetanse på kirkesølv ble registeret i Håndverksregisteret.² I tillegg ble det avlagt en svenneprøve som et resultat av prosjektet.

I tillegg til sølvsmid, kan det være nødvendig å få bistand fra en metallkonservator. Dette gjelder særlig for gjenstander som er fredet eller som befinner seg i en kirke som er fredet. En konservator kan også gi råd om klima, oppbevaring og sikring. Eldre sølv-gjenstander har ofte også ulike typer forgylling som en konservator med spesialkompetanse bør behandle, det samme gjelder gjenstander som er svært korroderte.

Blant konservatorene vi har spurt, er det 13 av 80 som oppgir at de er kvalifisert til å arbeide med metall, og fem av disse oppgir at de har hatt oppdrag for kirker de siste fem årene. Svarprosenten er på 40 %, så hvis vi kan anta at undersøkelsen er representativ, vil det si at det av de 200 konservatorene som er medlem i NKF-N kan være rundt 30 konservatorer som arbeider med metall, men kun en liten andel av disse har oppgitt at de har hatt/kan ta oppdrag for kirker.

5.1.5 Eiers behov for fagkompetanse

I kartleggingen av etterspørsel etter fagkompetanse i Kirkekontrollen, oppga forvalterne et økende behov for sølvsmid og metallkonservator innenfor de neste 10 årene.

5.2 Lysekroner og lysestaker

Denne gjenstandsgruppen er omfangsrik og kompleks og omfatter gjenstander med ulik kulturhistorisk verdi. Mange gjenstander er i bruk, mens andre gjenstander har en mer dekorativ funksjon.

Det finnes **lysekroner** i de fleste kirker, men disse har ulik utførelse og er av ulike materialer. Noen typer lysekroner er veldig verdifulle fordi det finnes så få igjen av dem, for eksempel lysekronene fra Nøstetangen. Andre er viktige fordi de er laget spesielt til kirken og er en del av en arkitektonisk helhet i kirkerommet. Alle kirker har også **lysestaker**. De fleste er fra 1600-tallet og senere, derfor er de aller eldste lysestakene særlig verdifulle.

5.2.1 Kilder for gjenstandsgruppen

- Kirkekontrollen 2021
- Intervju med fageksperter

Det er estimert et totalomfang av de ulike typene lysekroner og lysestaker. Datagrunnlaget gir ikke informasjon om alder på gjenstandene, men i datagrunnlaget kan registreringene knyttes til kirkens byggeår.

² Disse fagpersonene er stort sett ansatte i to sølvvareverksteder.

Gjenstandsgruppe	Estimert totalomfang basert på kirkekontroll
Lysekroner messing*	5500-6000
Lysekroner prisme/glass	500-800
Lysekroner av smijern	500-800
Lysekroner av tre	500-800
lysestaker i sølvplett	2500-3000
Lysestaker i messing*	4000-4500
Lysestaker i sølv	3200-3700
Lysestaker i tinn	1500-2000
Lysestaker i tre	800-1000
Lysestaker i smijern	2000-2500

Tabell 4 Oversikt over omfang lysekroner og lysestaker (Kirkekontrollen 2021)

*Her antar vi ta det er innrapportert andre kobberlegeringer i tillegg.

Lysekroner i bruk er relativt enkle å registrere, fordi de som regel er lett synlige i kirkerommet. Derfor antar vi at påliteligheten i datagrunnlaget er relativt god. For lysestaker kan det være underrapportering for gjenstander som ikke er i bruk og som er lagret ute av syne. Det kan være vanskelig å vurdere hvilke materialer en gjenstand er laget av.

5.2.2 Tilstand

I Riksantikvarens tilstandskartlegging gjennom perioden fra 2001 – 2021 hadde 5 % av de undersøkte lysekronene og 3 % av lysestakene behov for konservering på det tidspunkt de ble undersøkt. Ifølge metallkonservator Heleen van Santen er typiske skader på metallgjenstander anløping, bulker, smuss og sot. Slitasje er også vanlig: Den kumulative effekten av hundrevis av år med rengjøring og polering fører til slitasje og tap av detaljer på lysekroner, lysestaker og andre metallgjenstander i kirken. Ved god håndtering, kan metallgjenstander ha en levetid på flere hundre år. Store skader inntreffer først og fremst ved håndtering, ukyndig rengjøring og vedlikehold. Lysekroner kan være festet med gjenger, og rotering av lysekroner ved rengjøring kan for eksempel føre til at de løsner og faller ned. Det er vesentlig med god opplæring av de som er ansvarlig for vedlikeholdet i kirken for å forebygge skader. Reparasjon, konservering og nyproduksjon er relativt kostbart. I følge objektkonservator Jan Petter Brennsund fører krav til energieffektivisering, brannsikkerhet og modernisering til at mange lysekroner oppfattes som utdaterte. Det er vanlig at selve lyskilden og ledninger blir byttet ut uten at man vurderer de kulturhistoriske verdiene.

Han poengterer at nyere og masseproduserte lysstell ofte kan være spesialdesignet for kirkerommet og dermed en del av den arkitektoniske helheten.

Materialet er viktig for å si noe om typiske skader og hvilke fagpersoner som trengs for vedlikehold og reparasjon, derfor er lysstell av kobberlegeringer, som for eksempel messing, som det er størst volum av, omtalt i et eget punkt under. Lysstell av andre materialer omtales samlet. Sølvgjenstander omtales i et eget punkt.

5.2.3 Lysekroner og lysestaker av kobberlegeringer

Omfanget av lysekroner og lysestaker er estimert ut ifra svarene eiere har gitt i Kirkekontrollen. I Kirkekontrollen spurte vi etter lysekroner i messing, men her antar vi ta det er innrapportert andre kobberlegeringer i tillegg. Ut ifra dette grunnlaget antar vi at det finnes rundt 5500-6000 lysekroner og rundt 4000-4500 lysestaker i kobberlegeringer i norske kirker.

Det er betydelig forskjell i **tilstand** på metallgjenstander som er i bruk, og de som kun brukes som dekorasjon ifølge van Santen. Fordi gjenstandene er uorganiske og normalt ikke er utsatt for miljøforringelse som mugg, råte eller skadedyr, er det størst risiko for korrosjon og mekaniske skader. Håndtering, renhold og bruk gir risiko for skader og bør gjennomføres med bevissthet om dette. Innkjøp av store lysekroner og lysestaker i messing er kostbart, men gjenstandene har lang levetid.

I Riksantikvarens tilstandskartlegging ble 73 lysekroner og 112 lysestaker i messing undersøkt. Dette er et lavt antall i forhold til det totale antallet som finnes i kirkene. 1 lysekrone og 4 lysestaker ble vurdert til å ha tilstandsgrad 2 eller 3, og hadde altså behov for konservering.

5.2.4 Kompetansesituasjon

Messinggjenstander kan repareres av en gjørtler, eller konserveres av metallkonservator eller gjenstandskonservator. I mange tilfeller vil det være hensiktsmessig med et samarbeid mellom disse. For lysekroner som ikke er støpt, kan det være nødvendig å bruke andre type spesialister. Dette er ikke kartlagt i prosjektet. Van Santen anbefaler å konsultere en kunsthistoriker eller Riksantikvaren før man går i gang med store og irreversible endringer eller utskiftninger av lysekroner, lysestaker eller andre historiske metallgjenstander.

I kartleggingen av etterspørsel etter fagkompetanse i Kirkekontrollen, oppga 16 at de har benyttet gjørtler innen de siste fire år, og 33 oppgir at de har behov for gjørtler innenfor de neste ti årene. 4 rapporterer at de har brukt metallkonservator de siste fire årene, og 38 mener de vil ha behov for denne kompetansen i fremtiden.

Det finnes færre enn 5 profesjonelle utøvere av gjørtlerfaget i Norge, og fra 2015 til 2021 har det ikke vært søkere til læreplass. Det er kun avlagt 1 svenneprøve i perioden 2011-2020, og det er per i dag ingen godkjente lærebedrifter. Av de 80 konservatorene i NKF-N som svarte på undersøkelsen oppgir 5 at de arbeider med metall, og at de har hatt oppdrag for kirker innenfor de siste fem årene.

Selv om andelen lysekroner og lysestaker som trenger reparasjoner ikke er høy, er det likevel et betydelig behov for kompetanse, fordi omfanget av gjenstander er stort, og skadene krevende når de først har inntruffet. Det er viktig å sikre at de som forvalter gjenstandene har god kunnskap om ettersyn og vedlikehold av messinggjenstander slik at skader forebygges.

5.2.5 Lysekroner og lysestaker av andre materialer

Også når det gjelder lysekroner og lysestaker av andre materialer enn kobberlegeringer er gjenstander som er i bruk mest utsatt for skade. Samtidig kan gjenstander som er utenfor rekkevidde utsettes for mangelfullt vedlikehold. Gjenstander som består av en kombinasjon av organiske og uorganiske materialer er særlig skadeutsatte.

Tall fra Riksantikvarens tilstandskartlegging er ikke benyttet for å si noe om tilstanden på lysstell av andre materialer enn kobberlegeringer/messing.

Det er flere fag som kan være aktuelle for denne typen gjenstander, både konserveringsfag og håndverksfag eller en kombinasjon. Dette avhenger av skadebilde og kulturhistorisk verdi. Konservering kan utføres av konservator med spesialisering på for eksempel metall, glass eller møbler. Lysekroner og lysestaker av smijern kan repareres av en smed med restaureringskompetanse. Når det gjelder lysekroner med prisme/glass kan det være behov for glasshåndverker³, for eksempel for å erstatte skadde og manglende prizmer. For lysestaker og lysekroner av tre kan fagene tredreier, treskjærer og møbelsnekker være aktuelle.

Det finnes også personer som har fagspesialisert seg på reparasjon og restaurering av lysstell, for eksempel av prismekroner, men som ikke har noen av de nevnte fagutdannelsene som del av sin utdanning.

5.3 Andre metallgjenstander i kirkene

Mange kirker har eldre metallgjenstander stående på loft, galleri, i våpenhus, til lagring eller utstilt i monter eller på hyller og vegger. Dette kan være bl.a. eldre bygningsdeler med beslag, gamle nøkler og låser, begravelsesskjold, kistebeslag, offerutstyr, salmetavler, spader, jernovner, oblatjern, lykter, håndklokker, vindfløyer og røkelseskar. I Kirkekontrollen har vi bedt eierne oppgi hvilke kirker som har slike gjenstander. Det er ikke laget volumestimer for disse kategoriene.

5.3.1 Kilder for gjenstandsgruppen

- Kirkekontrollen 2021
- Ekspertgjennomgang

5.3.2 Hovedpunkter fra kartleggingen

- Fra ca **600 kirker** rapporteres det at man har eldre gjenstander som kan antas å være av metall eller med detaljer av metall.
- Inventar og bygningsdeler kan ha detaljer av metall som både er strukturelt viktige og kan ha kulturhistorisk verdi, for eksempel beslag og hengsler. Dette er ikke kartlagt.
- Inventar kan være laget av metall, for eksempel alter og døpefonter. **76 kirker** har alter der materialet er rapportert som «annet» eller «kombinasjon av flere materialer». «Døpefont i annet materiale enn stein og tre» rapporteres fra **32 kirker**.
- Kunst kan bestå av metall, for eksempel skulpturer, relieffer eller moderne verk av sammensatte materialer. Dette er ikke kartlagt spesifikt i Kirkekontrollen. **153 kirker** rapporterer at de har skulpturer av «annet materiale enn tre».
- Gravminner kan være laget av metall. Det er kartlagt hvilke kirker som har frittstående gravsteiner og gravsteiner felt ned i gulvet, men disse er ikke kategorisert ut fra materiale.
- Lysglober ble vanlig fra 1980-tallet og finnes i svært mange kirker. De kan ha ulik utforming, men er ofte i metall. Disse er ikke kartlagt spesifikt, men det antas at flere kan være rapportert inn under kategorien «lysestaker» i Kirkekontrollen.

³ Faget heter nå glassblåser. Ref: Inger Smedsrud kommentar 23.02.2022.

5.3.3 Tilstand

Blant de 2675 gjenstandene som er omfattet av Riksantikvarens tilstandskartlegginger i perioden 2001-2021 er det kun kartlagt 603 metallgjenstander. 3 % av disse fikk TG 2 og 3 og hadde behov for konservering.

Gjenstander som er i bruk, er mer utsatt for skader enn dem som har en mer dekorativ funksjon. Store skader inntreffer først og fremst ved håndtering. Samtidig er det behov for at det finnes fagfolk som kan gi råd til eiere om riktig håndtering og stell, samt som kan konservere og reparere gjenstander dersom uhellet er ute.

5.3.4 Kompetansesituasjon

Det er behov for metallkonservatorer for konservering av kulturhistorisk verdifulle metallgjenstander. I spørreundersøkelsen til NKF-N svarer 13 konservatorer (av 80) at de er kvalifisert til å konservere metall, av disse har fem hatt oppdrag for kirker de siste fem årene. Tallene kan tyde på at det er få metallkonservatorer som tilbyr tjenester.

Reparasjon av metall kan også kreve håndverksfagkompetanse. Smed- og gjørtlerfagene er særlig viktige, både for å restaurere og for nyproduksjon. Det er også behov for fagpersoner som jobber med tinn og andre metaller. Smedfaget er et verneverdig tradisjonshåndverk. Det er flere enn 20 smeder registrert i Håndverksregisteret. Søkertallet til smedfaget er jevnt høyere enn mange av de andre verneverdige fagene og det har holdt seg på et jevnt nivå de siste ti årene. Gjørtlerfaget har en kritisk rekrutteringssituasjon, som nevnt over. Tinnsmed er ikke et lærefag og det finnes ingen oversikt over hvor mange som arbeider med tinn i Håndverksdatabasen. I tillegg kommer andre spesialister som har restaureringskompetanse på metall. Disse kan det være vanskelig å finne fordi de ikke nødvendigvis registrerer seg i håndverkerregisteret e.l.

5.3.5 Eiers behov for fagkompetanse

Ifølge Kirkekontrollen er etterspørselen etter smedfaget noe synkende: forvaltere av 51 kirker oppgir at de har benyttet smed de siste fire år, mens 39 oppgir at de har behov for det innenfor de neste ti årene. For tinnsmed er det 0 som oppgir at de har benyttet kompetansen, og 12 som angir at de trenger den i fremtiden. For metallkonservatorer er det kun forvaltere av 4 kirker som oppgir at de har benyttet metallkonservator de siste fire årene, mens 38 rapporterer et fremtidig behov for kompetansen.

5.4 Orgel

Orglene er musikkinstrumenter i bruk, samtidig som de kan representere store kulturhistoriske verdier. Orglene er en del av kirkens faste inventar. Pipeorgler består av orgelhus, pipeverk, belgverk, vindlader, traktur og spillebord. Fronten av orglet kalles prospekt, og kan bestå av utsmykning som ikke har en direkte funksjon musikalsk, men som har betydning for den visuelle oppfatningen av instrumentet. Prospektet er også en viktig del av orgelets og kirkerommets visuelle helhet.

De eldste orglene er få og svært verdifulle. Vi skiller mellom pipeorgel, hvor klangen dannes akustisk, og digitale orgler. Digitale orgler er kun redegjort for som et antall og ikke kategorisert. Dette er fordi de krever en annen type kompetanse og vedlikehold enn pipeorglene. Det er kartlagt 930 pipeorgler eldre enn 1980. Av disse er ca. 40 % vurdert å ha høy eller svært høy kulturhistorisk verdi. Dette utgjør ca. 370

instrumenter. Det er kartlagt ca 170 digitale (elektroniske) orgler fra slutten av 1950-tallet og fram, men det er antakelig langt flere. Av disse har minst 68 blitt skiftet ut, i første rekke de eldre.

I denne kartleggingen er bare orgler eldre enn 1980 tatt med. Orglene er godt dokumentert i forhold til mange andre kategorier av inventar. Kirkebyggdatabasens orgelregister⁴ er så og si komplett for pipeorgler, men for de digitale orglene er oversikten trolig mindre dekkende.

5.4.1 Kilder for gjenstandsgruppen

- Stein Johannes Kolnes orgelregister i Kirkebyggdatabasen
- Ekspertgjennomgang på basis av orgelregisteret
- Intervju med fagekspert
- Kirkekontrollene fra 2005 til 2021

5.4.2 Hovedpunkter fra kartleggingen

- Ut fra orgelregisteret og ekspertgjennomgang er det kartlagt
 - 930 pipeorgler
 - Ca. 170 digitale orgler

5.4.3 Tilstand

Det finnes ingen nasjonal oversikt over faglige tilstandsvurderinger av orglene. I Kirkekontrollene har det vært gjennomført fem runder med egenvurdering av bygningene med 12 underpunkter, og orgel har vært et eget punkt.

Prosentandelen kirker hvor orgelet ble vurdert som mindre bra eller dårlig (TG 2 eller 3) ligger jevnt på ca. 20% i perioden fra 2005 til 2021. I Riksantikvarens kartlegging er kun 5 instrumenter kartlagt, og 2 instrumenter har fått TG 2 og 3.

Typiske skader for orgler er deformasjon og stemmeskader på metallpiper, slitasjeskader på traktur og tørke- og museskader på skinn.

Frem til 1850 ble orglene som regel reparert eller ombygd og tilpasset nye behov, mens det i dag er langt vanligere å bytte ut med et nytt instrument. Orgelekspert Stein Johannes Kolnes ser en tendens til at orgler fra en nettopp tilbakelagt stilperiode er særlig sårbare for å bli byttet ut. For digitale orgler kan det være en utfordring at rask teknologisk utvikling gjør det vanskelig å få tak i deler og nødvendig kompetanse. Kartleggingen viser at de fleste elektroniske orgler installert før 1980 er byttet ut.

5.4.4 Kompetansesituasjon

Når orgler skal rehabiliteres kan det noen ganger oppstå en konflikt mellom behovet for å respektere originalt materiale, og ønsket om et tidsmessig instrument. Handlingsrommet må fastlegges etter en analyse av hvert enkelt tilfelle, mener Kolnes.

⁴ Orgelregisteret er en modul i Kirkebyggdatabasen som eies og driftes av KA. Det er en ekstern dokumentasjons-database med data innsamlet og systematisert av Stein Johannes Kolnes.

Med riktig vedlikehold har pipeorgler en svært lang levetid. Pris på restaurering kontra nybygg avhenger av utgangspunkt og tilstand. Uten store endringer i instrumentet kan kostnadene for en grundig rehabilitering ligge på 25-50 % av nybygg. Ved utskifting av orgler vil gode materialer i de gamle orglene i stor grad bli kastet. Av miljømessige og kulturhistoriske hensyn bør byggeaktiviteten derfor dreies over mot rehabilitering, mener Kolnes.

Faglærte orgelbyggere er håndverkere som både kan bygge nye orgler og reparere klassiske pipeorgler. Ifølge Kolnes er det spesielt vanskelig å finne fagfolk som kan reparere eldre elektriske orgler med elektrisk traktur. I dag er det vanlig at orgelverkstedet samarbeider med en orgelkonsulent⁵ i planleggingen av et oppdrag, enten det er snakk om å bytte ut et orgel eller reparere det som er. For å arbeide med restaurering av gamle kirkeorgler, må utøverne i tillegg ha restaureringskompetanse. 1-5 orgelbyggere er registrert i Håndverksregisteret, det har vært 4 søker til faget de siste ti årene og 4 inngåtte lærekontrakter. Det er avlagt 2 svenneprøver de siste ti år. Det ble tatt inn en lærling i faget i 2021.

Orgelbyggerfaget er et trearbeidsfag, men det anses som et byggfag i oppdragssammenheng for offentlige anskaffelser. Dette krever blant annet at internasjonale aktører kan konkurrere på oppdrag over terskelverdi. De utenlandske tilbyderne har ofte langt lavere lønnskostnader enn de norske.

5.4.5 Eiers behov for fagkompetanse

Ca. 350 kirker rapporterer at de har brukt orgelkonsulent siste fire år, og fremtidig behov ligger på samme nivå. 280 kirker at man har benyttet orgelbygger-kompetanse de siste fire årene, mens 222 rapporterer at de har et fremtidig behov for dette.

5.5 Bøker og håndskrifter

Bøker og håndskrifter er kartlagt samlet. Før 1900 var det fortsatt små opplag, og bøker som er eldre enn det er derfor ofte mer verdifulle. Håndskrifter er uansett unike og har stor kulturhistorisk verdi.

5.5.1 Kilder for gjenstandsgruppen

- Kirkekontrollen 2021
- Intervju med fagekspert

5.5.2 Hovedpunkter fra kartleggingen

- De er estimert at det finnes rundt 4000-4500 bøker og håndskrifter som er fra før år 1900 i kirkene.
- 22 % av bøker og håndskrifter kartlagt i Riksantikvarens tilstandskartlegginger ble vurdert til å trenge konservering

Boksamlinger som befinner seg utenfor kirkerommet er ikke med i denne kartleggingen, dermed gir ikke dette estimatet et fullgodt bilde av hvor mange eldre bøker som finnes. Antallet eldre bøker og

⁵ De fleste norske orgelkonsulenter er samlet i en forening som har en godkjenningsordning for nye medlemmer basert på formelle kompetansekrav. Per januar 2022 er det 20 medlemmer, men det finnes også enkelte orgelkonsulenter som ikke er tilknyttet foreningen.

håndskrifter kan antas å være høyere enn det som er kartlagt, og behovet for kompetanse tilsvarende større.

5.5.3 Tilstand

Bøker og håndskrifter er regnet som løst inventar og er dermed ikke omfattet av kirkebyggets vernestatus. Er dateringen før 1537 må man få tillatelse av Riksantikvaren før tiltak settes i gang. Bøker og håndskrifter kan fraktes til et verksted for reparasjon og konservering.

Ifølge fagekspert, bokbinder og bok- og papirkonservator, Nina Hesselberg-Wang, har vi et godt nok kunnskapsgrunnlag for å vite at mange av bøkene og håndskriftene i kirkene er preget av slitasje og skader som følge av ugunstig oppbevaring og håndtering.

I Riksantikvarens tilstandskartlegging er 55 bøker og håndskrifter vurdert, og av disse ble 22 % vurdert til å ha tilstandsgrad 2 eller 3 (konservering nødvendig). Hvis man forsiktig antar at ca 10 % av eldre bøker og håndskrifter har behov for konservering, vil det tilsvare mellom 400 og 450 gjenstander nasjonalt. Det reelle tallet er trolig høyere, fordi kartleggingen kun omfattet gjenstander som befinner seg i kirkerommet. Ifølge Hesselberg-Wang er mange bøker og håndskrifter flyttet til andre lokaler enn kirkebygget.

Bøker og håndskrifter er sammensatte gjenstander som kan bestå av skinn, pergament og tekstil i tillegg til papir. Kompetansen som er nødvendig for vedlikehold, reparasjon og konservering vil variere med bøkens kulturhistoriske verdi, skadebilde, materialbruk og sammensetning.

5.5.4 Kompetansesituasjon

Det kan være vanskelig å vite når man skal bruke en håndbokbinder og når man skal bruke en bokkonservator, men restaureringskompetanse er nødvendig for å istandsette de mest verdifulle bøkene. Det er pt. 5-10 håndbokbindere registrert i Håndverksregisteret. Det har vært 5 søkere til lære plass siden 2012, men kun 1 av disse søkte siste treårsperiode. I perioden 2011-2020 er det inngått 6 lærekontrakter i faget og 5 svenneprøver er avlagt. Det er 3 registrerte lærebedrifter.

Bokkonservering er en spesialisering innenfor konserveringsfaget. En bokkonservator undersøker, konserverer og reparerer bøker, og må ha kunnskap om materialeegenskaper (papir, pergament, skinn og tekstil), samt om historiske innbindingsstrukturer og bruk av lim. Papirkonservatorer kan også gjøre noe arbeid på bøker. Det skilles ikke mellom bokkonservering og papirkonservering i konserveringsregisteret til NKF-N.

Ifølge spørreundersøkelsen blant konservatorer i Norge, er det 12 personer som er spesialisert på papir eller bøker. Det er ikke spesifisert hvor mange som har bokkonservering som spesialisering. Ifølge fageksperten er det svært få som har denne kompetansen i Norge og antatt kun 2 som selger tjenester.⁶ De viktigste kompetansemiljøene for bok- og håndskriftkonservering i Norge er offentlige institusjoner, som nasjonalbiblioteket og nasjonalarkivet. Disse formidler ikke oppdrag ut over egen samling.

Gjenstandskonservatorer og andre fagfolk med kunnskap om bevaringsforhold og materialer, vil kunne gi råd om oppbevaring og håndtering av bøker og håndskrifter.

⁶ Kommunikasjon med Nina Hesselberg-Wang per epost, 15.12 21

5.5.5 Eiers behov for fagkompetanse

Forvaltere av 3 kirker rapporterte at de har benyttet papirkonservator/bokkonservator de siste fire år, mens 39 oppgir at de har behov for det innenfor de neste 10 årene. Det kan derfor antas at etterslepet på reparasjon og konservering er stort. 1 eier rapporterer at de har brukt håndbokbinder, mens 23 rapporterer om et fremtidig behov for faget.

5.6 Glassmalerier

Glassmaleri er figurative eller abstrakte motiv satt sammen av klart eller farget glass, ofte er det også brukt glassmaling på glassbitene. Det er vanlig at glassbitene satt sammen med sprosser av bly. Betegnelsen blyglassvinduer brukes også, gjerne om enklere vinduer sammensatt av glassbiter og blysprosser. Glassmaleriene i Norges kirker er i hovedsak fra siste del av 1800-tallet og fremover.

5.6.1 Kilder for gjenstandsgruppen

- Kirkekontrollen 2021
- Ekspertgjennomgang
- Intervju med fagekspert

5.6.2 Hovedpunkter fra kartleggingen

- Ifølge ekspertkartleggingen har 560 kirker glassmalerier. I tillegg er det 136 andre kirker der man oppgir at man har glassmalerier og/eller blyglassvinduer i Kirkekontrollen.
- 407 av disse kirkene er bygget før år 1900.
- De eldste glassmaleriene er mest sårbare, særlig glassmalerier fra 16- og 1700-tallet.
- Det er ekstra viktig å bevare glassmalerier utført av norske kunstnere/håndverkere.

Vi anser denne kartleggingen til å ha god pålitelighet. Merk at hver av de kartlagte kirkene som regel har mange glassmalerier. 407 av kirkene er bygget før 1900, men alder på kirken sier ikke nødvendigvis noe om alder på glassmaleriet som kan ha kommet til senere. Glassmaleri har sprosser av bly, men ikke alle blyglassvinduer er glassmalerier. Det er stor forskjell på komplekse blyglassvinduer med malte glassbiter og enklere vinduer med blysprosser. I Kirkekontrollen er disse to kategoriene slått sammen og det er mulig at noen har registrert blyglassvinduer som ikke er glassmalerier. Dette anses ikke som en viktig feilkilde siden slike vinduer også vil kreve spesialkompetanse på blyglass ved istandsetting.

5.6.3 Tilstand

Glassmalerier og blyglassvinduer er fast inventar og regnes som en del av bygningskroppen. De er omfattet av kirkebyggets vernestatus.

I Riksantikvarens tilstandskartlegging er kun tre glassmalerier vurdert, og av disse ble ett vurdert til å ha tilstandsgrad 2 eller 3 (behov for istandsetting). Glassmalerier kan repareres og restaureres på stedet, men dersom det skal gjøres større utbedringer, som skifte av blysprosser, er det vanlig å demontere dem og frakte dem til et verksted.

Ifølge Elisabeth Voss Sinnerud, restaureringstekniker for glassmalerier ved glassverkstedet til Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider, har vi for dårlig kunnskapsgrunnlag for å si noe generelt om tilstanden

på glassmaleriene og hun mener det vil være fornuftig å vurdere tilstanden på en del glassmalerier i årene fremover. Vanlige skader er bly- og glassbrudd, deformasjoner av hele eller deler av glassmaleriet og slitasjeskader/tretthetsbrudd i blyet. De som fungerer som et funksjonelt vindu er utsatt for en rekke ytre påkjenninger. Mange glassmalerier har også et ekstra vindu for beskyttelse fra utsiden, og disse er ofte utsatt for fuktrelaterte skader.

Glassmalerier har svært lang levetid, men det krever jevnt ettersyn og vedlikehold. Småskader kan eskalere og bli omfattende og dyre å reparere. En god tilstandsvurdering før man går i gang med tiltak er viktig.

5.6.4 Kompetansesituasjon

Behov for fagkompetanse vil avhenge av alder, type gjenstand og skadebilde. Ofte kan det være nødvendig med en tverrfaglig vurdering av tiltak og gjennomføring av tiltak, ikke minst fordi glassmaleriene som regel er en integrert del av bygningskroppen.

Blyglasshåndverkere lager og reparerer blyinnfattet glass. For å arbeide med kulturhistorisk verdifulle gjenstander er det nødvendig med restaureringskompetanse. Glassmaleri krever som regel kompetanse utover blyglasshåndverkerfaget og eldre og kulturhistorisk verdifulle glassmalerier bør alltid rengjøres og restaureres av kvalifiserte fagpersoner med restaureringskompetanse. Siden dette ikke er et eget fag, hverken innenfor konserveringsfag eller håndverksfag, har personer som tar slike oppdrag ulik bakgrunn og ofte kombinasjonsutdannelse eller spesialistutdannelse fra utlandet. Nyere glassmalerier med moderne teknikker krever spesialkompetanse på siden av tradisjonshåndverket.

5.6.5 Eiers behov for fagkompetanse

I kartleggingen av etterspørsel etter fagkompetanse i Kirkekontrollen, oppga forvaltere av 37 kirker at de har benyttet blyglasshåndverkere de siste fire år, og 79 oppgir at de har behov for det innenfor de neste ti årene. Ingen av fagene som det ble spurt om dekker restaurering av glassmaleri godt nok.

5.7 Tårnur

Med tårnur menes mekaniske tårnur med tilhørende urskive montert på offentlige bygg. Noen kirker har flere urskiver, andre kun en. I mange kirker har mekaniske tårnur blitt byttet ut med moderne systemer, selv om selve urskiven fra det opprinnelige uret er bevart.

5.7.1 Kilder for gjenstandsgruppen

- Kirkekontrollen 2017
- Intervju med fageksperter
- Andre kilder
 - Skarbøvik, S. (2018) Rapport fra forprosjekt om dagens situasjon for de store mekaniske urene.

5.7.2 Hovedpunkter fra kartleggingen

- 80 kirker har blitt kartlagt til å ha mekanisk tårnur.
- 49 av disse er i listeførte kirker.
- 17 er i kirker eldre enn 1800.

- 33 har fire urskiver.
- Ut ifra Skarbøviks kartlegging (2018) er i underkant av 30 % av de undersøkte urene byttet til moderne systemer og rundt 15 % er ute av drift.

Kartleggingen i Kirkekontrollen er fra 2017, men det er rimelig å anta at det ikke er endringer i tallene. Svarprosenten var svært høy. Det er ikke samsvar mellom antall som oppgir at de har mekanisk tårnur og antall som oppgir antall urskiver. I og med at antallet stemmer med ekspertregistreringen, kan vi gå ut ifra at ikke alle som har mekaniske tårnur har besvart spørsmålet om antall urskiver.

5.7.3 Tilstand

Tårnur regnes som fast inventar og en del av bygningskroppen. De er omfattet av kirkebyggets vernestatus. Tårnur kan repareres og restaureres på stedet, men det kan også være nødvendig å frakte dem til verksted.

I Riksantikvarens tilstandskartlegging i kirker er ingen tårnur vurdert. Ifølge urmaker Svein Skarbøvik, er den generelle tilstanden på tårnur kritisk. Det er et stort vedlikeholdsetterslep og det er mangel på nødvendig fagkompetanse.

Gamle mekaniske urverk er ofte erstattet med moderne elektriske, ofte grunnet mangel på kompetent urmaker. Slitasje og rust fører til at mange urverket stopper. Etterslep på service og reparasjon er vanlig. I følge Skaugvold og Mørk forårsaker reparasjoner av dårlig kvalitet utført av ukvalifiserte reparatører til mange skader. Mangelfull bestillerkompetanse hos eier og manglende oversikt over kvalifiserte utøvere er et vanlig problem. Mangel på jevnt vedlikehold gir store og kostbare skader. Tårnurenes levetid er avhengig av utgangspunkt og tilstand, men blir de godt vedlikeholdt kan de vare lenge. I Sverige finnes ur fra ca. 1400 som fortsatt er i drift. Jevnlig service vil lønne seg, men per nå er det et stort vedlikeholdsetterslep, ifølge Skarbøvik.

5.7.4 Kompetansesituasjon

Det er behov for urmakere som kan restaurere og vedlikeholde mekaniske tårnur. Det er antakelig ikke behov for mange urmakere med kompetanse på tårnur, men det er viktig å bygge opp en god kompetanse hos et tilstrekkelig antall. Spesialisering på tårnur er ikke en del av opplæringen til urmakerne og må dermed tilegnes på andre måter, vanligvis gjennom opplæring i bedrifter som arbeider med tårnur. Det er store likheter mellom mekaniske tårnur og andre store mekaniske ur, som gulvur og veggur. Storumakerfaget kan derfor være viktig. Det finnes noen få som har svennebrev som storumakere, men arbeidserfaringen med restaurering av tårnur er begrenset. Storumakerfaget var definert som et verneverdig tradisjonshåndverk, men dette er ikke lenger et lærefag fra 2020.

I Norges Urmakerforbund arbeides det nå med en søknad til Utdanningsdirektoratet for å reversere dette og få tilbake læreplanen for Vg3 Storumaker - opplæring i bedrift i to år, slik at det blir mulig å avlegge svenneprøve som storumaker i framtiden.⁷ Hvis faget forsvinner som selvstendig lærefag, vil bli vanskelig å lære opp fremtidige storumakere.

I Håndverksregisteret er det registrert flere enn 20 urmakere, men bare 1-5 storumakere. Spesialisering på tårnur er ikke en egen kategori. Det har vært en liten nedgang i antall søkere på urmaker VG2. Det var

⁷ Epost fra Reidunn Arnevik Westgård, Norges urmakerforbund. 18.3.22.

48 nye lærekontrakter for urmakere i perioden 2011-2020, men bare 3 til storurmaker. 2 storurmakere har avlagt svenneprøve i samme periode. Det er 14 godkjente lærebedrifter i urmakerfaget, men det er ikke kartlagt hvilke av disse som kan gi kompetanse i mekaniske ur og tårnur. Kunnskapen om tårnur er i dag avhengig av noen veldig få ressurspersoner og lærebedrifter, ifølge Skaugvold og Mørk.

5.7.5 Eiers behov for fagkompetanse

I kartleggingen av etterspørsel etter fagkompetanse i Kirkekontrollen, oppga forvaltere av 24 kirker at de hadde benyttet fagkompetanse på reparasjon og vedlikehold av tårnur de siste fire årene, mens 25 oppgir at de har behov for det innenfor de neste ti årene. Et mekanisk tårnur har behov for jevnt ettersyn, derfor er det mer relevant å se på antall ur enn på eiers opplevde etterspørsel når man skal vurdere behov for kompetanse.

5.8 Møbler og inventar

Kirkene har et stort volum av møbler og inventar som benker, stoler, døpefonter og prekestoler av tre. I tillegg kommer altere, alterringer, alterskap, korskiller, prekestolshimlinger, døpefontshimlinger, benkevanger, orgelfronter og annet. Tre er det vanligste materialet. Det er stor variasjon i alder og utførelse, men denne gruppen av gjenstander har en del til felles hva angår behov for kompetanse. Ofte vil det være behov for ulike fag⁸, og samarbeid mellom konservator og håndverker.

5.8.1 Kilder for gjenstandsgruppen

- Kirkekontrollen 2021
- Ekspertgjennomgang

5.8.2 Hovedpunkter fra kartleggingen

- Kirkekontrollkartleggingen
 - 1227 alterringer
 - 606 korskiller
 - 71 % kirker har eldre stoler og benker
- Ekspertgjennomgang
 - 1282 døpefonter
 - 1981 prekestoler, prekestolsaltere og prekestolshimlinger
 - 30 lukkede stoler i vestenden
 - 58 private stoler/pulpiturer/lukkede stoler
 - 23 skriftebuer/skrifteringer
 - 18 dåpshus

Tallene over viser totalt antall gjenstander som er kartlagt med de ulike metodene. For kategoriene som er kartlagt i både Kirkekontrollen og av ekspert må tallene ikke summeres, da de kartlegger samme gjenstander fra ulikt perspektiv. Se kapittel 6 for mer om kartleggingen av omfang.

⁸ Her vil det være noe kompetanseoverlapp med kategorien «Kunst og dekorert inventar».

Alle kirker har en form for **alter**. 87 % (1114 av 1276) rapporterer at de har altere laget av tre.

Alterringen består av knefall og støtteskranke. Utformingen vil variere avhengig av bl.a. korets form og alterets plassering. Alterringer har ofte samme alder som kirkebygget, men kan også være satt inn senere. De første alterringene vi kjenner til er fra tidlig 1600-tallet. En del eldre kirker fikk nye alterringer i forbindelse med større restaureringer, særlig i siste del av 1800-tallet og på 1900-tallet. Noen nyere kirker har ikke alterringer.

Alterringene er som regel utformet i tre og kan være dekortert. Skranke og knefall er ofte trukket med lær. 1227 eller ca. 95 % av kirkene rapporterer at de har alterring. Mange alterringer er endret eller byttet ut, men 46 % rapporterer at de har alterringer som er eldre enn 1900, og 11 (under 1 %) rapporterer at alterringen er eldre enn 1600.

Prekestol eller lesepult finnes i alle kirker. De fleste er laget av tre, med eller uten dekor. Det ble kartlagt til sammen 1656 prekestoler, og ca. 380 av disse er fra før 1800.

Tre har vært det vanligste materialet på **døpefonter, døpefontshimling og døpefontsløkk** etter reformasjonen frem til midten av 1800-tallet, hvor vi får flere i stein. Senere, utover 1900-tallet, blir de også laget av andre materialer som glass og metall. Døpefonter, døpefontshimlinger og døpefontsløkk har ofte utskjæringer og malt dekor. Det ble kartlagt 1216 døpefonter i tre i bruk og 66 ute av bruk.

Korskiller er vanligvis laget av tre og er rikt dekorerte med utskjæringer og ornamenter. 606 korskiller er registrert i ekspertregistreringen.

Kirkene har enten **faste benker eller løse stoler**. Mange eldre kirkebenker har utskjæringer og dekor på vanger eller benkedører. I tillegg har de fleste kirker en rekke andre sittemøbler. En del av disse er eldre og kulturhistorisk verdifulle og vil kreve fagkompetanse ved istandsetting og restaurering. Mange av stolene er dekorerte (utskårne, bemalte og forgylte).

Møbler trukket med gyldenlær finnes i mange kirker. 337 av de 1276 kirkene i Kirkekontrollen rapporterer at de har møbler trukket med gyldenlær, det omfatter 1072 gjenstander. I samråd med fageksperter er det anslått at det finnes 1800-2200 gjenstander i denne kategorien i kirkene.

Mange **malerier, altertavler, dekorerte gallerifronter og annen kirkekunst** er malt på tre og har omramminger av tre. Det samme gjelder **alterskap og skulpturer**. Eksempler på andre gjenstandsgrupper i tre er orgelfronter, lysekroner, lysestaker, gravkors av tre, eldre offerutstyr og salmetavler.

5.8.3 Tilstand

Gruppen omfatter både løst og fast inventar, og byggets vernestatus vil legge føringer for forvaltningen. En del inventar kan fraktes til verksted for reparasjon og konservering, men en del større gjenstander vil måtte repareres, restaureres eller konserveres på stedet.

I de ulike metodene for omfangskartlegging ble det kartlagt rundt 8000⁹ møbler og inventargjenstander av tre i kategoriene alter, alterringer, døpefonter, prekestoler, korskiller og ulike typer eldre stoler og benker. Orgelfronter, kirkebenker og flere andre kategorier er ikke inkludert. I Riksantikvarens kartlegginger av tilstand er 110 gjenstander registrert i materialkategorien tre, men antakelig er det mange flere som ikke

⁹ Altere (1127), alterringer (1227), døpefonter (1282), prekestoler (1981), korskiller (606), eldre stoler og benker fra kirkekontrollen (1496), lukkede stoler i vestenden (30), private stoler (58), skriftebu (23) og dåpshus (18).

har blitt fanget opp av kartleggingen. Ca. 7 % av disse gjenstandene ble vurdert å ha behov for konservering.

Dersom man forsiktig antar at 5 % av de ca. 8000 kartlagte møblene/gjenstandene har behov for istandsetting eller konservering, vil dette utgjøre rundt 400 gjenstander i 1276 kirker (eller rundt 500 for hele bygningsmassen). Mange av møblene er i bruk, og det vil derfor være behov for kompetanse også for reparasjon av fremtidige skader.

Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001 - 2020		
Gjenstandskategori	Antall vurdert av Riksantikvaren	Andel som har TG 2-3
Prekestoler	133	25 %
Alterringer	30	20 %
Altere	16	19 %
Prekestolshimlinger	50	18 %
Korskiller	37	14 %
Døpefonter	118 ¹⁰	12 %
Benker og stoler	92	4 %

Tabell 5 Tilstand for møbler og inventar av tre fra Riksantikvarens tilstandskartlegginger 2001-2021

Vi har et tilstrekkelig kunnskapsgrunnlag til å kunne si noe om tilstanden på eldre møbler i kirkene, ifølge Liesa Berens, møbel- og gjenstandskonservator ved Bevaringstenestene, Museumssenteret i Hordaland. Det er møblene som fortsatt er i bruk som er mest utsatt, og blant disse er de eldste møblene mest sårbare. Med riktig vedlikehold kan møbler og inventar i kirkene vare i mange hundre år. Skadeårsakene er gjerne ugunstig inneklime, bruk og ukyndig bruk, restaurering og rengjøring. Typiske skader er sprekker, mekaniske skader grunnet bruk, tap av overflater og insektskader.

5.8.4 Kompetansesituasjon

Kompetansen som trengs for konservering, restaurering, reparasjon og vedlikehold vil variere ut ifra type gjenstand, alder, vernestatus, skadebilde og fremtidig bruk.

Det er flere fag som kan være aktuelle for gamle polstrede møbler, både konserveringsfag og håndverksfag eller en kombinasjon. Dette avhenger av skadebilde og kulturhistoriskverdi. En møbeltapetserer reparerer og restaurerer gamle polstrede møbler og trekker nye møbler. Dette gjøres for eksempel på knefall og trukkede stoler. Avhengig av den kulturhistoriske verdien bør gamle møbelrammer konserveres av en møbelkonservator og gamle originaltrekk bør tas av og dokumenteres av møbel- eller tekstilkonservator. Hvis møbeltrekket skal bevares, bør en tekstilkonservator konservere møbeltrekket og, eventuelt, samarbeide med en møbelkonservator eller en møbeltapetserer ifølge Liesa Berens.

Polstrede møbler kan også trekkes med gyldenlær. Produksjon av nytt gyldenlær, samt restaurering eller konservering av gyldenlær må utføres av gyldenlærmaker med kunnskap om restaurering, eller av konservator med kompetanse på dette materialet. Ofte vil behandling av polstring, enten det er lær eller

¹⁰ Inkluderer både tre og andre materialer

tekstil, avhenge av om møbelet skal være funksjonelt og i fortsatt bruk. Dersom fortsatt bruk er det viktigste, vil man akseptere større inngrep i originale materialer.

Treskjærere og tredreiare kan kopiere eldre bygningsdeler og manglende deler på inventar som albertavler, prekestoler og døpefont. De kan i noen tilfeller også lage kopier av hele gjenstander, der originalen ikke lenger kan brukes i kirka. Møbelsnekkere lager nye møbler, men kan også reparere eller restaurere eldre møbler. Av disse fagene er møbeltapetserer, tredreier og treskjærer verneverdige tradisjonshåndverk. Møbelkonservatorer bør konservere spesielt kulturhistorisk verdifulle møbler og inventar eller de mest kulturhistorisk verdifulle delene av det (for eksempel benkevanger), ifølge Berens. I mange tilfeller vil det være hensiktsmessig med et samarbeid mellom møbelkonservator og håndverker.

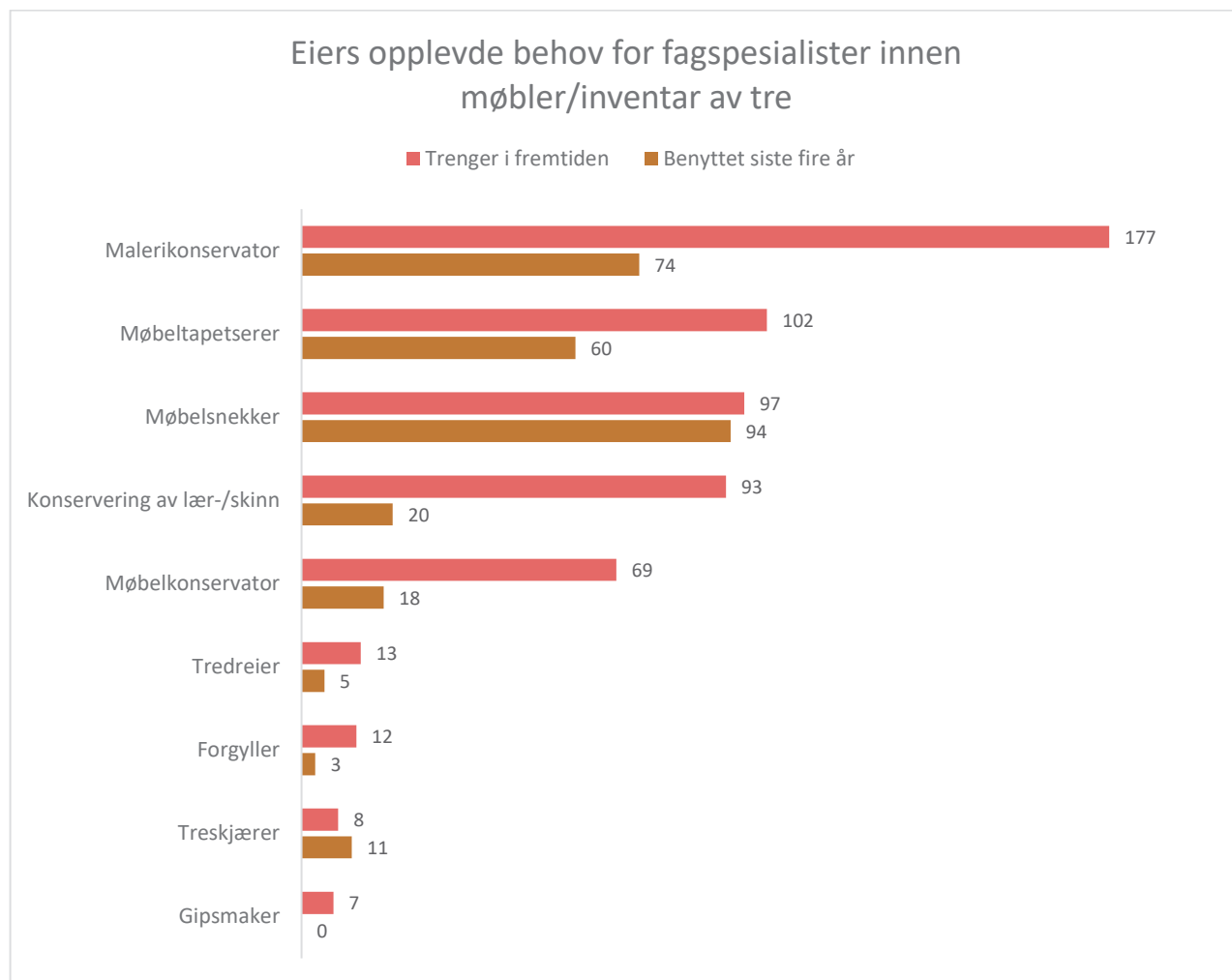
Det er viktig at utøvere som reparerer og restaurerer kulturhistorisk verdifulle inventar og møbler har restaureringskompetanse, inkludert kunnskap om gamle håndverksteknikker, men dette vil ofte variere ut ifra den enkeltes erfaring og kunnskap. Det er registrert flere enn 20 møbeltapetserere, mens tredreiare og treskjærere er henholdsvis 1-5 og 5-10 registeret i Håndverksregisteret. Rekrutteringen til møbelsnekkerfaget og møbeltapetserer ser ut til å være jevn de siste ti årene, treskjærerfaget har få søkere, men jevnt tilsig, mens tredreier har lav rekruttering.

For disse to siste fagene er det svært få utøvere og få lærebedrifter. Det er avlagt 9 svenneprøver i treskjæring siden 2011, mens det ikke er avlagt noen i tredreiing.

Møbler og inventar kan ha bemalt og forgyldt dekor og motiver som må konserveres av møbelkonservator eller malerikonservator. Det kan også være aktuelt med gipsmaker og forgyller i tilfeller der det er aktuelt å rekonstruere tapt dekor eller forgylling. Både gipsmakerfaget og forgyllerfaget er verneverdige tradisjonshåndverk som har lav rekruttering. Siden 2011 er det avlagt en svenneprøve i forgyllerfaget og to i gipsmakerfaget. Gipsmakerfaget er en del av fagmiljøet ved bygghytta ved NDR. Malerfaget er også viktig i denne sammenhengen, men er ikke blant de kartlagte fagene.

5.8.5 Eiers behov for fagkompetanse

I Kirkekontrollen ble eierne spurt om hvilke håndverks- og spesialisttjenester de har benyttet siste fire år, og hvilke tjenester de ser for seg at de trenger de neste ti årene, uavhengig av konkrete budsjettmidler. Det må bemerkes at fagpersoner høyst sannsynlig vil vurdere behovet som større enn eierne selv oppfatter det. Grafen under viser resultatet av denne kartleggingen.

Figur 1 Eiers opplevde behov for fagspesialister innen møbler/inventar av tre

For enkelte fag er det betydelig flere som rapporterer om fremtidige behov, sammenlignet med antallet som sier de har benyttet kompetansen siste fire år. Spesielt gjelder dette konservering av skinn og lær, møbelkonservering, malerikonservering og møbeltapetsering.

I spørreundersøkelsen som kartlegger kompetanse og tilgjengelighet for konservatorer, var det fra 10 – 31 utøvere innenfor disse kompetanseområdene. Blant de som svarte at de har tatt oppdrag for kirker de siste fem årene, er bemalte overflater det kompetanseområdet som har flest svar (19), mens skinn og lær har 5 svar. Undersøkelsen fikk 80 svar, som utgjør ca. 40 % av medlemsmassen i NKF-N (ca. 200).

Konservatorkompetanse	Har hatt oppdrag for kirker siste fem år	Prosentandel blant konservatorene
Møbler	2	2 %
Skinn og lær	5	6 %
Forgylling	9	11 %
Bemalte overflater	19	24 %

Tabell 6 Tilgang på konservatorkompetanse for kirkeiere

5.9 Kunst og dekorert inventar

Kunst og dekorert inventar i kirkene omfatter ulike materialer, alder og vernestatus. Felles er at det i de fleste tilfeller vil være behov for konserveringskompetanse ved istandsetting. Gruppen omfatter dekorerte møbler og inventar som er omtalt i punkt 5.8, i tillegg til skulptur, maleri og andre kunstgjenstander, samt veggfast dekor, som takmaleri og veggmaleri. Denne delen har hovedfokus på de to siste kategoriene.

5.9.1 Kilder for gjenstandsgruppen

- Ekspertgjennomgang
- Kirkekontrollen 2021
- NIKUs oversikt over kalkmalerier fra middelalderen

5.9.2 Hovedpunkter fra kartleggingen

- Kirkekontrollkartleggingen
 - 248 kirker altertavler som ikke er i bruk.
 - Det er kartlagt 3230 malerier.
 - Det er kartlagt 973 skulpturer.
 - Av disse er 211 treskulpturer fra perioden 1650-1850 og 328 treskulpturer yngre enn 1850.
 - Det er registrert 263 skulpturer av andre materialer enn tre.
 - 66 % av kirkene har 1-3 veggtepper eller bildevever.
- Ekspertgjennomgang
 - 1438 kirker en altertavle.
 - Av disse er 26 katekismetavler, 30 alterskap fra middelalderen og 4 alterfrontaler fra middelalderen.
 - Det er oversikt over alle frittstående middelalderskulpturer av tre, som ikke befinner seg i et helgenskap eller en altertavle (Hohler 2017).
 - Ca 50 steinkirker fra middelalderen har veggmalerier.
 - 133 kirker har dekorerte gallerifronter ifølge ekspertkartleggingen.
 - Det er registrert 28 dekorerte gallerifronter i kirker eldre enn 1600.
- Begge metoder
 - 20 % av kirkene har veggmalerier.
 - Det er kartlagt 25 dekorerte himlinger 25.

Oversikten over kunst og inventar fra middelalderen er god, det samme gjelder for enkelte andre grupper, som for eksempel kalkmalerier fra før 1800. Fotomaterialet i Kirkebyggdatabasen dekker en del av de større inventarstykkene, bygningsintegrert kunst og fast inventar, mens for maleri og skulptur har vi et svakere kildegrunnlag.

De fleste norske kirkebygg har en form for **altertavle**. Materialbruk og utforming har variert gjennom historien, og det finnes et stort spenn i alder. Fra middelalderen har vi bevarte alterfrontaler, altertavler og alterskap. I siste halvdel av 1500-tallet fikk noen kirker også en såkalt **Katekismetavle**. Mange kirker fikk nye altertavler, og eldre altertavler har blitt hengt opp andre steder i kirka. Andre kirker har fått tilbake sine gamle altertavler, og de nyere har blitt hengt et annet sted i kirka eller lagret på loftet. Mange av altertavlene har også blitt endret gjennom århundrene slik at en altertavle kan ha deler fra ulike perioder. Altertavlene har blitt registrert ut fra den eldste delen.

Malerier ble kartlagt i Kirkekontrollen fordi det ikke er mulig å få oversikt over dette ut ifra fotomaterialet. Malerier som er en del av et inventarstykke eller altertavle ble ikke registrert. **Skulpturer** i kirkene er datert fra middelalderen og frem til i dag, og er laget av ulike materialer. Vi har kartlagt de frittstående skulpturene som ikke er del av et alterskap, korskille eller altertavle. Skulpturer er kartlagt i Kirkekontrollen og av ekspert. Det kan være vanskelig å vurdere alder på skulpturer for ikke-eksperter. Mange eiere vil antakelig ha bedre oversikt over det eldste kirkeinventaret enn det som er yngre, særlig dersom de har middelalderskulpturer.

Veggtepper og bildevever omfatter både kunst og kunsthåndverk. Det vanligste i kirkene er vevde tepper, men man kan også finne veggtepper laget av andre tekstiler og teknikker (batikk, patchwork ol.). Veggtepper og bildevever er registrert i antall gjennom Kirkekontrollen. Her kan det være utfordrende for respondenten å avgjøre hva som skal registreres og ikke. Mange kan ha veggtepper som ikke nødvendigvis vil ha så stor kulturhistorisk verdi at man vil vurdere å bevare disse, selv om også tepper laget av lokale husflidsutøvere kan ha stor verdi.

Veggmaleri er malt rett på veggen. Det er kartlagt hvor mange kirker som har veggmalerier. Malerier som er en del av en prekestol, gallerifont eller annet inventar var ikke inkludert. Kildegrunnlaget er godt for ekspertkartleggingen: Kalkmalerier fra før 1800 i middelaldersteinkirker er kartlagt av NIKU i et eget prosjekt.

Dekorerte himlinger¹¹ (malte innvendige takflater) kan finnes i flere av rommene i kirka. Gallerier i kirkene ble vanlig etter reformasjonen og også eldre kirker fikk montert gallerier. **Gallerifronter** er ofte dekorerte med malte dekor eller malte motiver av bibelske personer eller scener fra bibelhistorien. Dekorerte gallerifronter er ekspertregistrert.

5.9.3 Tilstand

Riksantikvarens tilstandskartlegging i kirker har hovedfokus på dekorert inventar og kunst, derfor er disse gjenstandskategoriene godt representert i dette materialet. Tabellen under viser hvor stor andel av de vurderte gjenstanden som hadde behov for konservering på kartleggingstidspunktet.

Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001 - 2020		
Gjenstandsgruppe	Antall vurdert av Riksantikvaren	Andel som har TG 2-3
Alterskap	13	46 %
Altertavle	152	36 %
Dekorerte himlinger	83	33 %
Skulptur	110	31 %
Maleri	406	20 %
Bygningsintegrerte flater med malingsdekor	396	27 %

Tabell 7 Andel TG 2-3 for ulike gjenstandsgrupper (Riksantikvarens tilstandskartlegginger 2001-2021)

Bygningsintegrerte flater med bemaling ble fordelt på underlag av mur og tre for å si noe om tilstanden på veggmaleri. Resultatene av sammenstillingen kan leses ut av tabellen under.

¹¹ All form for dekorasjon som er registrert er: skyer, stjerner, ranker, monogrammer, motiver og lignende. Enkel strekdekor og sjablongdekor (ofte i form av kantborder) er ikke inkludert.

Gjenstandsgruppe	Antall vurdert av Riksantikvaren	Andel som har TG 2-3
Bygningsintegrerte flater, mur	31	39 %
Bygningsintegrerte flater med limfarge på tre	238	29 %
Bygningsintegrerte flater med oljemaling på tre	120	20 %
Bemalte tredimensjonale gjenstander av tre	651	21 %

Tabell 8 Andel TG 2-3 for bygningsintegrerte flater (Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001-2021)

Malerikonservator og forsker ved Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU), Tone Olstad, svarte på spørsmål om tilstand på bemalt kunst og inventar på tre og lerret. Ifølge henne er typiske skader løs maling og limfargedekor (på tre) med nedbrutt bindemiddel. Skadeårsakene er relatert til klima og lys, sårbarhet i materialene som er brukt, samt skader som følge av at dekor og kunst blir berørt. Det meste av fast inventar har omtrent samme slitasje, men gjenstander som det ikke lenger er bruk for er særlig utsatt for slitasje og skader. Kostnader knyttet til konservering av kunst og dekor varierer med skadebilde og type gjenstand.

Når det gjelder veggmaleri på mur, er det best oversikt over maleriene som befinner seg i middelalderkirker av stein. En del er sett på og behandlet de siste 20 årene, men flere er i dårlig stand. Det mangler en systematisk tilstandsvurdering av kalkmaleriene, ifølge muralkonservator Susanne Kaun. Vanlige skader er løs puss, løse kalklag, løse malingslag og falmende farger. I tillegg er mange av kalkmaleriene veldig skitne og preget av tidligere restaureringer, ifølge Kaun. Skadeårsakene varierer, men er ofte knyttet til fukt, setninger og mursalter, men de kan også henge sammen med tidligere restaureringer og materialbruk. Eier mangler ofte kunnskap om bevaring av kalkmalerier og vurderingen av kalkmaleriene krever fagkunnskap og skader kan være knyttet til strukturelle skader i bygningen, ifølge Kaun. Med riktig vedlikehold kan maleriene var i flere hundre år til. Konservering og restaurering av kalkmalerier kan være tidskrevende og dermed kostbart. Siden muralmalerier er komplekse strukturer, bør en behandling baseres på grundige foranalyser og forskning.

5.9.4 Kompetansesituasjon

Malerikonservatorfaget og muralkonservatorfaget er viktig for å ivareta kunst og dekorert inventar. Konservering av skulpturer kan kreve spesialisering på metall eller stein. Her er det viktig at konservatorens erfaring vektlegges. I noen tilfeller kan det være aktuelt å få inn håndverksfag som møbelsnekker, treskjærer, tredreier eller forgyller. Disse fagene er omtalt i del 5.8. For eksempel dersom det er behov for å kopiere manglende deler eller reforgylle overflater. I noen tilfeller har det også vært behov for å kopiere hele gjenstanden, enten fordi originalen har gått tapt eller fordi den oppbevares et annet sted enn i kirka.

Blant konservatorene vi har spurt, er det 19 malerikonservatorer som har hatt oppdrag i kirker de siste fem årene. For muralkonservering er tallet 10. Av spesialister på konservering av stein/keramikk/gips/sement/mosaikk er tallet 8, og for rammer og forgylte overflater er det 9. Disse tallene må sees i sammenheng med det totale volumet av gjenstander som er avhengig av kompetansen.

5.9.5 Eiers behov for fagkompetanse

I kartleggingen av etterspørsel etter fagkompetanse i Kirkekontrollen, oppga kirkeforvalterne at de har et langt større behov for både malerikonservering og muralkonservering innenfor de neste 10 årene, sammenlignet med det de har benyttet de siste fire årene. Det er også en økning for metall og steinkonservering.

5.10 Tekstiler og paramenter

Et parament er et tekstil til bruk i liturgisk sammenheng. Gruppen «tekstiler og paramenter» omfatter messehagler, alterklede/antependium, alterduk, kalkduk og døpefontsklede. I tillegg til dette kommer tekstilkunst og bildevever.

5.10.1 Kilder for gjenstandsgruppen

- Kirkekontrollen 2021
- Ekspertgjennomgang
- Veileder: Tander prakt – stell og bevaring av kirketekstiler

5.10.2 Hovedpunkter fra kartleggingen

- Antall gjenstander kartlagt i Kirkekontrollen:
 - 4189 messehagler totalt
 - 684 messehagler fra før 1900
 - 420 veggtepper og bildevever
 - 119 alterkleder/antependier fra før 1900
 - 160 alterduker fra før 1900
 - 12 Kalkduker fra før 1900
 - 14 døpefontskleder fra før 1900
 - 18 kirker har faner
 - 4 av 10 kirker har messehagler eldre enn 1900
- Estimert totalomfang basert på Kirkekontroll:
 - Messehagler (totalt): 5000-5500
 - Messehagler fra før 1900: 900-1300
 - Veggtepper og bildevever: 1200-1600

Tekstiler som er lagret utenfor kirkerommet er ikke med i denne kartleggingen. Listen over viser antallet som ble rapportert innenfor ulike grupper. Messehagler ble kartlagt som totalantall, og det ble også spurt hvor mange som man antar er eldre enn 1900. For alterklede/antependium, alterduk, kalkduk, døpefontsklede er kun de som er eldre enn 1900 kartlagt.

Mange av tekstilene som er yngre enn 1900 kan også være av stor verdi, men alderen kan gi en antydning til forventet tilstand. I tillegg til disse tekstilene som finnes i alle kirker, er det kartlagt hvilke kirker som har mer uvanlige «klenodier» som kan ha kulturhistoriske verdier.

Svarene på antallet tekstiler totalt har større pålitelighet enn svarene for antallet eldre enn 1900. Vi har bedt respondentene om å gjøre en antakelse etter beste evne hvis de er usikre. Alder kan være svært vanskelig å vurdere med mindre man vet om det fra andre kilder.

5.10.3 Tilstand

Messehagler og paramenter er regnet som løst inventar og er dermed ikke omfattet av kirkebyggets vernestatus. Er dateringen før 1537 må man få tillatelse av Riksantikvaren før tiltak settes i gang. Tekstiler kan relativt enkelt fraktes til et verksted for reparasjon og konservering. Veggtepper og bildevever må regnes som kunstnerisk utsmykning og er dermed en del av det faste inventaret som omfattes av byggets vernestatus.

I Riksantikvarens tilstandskartlegging er det bare kartlagt 83 tekstiler og paramenter, 36 % av disse har fått TG 2-3 (konservering nødvendig). Mange kirketekstiler i dårlig stand ifølge tekstilkonservator Ida Areklett Garmann ved Bevaringstenestene på Museumssenteret i Hordaland. Det finnes ikke noe systematisk kunnskapsgrunnlag for å si noe overordnet om tekstilene i kirkene, så dette er basert på erfaring fra tekstilene som konservatorene ved Bevaringstenestene mottar til konservering, og det de ser når de går befaringer.

Tekstiler er en skjør gjenstandsgruppe, men kan likevel ha en lang levetid under «museale» forhold. Tekstiler i bruk er avhengig av god håndtering og oppbevaring for å bevares. Det de ser oftest er bruksslitasje, insektskader, skader som skyldes dårlige oppbevaringsforhold eller ukyndige reparasjoner. De ser at tekstilene er ekstra sårbare når det er mangel på kunnskap om håndtering, når det er plassmangel, dårlig klima og sikkerhet. Mange eldre tekstiler er fortsatt i bruk, og det er ofte disse det står dårligst til med. Tekstiler som tas ut av bruk og vises frem på en forsvarlig måte har det som regel bedre.

Det kan være vanskelig å finne en god balanse mellom bruk og bevaring av kirketekstiler. Det er kostbart med store reparasjoner, det lønner seg å jobbe forebyggende og å skille på museale tekstiler og brukstekstiler. Å lage en nøyaktig kopi av en eldre tekstil vil som regel være svært kostbart.

5.10.4 Kompetansesituasjon

Det er stor variasjon i denne kategorien av gjenstander. Det omfatter alt fra små åkle til store bildevever og antependier. For nyproduksjon av gjenstander er det tekstilkunstnere, håndveverfaget og andre tekstilteknikere som er aktuelle. Disse kan også være aktuelle ved istandsetting og reparasjon avhengig av skadebilde og type tekstil. Av disse er det kun håndvever som er kartlagt og det er et verneverdig tradisjonshåndverk. 5-10 er registrert i Håndverksregisteret. Rekrutteringssituasjon: 4 søkere siden 2011, men 3 av disse er siste tre år. 3 inngåtte lærekontrakter og 4 avlagte svenneprøver siden 2011.

En tekstilkonservator vurderer tilstanden på tekstiler, foreslår tiltak og gjennomfører restaurering og konservering. Gjenstandskonservatorer kan også gi råd og vurdere tilstand og tiltak. Ifølge spørreundersøkelsen blant konservatorer i Norge, er det 4 personer som er spesialisert på tekstil og 1 av disse rapporterer å ha hatt oppdrag for en kirke de siste fem årene, men her vet vi har det er noe underrapportering.¹²

¹² Tekstilkonservatorene ved Museumssenteret i Hordaland svarte ikke på undersøkelsen, og de melder at de hatt oppdrag for kirkene årlig de siste 15 årene.

5.10.5 Eiers behov for fagkompetanse

I kartleggingen av etterspørsel etter fagkompetanse i Kirkekontrollen, oppga forvaltere av 26 kirker at de har benyttet tekstilkonservator de siste fire år, mens 103 oppgir at de har behov for det innenfor de neste ti årene. Ca. en tredjedel av tekstilgjenstandene som er registrert i Riksantikvarens tilstandskartlegging ble vurdert til å ha behov for konservering. Flere ting peker derfor i retning av at etterslepet på reparasjon og konservering trolig er stort for denne gruppen.

5.11 Gjenstander av stein

Dette omfatter løse gjenstander av stein i kirkerommet som gravsteiner, fragmenter av uthugget stein, døpefonter i stein, steinskulpturer mm. Fastmontert ornamentikk og skulptur i stein som er en del av arkitekturen er ikke med. Dette er gjenstander fra middelalderen frem til i dag, men fokuset er på de eldste gjenstandene.

5.11.1 Kilder for gjenstandsgruppen

- Kirkekontrollen 2021
- Ekspertgjennomgang
- Andre kilder
 - Solhaug, M: *Middelalderens døpefonter i Norge*. Vol. 1 og 2, 2001.

5.11.2 Hovedpunkter fra kartleggingen

- Antall kartlagt i Kirkekontrollen:
 - 263 skulpturer av annet materiale enn tre.
 - 78 kirker har alter av stein.
 - 15 kirker har gravsteiner i gulvet.
 - 32 kirker har frittstående gravsteiner inne i kirka.
 - 53 kirker har fragmenter av uthugget stein (f.eks. del av et ringkors fra grav, del av portal).
- Ekspertgjennomgang:
 - 128 døpefonter av stein (fra middelalder).
 - 195 døpefonter av stein (øvrige).

5.11.3 Tilstand

I Riksantikvarens tilstandskartlegging er det kun kartlagt 36 gjenstander av stein. 6 % av disse hadde TG 2-3. Ifølge Ida Johanne Bodvar, steinhugger og restaureringstekniker ved Steinhuggerverkstedet NDR, finnes ingen nasjonal oversikt over tilstanden på steingjenstander i kirkene. Hun peker på utfordringen ved at det er få personer som kan gjennomføre gode nok tilstandsanalyser av stein. Riksantikvarens kartlegginger er ikke utført av personer med denne typen spesialkompetanse.

Eierne er viktige for tilstanden til steingjenstandene. Erfaringsmessig har mange eldre steingjenstander mistet bruksverdien og eier har liten kunnskap og interesse for å ta vare på dem, ifølge Bodvar. Vanlige skader som hun observerer er slitasje etter bruk og berøring, limrester etter tape, skader fra levende lys, riper og deler som blir slått av. Årsakene er ofte ukyndig bruk og uforsiktighet ved arrangementer, rengjøring, ugunstig inneklima og mangelfullt vedlikehold. Bevisstgjøring av eier er et viktig tiltak. Det er særlig fastmonterte gjenstander, for eksempel i gulvet, og gjenstander som lett kan berøres, som er utsatt

for skader. Med godt vedlikehold og gode bevaringsforhold varer gjenstander av stein lenge, og hun forteller at restaurering er vesentlig mye rimeligere enn å lage kopier dersom gjenstander blir ødelagte.

5.11.4 Kompetansesituasjon

En steinhugger driver med nyhugging, restaurering og reparasjon av stein. Steinhugger er ikke et lærefag, men Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider har intern opplæring av steinhuggere.

Restaureringskompetanse er viktig for dem som skal arbeide med kulturhistorisk verdifullt inventar. I Håndverksregisteret er det registrert mellom 5-10 utøvere. Fordi det ikke er et lærefag, er det vanskelig å si noe om rekrutteringssituasjonen. Konservatorer med spesialisering på stein er også viktige, og antakelig er det en del overlapp mellom kompetansen deres og kompetansen til for eksempel en restaurerinstekniker med steinkompetanse. 8 av konservatorene som svarer at de tar oppdrag på stein/keramikk/gips/sement/mosaikk har hatt oppdrag i kirkene de siste fem årene.

5.11.5 Eiers behov for fagkompetanse

I kartleggingen av etterspørsel etter fagkompetanse i Kirkekontrollen, var det en økning i fremtidig behov for fagfolk som kan reparere steingjenstander sammenlignet med det de rapporterte at de hadde benyttet de siste fire årene.

5.12 Kirkeklokker

De eldste kirkeklokkene i Norge er fra perioden fra 1000-1150. Klokkene ble både importert og produsert ved klokkestøperier i Norge. Klokkene er vanligvis montert i en klokkestol i tårnet, men kan også være festet rett i en takbjelke. Klokkeanlegget med ringsystem må sees på som en helhet.

5.12.1 Kilder for gjenstandsgruppen

- Ekspertgjennomgang
- Kirkekontrollen 2017
- Intervju med fagekspert

5.12.2 Hovedpunkter fra kartleggingen

- Det finnes 262 kirkeklokker fra middelalderen i norske kirker. Av disse henger 77 i kirker eldre enn 1600, mens et betydelig antall klokker er gjenbrukt i nyere kirker.
- Perioden med færrest klokker er fra reformasjonen frem til år 1700.
- Ca. 40 % av alle kirkene har manuell ringing.
- Litt over en halvparten av kirkeklokkene fra middelalderen henger i kirker som kun ringer manuelt.

Ekspertregistreringene er gjort ut ifra foto i Kirkebyggdatabasen og disse er av varierende kvalitet, usikkerheten er derfor først og fremst knyttet til dette. Kunnskapsgrunnlaget for de eldste klokkene, frem til ca. 1600, er bedre enn for de yngre. Oversikt over type ringeanlegg er innhentet gjennom Kirkekontrollen 2017 og korrigert av Riksantikvaren i november 2021.

5.12.3 Tilstand

Kirkeklokker er fast inventar og er omfattet av kirkebyggets vernestatus. Klokker eldre enn 1537 har vern gjennom Kulturminneloven. Klokkene må ettersees jevnlig av eksperter. De kan repareres og restaureres på stedet, men dersom det skal gjøres større utbedringer kan det være nødvendig å frakte dem til verksted.

Kirkeklokker er ikke systematisk vurdert i Riksantikvarens tilstandskartlegging i kirker.¹³ Ifølge Terje de Groot, campanolog og klokkekonsulent for Riksantikvaren, er det et godt grunnlag for å si noe om tilstanden på kirkeklokkene. Han mener tilstanden er varierende. Det er ikke økonomi til den jevne oppfølgingen som er nødvendig. Bruksslitasje fører til skader, men også klokker ute av bruk er også ofte i dårlig stand. Modernisering med automatiske ringeanelegg fører ofte til manglende ettersyn, og sprekkdannelser kan derfor utvikles over tid. Eldre ringemaskiner som ringer klokkene for høyt gir også en ekstra belastning på klokkene. Det er umulig å si noe om levetid på kirkeklokkene: det er fortsatt middelalderklokker i bruk og det finnes klokker fra 1900-tallet som har blitt ødelagt. Det er også vanskelig å si noe om pris på rehabilitering vs. ny klokke, det er lurt med en avtale for jevnlig ettersyn.

5.12.4 Kompetansesituasjon

Det er for lite kompetanse på vedlikehold og reparasjon av klokker ifølge de Groot. I Norge finnes det kun ett klokkefirma som støper klokker og driver vedlikehold og reparasjon. Klokkestøper er heller ikke et lærefag. Riksantikvaren har kun to eksterne klokkekonsulenter.

5.12.5 Eiers behov for fagkompetanse

I kartleggingen av etterspørsel etter fagkompetanse i Kirkekontrollen, oppga 96 forvaltere behov for klokkekompetanse de neste 10 årene, mot 94 som hadde benyttet dette de foregående fire årene. Kirkeklokker bør ha jevnt ettersyn, derfor er det mer relevant å se på antall klokker enn på eiers opplevde etterspørsel når vi skal vurdere behov for kompetanse.

¹³ 317 gjenstander er kategorisert som «annet» og det er ikke undersøkt om kirkeklokker er bant disse.

6 Kunnskapsgrunnlag omfang

6.1 Innledning

I denne delen presenteres kunnskapsgrunnlaget fra kartleggingen av omfanget for de ulike kategoriene kunst og inventar. Det foreligger ingen komplette oversikter over kunst og inventar i norske kirker. Dokumentasjonsprosjektet Norges kirker var en del av en nordisk satsing på dokumentasjon av kirkebyggene. Det norske prosjektet pågikk fra 1949 og omfattet ca 500 kirker i fylkene Akershus, Buskerud, Oppland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Østfold og enkelte kirker i Vestfold¹⁴. Prosjektet ble avvirket på 2000-tallet på grunn av mangel på finansiering. Dokumentasjonsprosessen innebar arkivsøk og grundig befarings og omfattet bygning, inventar og kirkegård/gravminner. Kirkene som er inkludert i Norges kirker er derfor godt dokumentert og har vært en viktig kilde i prosjektet.

Der det har vært mulig, har fageksperter benyttet tilgjengelige digitale kilder og fotomateriale, og gjort oversiktskartlegginger på grunnlag av dette materialet. Ekspertene har registrert gjenstander som er mulig å vurdere ut ifra de digitale kildene. Registreringen gjennom Kirkekontrollen har dreid fokus mot gjenstander som det er vanskelig å registrere ut ifra dette materialet, for eksempel kirkesølv, bøker, tekstiler og paramenter. De fleste kategorier dekkes kun av en av metodene, men noen kategorier dekkes av begge.

Kirkekontrollens styrke er at den dekker et stort antall kirker (1276 svar registrert). Svakheten er at kompetansenivå og tilgang til skriftlige kilder varierer. Noen har gjort en svært grundig gjennomgang, andre har hatt mindre tid til rådighet. Enkelte av de lokale respondentene har formell kompetanse, eller har hentet inn ekstern hjelp for å få helt korrekte opplysninger som grunnlag for besvarelsen. Noen har gode kilder som detaljerte inventarlistene, jubileumsbøker eller fagrapporter, og andre svarer kun ut fra det de ser og det de antar angående alder.

Det ble laget et veiledningshefte til Kirkekontrollen som man ble anbefalt å skrive ut og ha med seg på gjennomgangen, og der er det en del fotoeksempler som fungerte som hjelp, spesielt på sjeldne og uvanlige gjenstander som kanskje har navn som er ukjente for de som bruker kirkebygget. Kirkekontroll-tallene må leses med dette i mente og forbeholdet gjentas ikke under hvert punkt.

I Kirkekontrollen ble det inkludert et samlepunkt for kategorier som ikke var dekket, og hvor man ble bedt om å kryss av for hvilke av disse man vet finnes i kirka. Dette punktet refereres der det er relevant gjennom kapitlet, og oversikten over svarene kan sees i sin helhet under punkt 6.26 «Diverse klenodier».

6.2 Alter

Registreringen i Kirkekontrollen sorterer altere ut ifra datering og materialene de er laget av. Sidealtre er ikke registrert. Alterplater i stein fra middelalderen er ikke systematisk kartlagt i Norge, og det finnes derfor ikke en eksisterende oversikt over disse som kunne benyttes for å korrigere Kirkekontroll-tallene.

¹⁴ Dokumentasjonen finnes i bokverket Norges kirker, og er digitalisert og tilgjengelig på <http://www.norgeskirker.no>. Prosjektene ble lagt ned i Norge, Sverige, Finland og Island, men det danske prosjektet pågår fremdeles, med privat finansiering.

6.2.1 Pålitelighet

Siden alteret ofte er dekket av alterduk og/eller antemensale, kan det være vanskelig å vurdere materiale og alder ut ifra oversiktsfoto av interiøret. Det er derfor ikke blitt gjort gruppering av altrene i ekspertgjennomgangen.

6.2.2 Kirkekontroll

Temaet alter er dekket av to punkter: «Hvilket århundre er alteret fra?» og «Hvilket materiale er alteret laget av?». Materiale-spørsmålet har samlekategorier for «Kombinasjon av flere materialer» og «Annet», og de som svarte kunne også angi «vet ikke» på punktet. De fleste har avgitt et svar på punktet, antallet ikke svar var under ti for begge punktene.

	Periode	Antall kirker
Hvilket århundre er alteret fra?	Eldre enn 1600	55
	1600-tallet	127
	1700-tallet	140
	1800-tallet	388
	1900-tallet eller nyere	538
	Vet ikke	20
	Ikke svart	8
	Total	1276

Tabell 9 Alter kategorisert på århundre (Kirkekontrollen 2021)

	Materiale	Antall kirker
Hvilket materiale er alteret laget av?	Stein	78
	Tre	1114
	Kombinasjon av flere materialer	64
	Annet	12
	Vet ikke	1
	Ikke svart	7
	Total	1276

Tabell 10 Alter kategorisert på materiale (Kirkekontrollen 2021)

6.3 Alterring

I Kirkekontrollen ble det registrert hvilke kirker som har alterring, og hvilket århundre eierne antar at de er fra. Planen var i utgangspunktet at alterringer også skulle registrere av ekspert. I fotogjennomgangen (ekspertregistrering) viste dette seg å være vanskelig, så her er Kirkekontroll-kartleggingen den eneste kilden.

6.3.1 Pålitelighet

Alterringen har ofte blitt endret og tilpasset gjennom historien, og man trenger ofte en teknisk undersøkelse av selve gjenstanden for å dra sikre konklusjoner angående alder. Det er vanskelig å vurdere alder på alterringer ut fra fotografier, selv for eksperter, derfor må vi kunne anta at «treffsikkerheten» for Kirkekontrollkartleggingen også er upresis. De som har vært svært usikre kunne angi «vet ikke», men de fleste har plassert alterringen i en aldersperiode ut fra beste skjønn.

For Kirkekontrollen har det blitt avgitt svar på 1268 av 1276 kirker, og kun 41 angir at det ikke er alterring i kirkebygget.

6.3.2 Kirkekontroll

Det ble registrert 1227 alterringer fordelt på aldersperioder:

	Periode	Antall kirker
Når er alterringen fra?	Eldre enn 1600	11
	1600-tallet	36
	1700-tallet	97
	1800-tallet	444
	1900-tallet eller nyere	534
	Vet ikke	105
	Har ikke alterring	41
	Ikke svart	8
	Total	1276

Tabell 11 Alterringer kategorisert på alder (Kirkekontrollen 2021)

6.4 Altertavle

De fleste norske kirkebygg har en form for altertavle. Materialbruk og utforming har variert gjennom historien, og det finnes et stort spenn i alder. Fra middelalderen har vi bevarte alterfrontaler, altertavler og helgenskap (alterskap). I siste halvdel av 1500-tallet fikk noen kirker også en såkalt *Katekismetavle*. Dette er altertavler som i hovedsak var dekorerte med De ti bud, Fader vår, Trosbekjennelsen, Dåpssakramentet, Nattverdsakramentet og andre skriftsteder. Mange kirker fikk nye altertavler, og eldre altertavler har blitt hengt opp andre steder i kirka. Andre kirker har fått tilbake sine gamle altertavler, og de nyere har blitt hengt et annet sted i kirka eller lagret på loftet. Mange av altertavlene har også blitt endret gjennom århundrene, og en altertavle kan derfor ha deler fra ulike perioder.

Altertavlene er registrert med antall, og det er registrert hvilket århundre den eldste delen av altertavlene er fra. Materialet er ikke registrert fordi det først er utover 1900-tallet at altertavler ble laget av ulike materialer. Vi har registrert altertavler som er i bruk, dvs at de henger bak alteret eller er festet til alteret. I tillegg er det en egen kategori for altertavler som ikke er i bruk.

6.4.1 Pålitelighet

Kildegrunnlaget er godt for altertavler, alterskap og frontaler fra middelalderen, og kirkekontroll-dataene er her et supplement til ekspertregistreringene. Altertavlene er godt fremstilt i fotomaterialet, og det har derfor vært mulig å anslå alder i ekspertregistreringen. Når det gjelder altertavler som ikke er i bruk, kan tallene fra ekspertregistreringen avvike, da det kan henge avlagte altertavler på steder i kirka som ikke er synlige på bilder (gallerier, loft, sakristi etc). Derfor ble disse også registrert i Kirkekontrollen.

Det er også en viss usikkerhet knyttet til registreringen av katekismetavler. Flere opprinnelige katekismetavler har senere blitt helt eller delvis overmalte. Så her kan antallet være høyere.

I Kirkekontrollen ble altertavler som ikke er i bruk også registret. Enkelte altertavler som er tatt ut av bruk kan være oversett, for eksempel hvis de er flyttet til andre lokasjoner på eiendommen, som gravkapell eller lager. Det kan henge eldre altertavler i kirkerommet som man ikke er oppmerksom på at tidligere har blitt brukt som altertavle, og enkelte kan da ha blitt regnet med i andre kategorier som «Maleri».

6.4.2 Kirkekontroll

I Kirkekontrollen ble det registrert 248 kirker som har en eller flere altertavler som ikke er i bruk.

	Svar	Antall kirker
Har kirka en eller flere altertavler som ikke lenger er i bruk?	Ja	248
	Nei	982
	Vet ikke	32
	Ikke svart	14
	Total	1276

Tabell 12 Altertavler som ikke er i bruk (Kirkekontrollen 2021)

6.4.3 Ekspertregistrering

Altertavler ble kategorisert og inndelt i perioder. Registreringen er gjort per kirke, og altertavlene er kategorisert i århundre. En altertavle kan ofte bestå av deler fra flere perioder. Den har derfor blitt plassert i århundre ut fra den eldste delen av altertavlen. Dersom kirken har flere altertavler, er det den eldste som har blitt registrert.

I tillegg er det registrert om man har en eller flere altertavler som er ute av bruk.

I ekspertregistreringen ble det registrert til sammen 1686 altertavler i 1438 kirker. 248 kirker har en eller flere altertavler som ikke i bruk som altertavle, men henger andre steder i kirka.

Kategorisering av altertavler (ekspertregistrering)		
Byggeperioder	Altertavler i bruk (antall kirker)	Altertavler ute av bruk (antall kirker)
Middelalderen	32	
1538-1600	3	3
1600-tallet	199	33
1700-tallet	177	37
1800-tallet	335	118
1900-tallet	668	53
2000-tallet	24	2
Ikke kategorisert	0	2
	1438	248

Tabell 13 Altertavler fra ulike perioder (ekspertregistrering)

I ekspertregistreringen ble det registrert 26 katekismetavler, 30 alterskap fra middelalderen og 4 alterfrontaler fra middelalderen, og hvilke kirker disse befinner seg i. Noen av disse er i bruk som altertavle, mens andre ikke er det. Disse tallene er ikke inkludert i tabellen over.

6.5 Prekestol

Prekestolene vi har bevart i kirkene våre i dag er fra etter reformasjonen. Alle norske kirkebygg har lesepult eller prekestol. De fleste er laget av tre med eller uten dekor (utskåret eller malte motiver). Prekestoler kan ha dekorative oppganger med eller uten portal/dør. Prekestolene er registrert etter tidsperiode og er delt inn i tre grupper: prekestol med/uten oppgang, prekestol med oppgang og dør/portal, samt prekestolsalter. Disse er registrert med antall. Prekestolsalter er en prekestol som er plassert over alteret. De fleste prekestolaltrene er fra ca. 1760- ca. 1850. Prekestoler kan også være utrustet med en lydhimling. De fleste er fra 1600- og 1700-tallet, men også nyere. Disse er registrert med antall. Prekestoler kan ha blitt endret gjennom tiden. Noen er hevet, senket eller deler er skiftet ut. Ofte har de også fått ny bemaling og dekor. Prekestolene har blitt plassert i århundre ut fra den eldste delen av prekestolen.

Det er også kirker som har flere prekestoler i bruk, for eksempel kan kirker med et prekestolsalter også ha en «vanlig» prekestol. Det er derfor registrert flere prekestoler enn det finnes kirker.

Det ble tatt separate bilder av alle prekestolene i Kirkekontrollen i 2005/06, og disse er derfor godt dokumentert i fotomaterialet som var hovedkilden for ekspertgjennomgangen. Prekestoler var derfor ikke et eget punkt i Kirkekontrollen.

6.5.1 Pålitelighet

Prekestoler kan ha blitt endret gjennom historien slik at det kan være vanskelig å plassere dem i riktig århundre. Der hvor det har vært usikkerhet har skriftlig dokumentasjon i form av jubileumsbøker, kirkeregistreringer eller andre rapporter blitt brukt, men det kan likevel være noen avvik.

6.5.2 Ekspertregistrering

Registrert antall gjenstander:

Kategori	Antall gjenstander
Prekestoler i bruk	1587
Prekestoler ute av bruk	19
Prekestolsalter	32
Prekestolshimling	343
Sum registrert	1981

Tabell 14 Antall av prekestoler (ekspertregistrering)

Kategorisering og fordeling på byggeperioder:

	Prekestoler i bruk	Prekestoler ute av bruk	Prekestolsalter	Prekestolshimlinger
Byggeperioder	Antall gjenstander	Antall gjenstander	Antall gjenstander	Antall gjenstander
Middelalder	0	0	0	0
1538-1600	18	1	0	1
1600-tallet	193	11	0	90
1700-tallet	156	4	10	103
1800-tallet	575	0	20	51
1900-tallet	633	2	2	94
2000-tallet	34	1	0	0
Ikke kategorisert	28	0	0	4
Har ikke prekestol	0	0	0	0
Total	1637	19	32	343

Tabell 15 Prekestoler kategorisert og fordelt på byggeperioder (ekspertregistrering)

6.6 Døpefont, døpefontshimling og dåpsengler

Alle kirker i Norge har en døpefont, og enkelte kirker har flere. De fleste er enten av stein eller tre, mens nyere døpefonter (fra ca. 1950 og frem) kan ha blitt laget av andre materialer.

De fleste bevarte døpefonten fra middelalderen er av stein. På 1600-1700-tallet ble døpefontene stort sett laget i tre, med utskjæringer og bemalt dekor. På 1800- og 1900-tallet ble de i hovedsak utført i tre, men også i stein. I andre halvdel av 1900-tallet og fremover kommer døpefontene i ulike varianter og materialer som tre, stein glass, keramikk og metall. Døpefontene er registrert med antall og på alder, under følgende materialer: stein, tre, annet materiale.

Døpefontene finnes også i en variant som er utformet som en engel med et dåpsfat i hendene. Det finnes svevende, knelende og stående engler, både de som holder dåpsfatet i hendene eller på hodet. Det er registrert hvilke kirker som har dåpsengler, men ikke kategorisert ut fra typer dåpsengler. Døpefonter som er dekorert med malte eller utskårede engler er ikke inkludert i denne gruppe.

Noen døpefonter har et lokk over seg, et døpefontlokk. Disse er registrert med antall i Kirkekontrollen.

På 1600- og 1700-tallet fikk flere døpefonter en dåpshimling over seg, ofte utskåret og malt. Det finnes også nyere døpefonthimlinger fra 1800-tallet og fremover. Dåpshimlingene er registrert i Kirkekontrollen med antall.

Døpefontene er ekspertregistrert ut ifra fotomateriale og andre tilgjengelige kilder. Det er i tillegg publisert en komplett oversikt over døpefonter i stein fra middelalderen.¹⁵

6.6.1 Pålitelighet

I noen tilfeller kan det være vanskelig å vite hvilket århundre en døpefont er fra, for eksempel når den ut fra stilistisk vurdering kan være fra slutten av et århundre eller helt i begynnelsen av et annet. Denne usikkerheten gjelder selvsagt spesielt der det ikke finnes noen skriftlige kilder som sier når døpefonten er fra. Da har den blitt plassert i det århundre som virker mest plausibelt, og ofte er det eldste alternativet valgt (eks: hvis den kan være fra ca. 1780-1830, så er 1700-tallet valgt).

6.6.2 Kirkekontroll

I Kirkekontrollen, under samlepunktet «diverse klenodier», ble det blant annet spurt om kirka hadde døpefonter og døpefontsløkk som ikke er i bruk. Man kunne angi om man har objektet i kirka eller ikke, men ikke antallet.

21 kirker registrerte døpefontløkk (ikke i bruk) mens 129 registrerte døpefonter (ikke i bruk).

6.6.3 Ekspertregistrering

I ekspertregistreringen ble det gjort en kartlegging av antall døpefonter i ulike materialegrupper, dåpsengler, døpefonthimlinger og døpefontløkk.

Kategori	Antall gjenstander
Døpefont stein (middelalder)	128
Døpefont stein (øvrige)	195
Døpefont tre (i bruk)	1216
Døpefont tre (ute av bruk)	66
Døpefont annet materiale	32
Dåpsengel	56
Døpefonthimling	50
Døpefontløkk	59

Tabell 16 Antall døpefonter i ulike kategorier (ekspertregistrering)

¹⁵ Solhaug, M (2001) Middelalderens døpefonter i Norge. Vol. 1 og 2

Dåpsengler ble kategorisert etter tidsperiode	
Tidsperiode	Antall gjenstander
1700-tallet	29
1800-tallet	17
1900-tallet	6
Total	52

Tabell 17 Dåpsengler kategorisert etter tidsperiode (ekspertregistrering)

6.7 Korskiller

Korskiller (eller korskranker) står som en adskillelse mellom kor og skip. De kan være ulikt utformet og bestå av for eksempel sprinkelverk, tverrbjelker eller brystning. De er vanligvis laget av tre, med eller uten utskårede figurer, kongemonogrammer og ornamentikk. Korskiller kan også ha obelisker eller pyramider av tre. Det er kun korskiller i tre som er registrert, og altså ikke korbuer i steinkirker. Korskillene ble registrert med antall i tre grupper: Korskiller, korskiller med kongemonogram og korskiller med bauta/pyramider.

Korskillene kommer godt frem i fotomaterialet fra Kirkekontrollen i 2005/06. De var ikke et tema i Kirkekontrollen.

6.7.1 Pålitelighet

Det er flere kirker som har bevarte rester etter korskiller, som ikke lenger er i bruk. Disse kan være registrert under punktet Diverse klenodier i Kirkekontrollen «Fragment av annet eldre interiør». En feilkilde kan være knyttet til muligheten for at en kirke har fått fjernet sitt korskille etter 2005/2006.

6.7.2 Ekspertregistrering

Kategori	Antall gjenstander
Korskille med bauta eller pyramide	7
Korskille med kongemonogram	42
Korskranke lav eller høy	557
Total	606

Tabell 18 Antall korskiller i ulike kategorier (ekspertregistrering)

6.8 Kirkebenker

Alle kirker har benker eller stoler i skipet. Mange faste benker har blitt fjernet eller ønskes fjernet av menigheten for å få mer fleksible kirkerom med løse stoler. Kirkebenkene er registrert med antall i tre grupper: åpne («vanlige») kirkebenker, lukkede kirkebenker (med dør) eller løse stoler.

Der hvor kirkene har flest benker, men i tillegg løse stoler er det blitt registrert at kirken har benker. Og motsatt: de kirker som har løse stoler og kun bevart få benker har blitt registrert som at de har løse stoler.

Benkene er også omfattet av ekspertregistreringen, siden det finnes egne foto av benkene i hvert kirkebygg. Det var ikke et eget punkt om benker i kirkekontroll-kartleggingen.

6.8.1 Pålitelighet

Ekspertkartleggingen tar utgangspunkt i foto fra 2005/2006, og det kan være enkelte kirker som har gjennomført endringer etter at fotoene er tatt. Kirkebyggdatabasen omfatter også fotosamlinger av nyere dato, så der man har vært i tvil har det vært mulig å gå til nyere fotografier for å dobbeltsjekke.

6.8.2 Ekspertregistrering

Kategori	Antall gjenstander
Lukkede benker	153
Åpne benker	1195
Løse stoler	218
Total	1582

Tabell 19 Antall kirkebenker i ulike kategorier (ekspertregistrering)

6.9 Eldre benker, stoler og innelukkede «rom»

I tillegg til benker for menigheten, finnes det flere typer sittemøbler i kirka, spesielt i koret. Disse kan være kompliserte å kartlegge, for det ofte kan være vanskelig å avgjøre hva en gammel stol eller benk har vært brukt til. Det ble likevel gjort et forsøk på å kartlegge noen kategorier eldre benker og stoler i kirkekontroll-kartleggingen.

Masseproduserte stoler av nyere dato, som stablestoler eller andre mer moderne bruksmøbler var ikke inkludert i kartleggingen.

Eldre benker og stoler ble også omfattet av ekspertregistreringen. Mange av de eldre stolene har tradisjonelt befunnet seg i korområdet, og er det fortsatt. Disse kan det være vanskelig å få oversikt over ut fra fotografier.

Noen av disse møblene er brudebenker, bispestoler og klokkerstoler. Brudebenker er smale benker som ble brukt av brudepar, de fleste er fra 1600- og 1700-tallet. De kjennetegnes ofte med at de har malte ryggstykker, og i tillegg malt dekor eller finere utskjæringer på vanger og rygg. Senere ble det vanlig med brudestoler. Noen kirker har bevarte bispestoler, som ofte er mer forseggjorte enn klokkerstolene.

I tillegg finnes det også egne innelukkede rom i kirkerommene, som private stoler, dåpshus og skriftehus. Private stoler var egne innelukkede rom for velstående og geistlige familier. Disse kan være opphøyet, stå på galleriet eller under galleriet i vest.

Dåpshus er lukkede rom eller inngjerdinger (med eller uten tak) der døpefonten ble plassert. De kan ha sprinkelverk, lave rekkverk og være dekorerte med utskjæringer eller malte detaljer. Disse er fra 1600- og 1700-tallet. Mange ble fjernet fra kirkerommet på 1800-tallet, men det finnes fortsatt mer eller mindre intakte dåpshus i noen få kirker.

Skriftehus eller skriftebuer er små innelukkede rom med plass til 2-3 personer. Disse er også fra 1600- og 1700-tallet og ble ofte fjernet på 1800-tallet, men det finnes fortsatt noen bevarte.

Eldre benker og stoler ble registrert både i Kirkekontrollen og i ekspertregistreringen.

6.9.1 Pålitelighet

Veiledningsheftet til Kirkekontrollen inkluderte fotoeksempler av alle de ulike typene stoler og benker, men det kan likevel være vanskelig for lokale forvaltere å skjelne mellom de ulike typene. Stoler kan også ha endret bruk eller blitt ombygget.

6.9.2 Kirkekontrollen

I Kirkekontrollen var det et flervalgspunkt hvor man kunne krysse av for hvilke typer benker og stoler som finnes i kirken, med spørsmålsstillingen «Hva slags eldre stoler og benker finnes i kirka?». Man kunne også krysse av for «korstol/benk man er usikker på hva er brukt til», og for «ingen».

Tabellen under viser hvor mange kirker som har stoler av de ulike typene.

Man kunne krysse av på ett eller flere punkter. Det ble gitt svar for 1177 av 1276 kirker, og 275 av disse krysset av på «ingen».

Eldre benker, stoler og innelukkede «rom» registrert i Kirkekontrollen		
Kategori	Antall kirker	Prosent kirker (av 1276)
Brudestoler	793	62,1 %
Bispestol/prestestol	179	14 %
Klokkerstol	269	21,1 %
Skriftestol/skriftebu	24	1,9 %
Korstol/benk man er usikker på hva er brukt til	141	11,1 %
Brudebenker	52	4,1 %
Privat stol	38	3,0 %
Dåpshus	18	1,4 %

Tabell 20 Eldre benker, stoler og innelukkede «rom» (Kirkekontrollen 2021)

Tallet for dåpshus er hentet fra samlespørsmålet «Finnes noen av disse gjenstandene i kirka?», og samme antall ble registrert i ekspertregistreringen. På samlepunktet ble det spurt om man har eldre benkevanger/dører, og her ble det krysset av for 90 kirker.

6.9.3 Ekspertregistrering

Ekspertkartleggingen har registret de brudebenkene de kjenner til fra tidligere studier,¹⁶ men her kan antallet være større. De innelukkede stolene, som dåpshus, skriftebuer og private stoler har blitt registrert. Det kan likevel være fragmenter eller deler av slike innelukkede stoler bevart.

I ekspertregistreringen ble det til sammen registrert 206 gjenstander, fordelt i kategoriene under.

¹⁶ Andersen, Elisabeth Bø, Ragnhild M. Brudebenker i norske kirker. Årbok - Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. 2020, 37-53

Ekspertkartlegging	
Kategorier	Antall gjenstander
Bispestol	10
Brudebenk	30 ¹⁷
Kongestol	2
Korstol/prestestol lukket og åpen	35
Lukkede stol(er) i vestenden	30
Private stoler/pulpiturer (lukkede stoler)	58
Skriftebu/skriftering	23
Dåpshus	18
Total	206

Tabell 21 Eldre benker, stoler og lukkede «rom» (ekspertregistrering)

6.10 Møbler med gyldenlær

Gyldenlær er brukt på kister, puter, møbler og bokomslag. I Kirkekontrollen har vi spurt etter møbler med gyldenlær. Teknikken ble populær på 1600-og 1700-tallet, det finnes også en del fra 1800-tallet og stilkopier av yngre dato. Møbler med gyldenlær er registrert med antall i Kirkekontrollen.

6.10.1 Pålitelighet

Veiledningsheftet til Kirkekontrollen omfattet bilder av stoler trukket med gyldenlær, men det kan likevel være vanskelig å vurdere om et møbel er trukket med gyldenlær for en som ikke er kjent med denne teknikken fra før.

6.10.2 Kirkekontroll

På punktet «antall møbler trukket med gyldenlær» ble det til sammen oppgitt 1072 gjenstander, fordelt på 377 kirkebygg. Svarformen var et tall. Det vanligste antallet var 2 (121 svar), og det høyest oppgitte antallet var 24. 86 har angitt 0, men vi må kunne anta at en del av de som ikke har svart på punktet har valgt å ikke svare fordi de ikke har noen av disse gjenstandene i kirka.

Antall møbler trukket med gyldenlær:	Antall kirker	Sum gjenstander
0	86	0
1-3	152	291
4-6	114	527
7-9	17	135
10 eller flere	8	119
Total	377	1072

Tabell 22 Antall møbler trukket med gyldenlær (Kirkekontrollen 2021)

¹⁷ I etterkant av kartleggingen i forbindelse med rapporten, har NIKU kartlagt flere (til sammen ca. 40).

6.11 Malerier

Det ble registrert malerier til veggpyrd, ikke malerier som er en del av et inventarstykke eller en altertavle. Malerier ble registrert i Kirkekontrollen fordi det ikke var mulig for eksperten å få oversikt ut ifra fotomaterialet. Begrepet «fritthengende malerier» er brukt for å skille ut malerier som er innlemmet i altertavler eller andre gjenstander og respondentene ble bedt om å skrive antall innenfor de ulike kategoriene. Malerienes alder ble ikke registrert.

På 1600- og 1700-tallet ble flere malerier med bibelske motiver gitt som gaver, kalt «votivmalerier». Andre typer malerier er portretter, epitafier (minnetavler) og enkle presteportretter eller dobbeltportretter, som ble vanlig på 1600- og 1700-tallet. Malerier er registrert i kategorier ut ifra motivtyper: bibelske motiver, presteportretter, andre portretter, Epitafier/minnetavler, skrifttavler og malerier med abstrakte motiv.

6.11.1 Pålitelighet

Veiledningsheftet til Kirkekontrollen hadde bilde-eksempler av alle de ulike typene malerier som det ble spurt om, men det kan likevel være vanskelig for de som skulle fylle ut skjemaet å skjelne mellom disse. Det kan derfor være registreringer som har havnet i feil kategori, men dette vil antakelig ikke påvirke det totale antallet malerier i veldig stor grad.

6.11.2 Kirkekontroll

	Antall fritthengende malerier	Antall kirker	Sum antall gjenstander
Hvor mange fritthengende malerier finnes det i kirka totalt?	0	103	0
	1-5	490	1010
	6-10	74	540
	11-15	27	331
	16-20	10	178
	21 eller flere	13	366
	Total	717	2425

Tabell 23 Antall malerier i kirken (Kirkekontrollen 2021)

På punktet «Hvor mange fritthengende malerier finnes det i kirka totalt?», ble det registrert til sammen 2425 malerier. Merk at under punktene hvor man ble bedt om å dele opp i kategorier, ble summen høyere (se neste tabell).

Det overordnede punktet om fritthengende malerier ble besvart for 717 kirker, og svarformen var tall. Det vanligste antallet var 1, som ble oppgitt som svar på 226 kirker. Høyeste oppgitte tall var 37. 103 oppga 0, men også her kan vi gå ut fra at en andel av de som ikke svarte på punktet hoppet over det fordi de ikke har malerier i kirka.

Gjennomsnittlig antall malerier var mellom 3 og 4. Ut fra de oppgitte tallene kan det fremstå som at kirker fra middelalderen og 1700-tallet har flere malerier enn de øvrige gruppene. 1600-tallet ligger lavest med mellom 2 og 3 i snitt (2,6) og de nyere kirkene har noe mer malt kunst på veggene, med gjennomsnitt på ca. 3 på 1900-tallet og nyere (3,1).

Under er antallet som ble oppgitt i punktene der man ble bedt om å kategorisere i mer spesifikke kategorier.

Motivtyper	Antall svar	Sum antall gjenstander
Malerier med bibelske motiver	578	1342
Presteportretter (ikke fotografier)	324	870
Andre portretter (ikke fotografier)	222	228
Epitafier/minnetavler	260	205
Tavler med skrift/bildetavler med skrift	298	295
Malerier med abstrakte eller andre motiver	243	290
Total		3230

Tabell 24 Malerier i ulike motivtyper (Kirkekontrollen 2021)

6.12 Skulpturer

Kirkene inneholder skulpturer datert fra middelalderen og frem til i dag. Skulpturene kan henge på vegg, i tak, stå på gulvet eller på alter, i en nisje eller andre steder i kirka. Veggfast/arkitektonisk steinskulptur fra middelalderen (som konsollholder eller portalskulpturer) er ikke inkludert.

Den vanligste typen skulptur er krusifikser, men det finnes også figurer av helgener fra middelalderen, kristusfigurer, engler og andre bibelske figurer. I tillegg har man fremstillinger av dyder fra etterreformasjons-perioden. Skulpturer kan være laget av ulike materialer. Vi ønsket å kartlegge de frittstående skulpturene som ikke er en del av et alterskap, korskiller eller altertavle.

Skulpturer ble registrert i Kirkekontrollen og er i tillegg registrert i ekspertregistrering. I Kirkekontrollen ble man bedt om å oppgi hvor mange skulpturer man har i kirka, og hvilken periode man antar at disse kommer fra. I veiledningsheftet ble det listet opp ulike eksempler på skulpturer: krusifikser (Jesus på korset), engler, kristusfigurer, helgenfigurer og fragmenter (deler) av skulpturer.

I ekspertregistreringen ble følgende kategorier av skulpturer registrert etter tidsperiode:

Middelalderskulptur, Krusifikser fra etter reformasjonen og andre skulpturer fra 1600-tallet til i dag.

6.12.1 Pålitelighet

Det kan være vanskelig å vurdere alder på skulpturer for ikke-eksperter, og mange eiere vil antakelig ha bedre oversikt over det eldste kirkeinventaret enn det som er yngre, og særlig dersom de har middelalderskulpturer. Det kan også være vanskelig å vurdere hva som er frittstående, og vi antar at det er registrert en del skulpturer som egentlig er del av alterskap eller altertavler.

Når det gjelder ekspertregistreringen, så er alle frittstående middelalderskulpturer av tre, altså de som ikke befinner seg i et helgenskap eller altertavle, dokumentert i en oversikt publisert i 2017.¹⁸

6.12.2 Kirkekontroll

Sum antall gjenstander i de fire kategoriene under var 973. Antall gjenstander kan summeres, men antall kirker kan ikke summeres, fordi dette er fire separate spørsmål i kartleggingen, - og en kirke kan ha gjenstander av flere kategorier.

¹⁸ Hohler, E. Medieval Wooden Sculpture in Norway, Collegium Medievale 2017.

Treskulpturer registrert i Kirkekontrollen	Antall gjenstander	Antall kirker (antall svar)
Antall treskulpturer fra middelalderen:	*	
Antall treskulpturer fra perioden 1650-1850:	211	98
Antall treskulpturer fra 1850 eller nyere:	328	192
Antall skulpturer av annet materiale enn tre:	263	153
Total:	973	-

Tabell 25 Antall skulpturer i ulike kategorier (Kirkekontrollen 2021)

*Sum antall treskulpturer fra middelalderen oppgitt fra eierne var 171. Dette vet vi at er for høyt, ut fra ekspertregistreringens tall på 155 middelalderskulpturer (under). Kirkene som hadde avvik i antall fra ekspertregistreringen er gjennomgått kirke for kirke, og avviket i antall skyldes vanligvis at de som har svart på Kirkekontrollen har regnet med skulpturer som er integrert i f.eks. en altertavle eller et alterskap, eller at man lokalt har en oppfattelse av at en skulptur er eldre enn den faktisk er.

6.12.3 Ekspertregistrering

Det er registrert 155 middelalderskulpturer med utgangspunkt i Hohles studie «Medieval Wooden Sculpture in Norway».

6.13 Veggteppe og bildevev

Kirkebyggene inneholder ofte eldre eller nyere tekstilkunst. Det vanligste er vevde tepper, men man kan også finne veggtepper laget av andre tekstiler og teknikker (batikk, patchwork ol.). Veggtepper og bildevever er registrert i antall.

Denne gjenstandskategorien er registrert i Kirkekontrollen 2021 fordi det var vanskelig å se disse gjenstandene på fotomaterialet.

6.13.1 Pålitelighet

En svakhet ved kirkekontroll-tallene er at registreringen har omfattet veggtepper og bildevev som en generell kategori. Det er stor variasjon innenfor denne kategorien, med alt fra tekstilkunst til tepper laget av lokale husflidsutøvere.

6.13.2 Kirkekontroll

På punktet «Antall veggtepper og bildevever» ble det oppgitt til sammen 621 gjenstander, og punktet ble besvart på 420 kirker. Vanligst svar var 1 (189 kirker), og 66 % svarte at det har 1-3 veggtepper og bildevever i kirka. Høyest oppgitt antall var 15.

		Antall kirker	Sum gjenstander
Antall veggtepper og bildevever:	0	101	0
	1-3	277	383
	4-6	33	148
	7-9	5	41
	10 eller flere	4	49
	Total	420	621

Tabell 26 Antall veggtepper og bildevever (Kirkekontrollen 2021)

		Prosent kirker (ut fra de 420 som har svart på punktet)
Antall veggtepper og bildevever:	0	24,0 %
	1-3	66,0 %
	4-6	7,9 %
	7-9	1,2 %
	10 eller flere	1,0 %
	Total	100,0 %

Tabell 27 Vanligste antall veggtepper og bildevever (Kirkekontrollen 2021)

6.14 Lysekroner

Det finnes lysekroner i de fleste kirker, men disse har ulik utførelse og materialer. Noen typer lysekroner er veldig verdifulle fordi det finnes så få igjen av dem, for eksempel lysekronene fra Nøstetangen, andre er viktige fordi de er laget spesielt til kirken og er en del av en arkitektonisk helhet i kirkerommet. Materialet er viktig for å si noe om typiske skader og hvilke fagpersoner som trengs for vedlikehold og reparasjon. Noen eldre lysekroner har fått innlagt elektrisk lys, men dette har vi ikke registrert.

Lysekroner er registrert med antall i Kirkekontrollen, gruppert under de ulike materialene messing, prisme/glass, smijern og tre. Ampler, pendler mv. ble ikke registrert.

6.14.1 Pålitelighet

Lysekroner i bruk er relativt enkle å registrere fordi de som regel er lett synlige i kirkerommet, men det kan være vanskelig å vurdere hvilke materialer de består av. Vi har for eksempel spurt etter «messing», men her antar vi at det er innrapportert andre kobberlegeringer i tillegg. I Kirkekontrollskjemaet ble det ikke spesifisert om registreringen skulle omfatte lysekroner i bruk, eller også de som er tatt ut av bruk og er lagret i kirken. Resultatene kan derfor omfatte begge deler.

6.14.2 Kirkekontroll

Svarform for punktet var angivelse av antall i tall. Kolonnen «antall kirker» angir hvor mange som har oppgitt et tall fra 1 og oppover. Denne kolonnen kan ikke summeres, fordi dette er fire separate punkter, og en kirke kan ha lysekroner av ulike materialer.

Kategorier	Antall kirker	Sum antall gjenstander
Lysekroner i messing*	947	4185
Lysekroner av prisme/glass	66	319
Lysekroner av smijern	112	306
Lysekroner av tre	48	107
Total		4917

Tabell 28 Antall lysekroner i ulike kategorier (Kirkekontrollen 2021)

*Her antar vi ta det er innrapportert andre kobberlegeringer i tillegg.

Kategorier	Sum antall gjenstander	Antall som befinner seg i listeførte/fredete kirker	Andel gjenstander som befinner seg i listeførte/fredete kirker
Lysekroner i messing	4185	2703	65 %
Lysekroner av prisme/glass	319	121	38 %
Lysekroner av smijern	306	215	70 %
Lysekroner av tre	107	68	64 %
Total	4917	3107	63 %

Tabell 29 Andel lysekroner som finnes i listeførte/fredete kirker (Kirkekontrollen 2021)

6.15 Lysestaker

Det finnes lysestaker i alle kirkebygg. De fleste er fra 1600-tallet og senere, derfor er de eldste lysestakene særlig verdifulle. Lysestaker er registrert i Kirkekontrollen med antall under de ulike materialene messing, sølv, sølvplett, tinn, tre og smijern. Lysestaker var ikke omfattet av ekspertregistreringen.

6.15.1 Pålitelighet

Vi antar at de som har lagt inn svar på Kirkekontrollen har mulighet til å få god oversikt over lysestaker som er i bruk, men det kan være underrapportering for gjenstander som ikke er i bruk, og som er lagret ute av syne. Tallene for sølv og sølvplett kan være upresise fordi det kan være vanskelig å skille mellom disse materialene. Mange lysestaker er masseproduserte og av nyere dato og er ikke interessante i denne kartleggingen, særlig gjelder dette tre, tinn og smijern, men siden dette ikke presiseres i veiledningsheftet, kan man anta at det er registrert en del av denne typen lysestaker under de relevante materialekategoriene.

6.15.2 Kirkekontroll

«Antall kirker» inkluderer de som har svart 1 eller høyere. Kolonnen for antall kirker kan ikke summeres, siden dette er seks separate punkter i undersøkelsen.

Kategorier	Antall kirker	Sum antall gjenstander
Antall lysestaker i messing:	811	3265
Antall lysestaker i sølv:	655	1902
Antall lysestaker i sølvplett:	325	878
Antall lysestaker i tinn:	226	645
Antall lysestaker i tre:	172	420
Antall lysestaker i smijern:	661	1624
Total		8734

Tabell 30 Antall lysestaker i ulike kategorier (Kirkekontrollen 2021)

Kategorier	Sum antall gjenstander	Antall som befinner seg i listeførte/fredete kirker	Andel gjenstander som befinner seg i listeførte/fredete kirker
Antall lysestaker i messing:	3265	2363	72 %
Antall lysestaker i sølv:	1902	1031	54 %
Antall lysestaker i sølvplett:	878	464	53 %
Antall lysestaker i tinn:	645	380	59 %
Antall lysestaker i tre:	420	292	70 %
Antall lysestaker i smijern:	1624	943	58 %
Total:	8734	5473	63 %

Tabell 31 Andel lysestaker som finnes i listeførte/fredete kirker (Kirkekontrollen 2021)

6.16 Sølv og rituelle kar

Alle kirker har rituelle kar, og sølv er det vanligste materialet. I kartleggingen er disse registrert med antall under de ulike kategoriene kalk, særkalk/beger, disk, oblateske, kanner, dåpsfat og andre rituelle kar.

For å få oversikt over det eldste kirkesølv er antall gjenstander fra før 1890 registrert separat, det samme gjelder sølvgjenstander som antas å være fra før 1650.

Veiledningsheftet hadde bildeeksempler på de ulike typene sølvgjenstander og informasjon om hvordan man kan vurdere sølv i ulike alderskategorier. Sølvgjenstander som er stemplet 830S er laget etter 1890, eldre sølvgjenstander har vanligvis mestermerker og andre mer forseggjorte stempler.

Det er også registrert hva slags rituelle kar som finnes i andre materialer: dåpsfat i messing, dåpsfat i glass, kanne i keramikk/porselen (Rebeccakanne) og annet. Denne kategorien er registrert gjennom Kirkekontrollen.

6.16.1 Pålitelighet

Kartleggingen av sølv og rituelle kar har flere usikkerheter. Det ble registrert et mye større antall sølvgjenstander enn det kirkesølv eksperten mente var sannsynlig. Dette gjelder særlig kalk, særkalk, disk og dåpsfat. Det er vanskelig å gjenkjenne sølv og det kan se ut til at mange har registrert gjenstander laget av sølvplett som sølv. Sølvplett kom i bruk fra 1900 og utover. På samme tid ble det åpnet for bruk av særkalker, som etter hvert ble svært vanlig. Det er sannsynlig at mange av de registrerte særkalkene ikke er sølv, men sølvplett, og mange er masseproduserte på 1900-tallet og fremover.

Når det gjelder dåpsfat i messing antar vi ta det er innrapportert andre kobberlegeringer i tillegg.

Videre kan det virke som om det er uklarheter om hva som er blitt oppfattet som særkalker/beger. Her kan det hende at nattverdiskalker og gamle soknebudskalker har blitt tatt med i tellingen. Dåpsfat i sølv er veldig kostbare og messing eller tinn har vært det vanligste materialet å bruke. Det at så mange har registrert dåpsfat i sølv, kan for eksempel skyldes at tinn er forvekslet med sølv. I tillegg kan det være en feilkilde at eldre sølvgjenstander som er tatt ut av bruk ikke har blitt registrert fordi de er lagret andre steder eller fordi de har blitt sorte og dermed ikke lenger ser ut som sølv. Det kan også være vanskelig for respondentene å vurdere alder på sølvgjenstander, særlig for de gjenstandene som er eldre enn 1650. På den annen side er dette så verdifulle gjenstander at mange respondenter vil være bevisst på at de har det.

6.16.2 Kirkekontroll

Kirkekontroll 2021		
Kategori	Antall kirker:	Sum antall gjenstander:
Antall kalker i sølv:	1061	1447
Antall særkalker/beger:	1023	58038 ¹⁹
Antall disk i sølv:	955	1275
Antall oblatesker i sølv:	865	960
Antall kanner i sølv:	861	1271
Antall dåpsfat i sølv:	542	571
Antall andre rituelle kar i sølv:	204	417
Total (minus særkalker):		4494

Tabell 32 Antall sølvgjenstander i ulike kategorier (Kirkekontrollen 2021)

Kategori	Antall kirker:	Sum antall gjenstander:
Antall sølvgjenstander (totalt) fra før 1890:	369	1737
Hvor mange av disse antas å være fra før 1650?	65	100

Tabell 33 Antall eldre sølvgjenstander (Kirkekontrollen 2021)

¹⁹ Spørsmålet var «Antall særkalker/beger i sølv», men det antas at særkalker i sølvplett utgjør en stor andel.

I tabellen under er antall eldre sølvgjenstander gruppert ut ifra vernestatus på kirkene de befinner seg i.

		Antall sølvgjenstander (totalt) fra før 1890:	Hvor mange av disse antas å være fra før 1650?
Vernegruppe	Autom. fredet	378	42
	Autom. vernet	598	28
	Listeført	497	27
	Ikke listeført	264	3
	Total	1737	100

Tabell 34 Antall eldre sølvgjenstander gruppert ut ifra vernestatus på kirke (Kirkekontrollen 2021)

6.16.3 Rituelle kar av andre materialer

Dette punktet er et flervalgspunkt hvor man kunne angi om typen gjenstand finnes i kirka, men ikke antall. Kolonnen for antall referer da til antall kirker som har oppgitt svar, og det kan finnes flere enn en gjenstand av hver type i kirka.

Finnes det rituelle kar av andre materialer (enn sølv) i kirka?	
Type	Antall kirker
Dåpsfat i messing	422
Kanne i keramikk/porselen (Rebekkakanne)	114
Dåpsfat i glass	26
Annet (beskriv i kommentarfelt)	341

Tabell 35 Rituelle kar av andre materialer

6.17 Tekstiler og paramenter

Messehagler er registrert med antall i Kirkekontrollen, og det ble også spurt hvor mange som antas å være fra før 1900. Det er viktig å presisere at nye messehagler ofte har store kulturhistoriske- og kunstneriske verdier og bør vedlikeholdes og istandsettes deretter. De eldre messehaglener er ofte i dårligere tilstand enn nyere. Alterklede/antependium, alterduk, kalkduk og døpefontsklede eldre enn 1900 ble også registrert.

6.17.1 Pålitelighet

Svarene på antallet messehagler totalt har større pålitelighet enn svarene for antallet eldre enn 1900. Vi har bedt respondentene om å gjøre en antakelse etter beste evne hvis de er usikre. Noen ganger er det lett å se at en messehagel er gammel på grunn av stil og utforming, andre ganger kan det være brodert inn årstall. Håndsmå kan også indikere at messehagelen er fra før 1900. Noen vil i tillegg kjenne alder ut ifra kilder. Det samme gjelder tekstiler (paramenter).

6.17.2 Kirkekontroll

Svarene for de to punktene under ble oppgitt i tall. Kolonnen «antall» angir hvor mange som har svart 1 eller flere.

Kategori	Antall gjenstander	Antall kirker
Hvor mange messehagler finnes det i kirka totalt?	4189	1134
Hvor mange av disse antas å være fra før 1900?	684	489

Tabell 36 Antall messehagler (Kirkekontrollen 2021)

Av de 1276 kirkene som var omfattet av kartleggingen, angir man for 489 kirker at man har minst en messehagel fra før 1900. Hvis tallene gir et korrekt bilde, vil vi kunne anta at det finnes messehagler fra før år 1900 i 4 av 10 kirker.

Svarform for punktet under er flervalg, altså at man kunne krysse av for om en eller flere av kategoriene finnes i kirka.

Finnes det gamle tekstiler (paramenter) som man tror er fra før 1900?	Svaralternativer:	Antall kirker
	Alterklede/antependium	119
	Alterduk	160
	Kalkduk	12
	Døpefontsklede	14

Tabell 37 Antall kirker som har eldre tekstiler (Kirkekontrollen 2021)

6.18 Bøker og håndskrifter

Bøker og håndskrifter er registrert med antall, og det er registrert hvor mange som antas å være fra før 1900. Skillet er satt ved 1900 fordi det fortsatt var små opplag frem til slutten av 1800-tallet. Salmebøker, bibler o.l. ble som regel trykket på papir av god kvalitet og fikk gjerne en holdbar innbinding. Håndskrifter er uansett unike og har stor kulturhistorisk verdi.

6.18.1 Pålitelighet

Datering av bøker er ofte enklere enn for flere andre kategorier. De har som regel utgivelsesåret trykket foran eller bak i boka. I veiledningsheftet ble respondentene opplyst om dette, og bedt om å svare etter beste evne hvis de ikke kunne finne en datering. Eldre håndskrifter er også enkle å gjenkjenne. Boksamlinger som befinner seg utenfor kirkerommet er ikke registrert, dermed gir ikke denne registreringen et fullgodt bilde av hvor mange eldre bøker som finnes totalt. Antallet eldre bøker og håndskrifter kan derfor antas å være høyere enn det som er registrert.

6.18.2 Kirkekontroll

Kategorien er registrert gjennom Kirkekontrollen, og man ble bedt om å angi antall i tall. Kolonnen antall kirker angir hvor mange som har svart 1 eller mer.

Kategori	Antall gjenstander	Antall kirker
Hvor mange bøker og håndskrifter fra før 1900 finnes i kirka?	2201	469

Tabell 38 Antall bøker og håndskrifter fra før 1900 (Kirkekontrollen 2021)

Vernegruppe i tabellen under viser til kirkebyggets vernestatus.

		Antall bøker og håndskrifter i kirka fra før 1900							Antall kirker i undersøkelsen
		Ingen	1-3	4-6	7-9	10-19	20 eller flere	Antall kirker	
Vernegruppe	Autom. fredet	11	54	15	2	5	3	90	169
	Autom. vernet	16	73	23	12	21	6	151	268
	Listeført	23	90	18	11	8	4	154	323
	Ikke listeført	58	80	24	7	10	3	182	516
	Total	108	297	80	32	44	16	577	1276

Tabell 39 Antall bøker og håndskrifter i kirka fra før 1900 (Kirkekontrollen 2021)

Høyeste oppgitte antall i en enkelt kirke er 76 gjenstander. 170 oppgir at de har 1, 77 oppgir at de har 2 og 16 oppgir at de har over 20 gjenstander. Litt over 50 % av de automatisk fredete og automatisk vernede kirkene rapporterer at de har eldre bøker og håndskrifter i kirka.

6.19 Glassmalerier

Kirkekontrollen 2021 kartlegger hvilke kirker som har glassmalerier og om noen av de er blyglassvinduer. Glassmalerier ble også registrert av ekspert, der det var mulig å se på bilder. Disse to datasettene ble koblet sammen for å få et best mulig grunnlag.

6.19.1 Pålitelighet

Glassmaleriene er ikke godt synlig på foto som ekspertregistreringen baseres på, men anses som relativt enkle å registrere i Kirkekontrollen på grunn av god synlighet og fordi det er en velkjent kategori. Fordi vi har samkjørt ekspertregistreringene med Kirkekontrollen antar vi at tallene har god pålitelighet, men det kan være noe forvirring rundt begrepene. Det er mulig at noen har registrert blyglassvinduer som ikke er glassmalerier. Dette anses ikke som en viktig feilkilde siden slike vinduer også vil kreve spesialkompetanse på blyglass ved istandsetting.

6.19.2 Kirkekontroll og ekspertregistrering kombinert

I tabellen under er svarene fra Kirkekontrollen satt sammen med ekspertregistreringen. Summering av tallene i de tre kolonnene «Registrert i begge kilder», «Kun ekspertregistrering» og «Kun kirkekontroll» gir en indikator på hvor mange kirker som har glassmalerier.

Ekspertregistreringen viser 560 kirker med «glassmaleri farget glass». I tillegg til disse er det 136 kirker i Kirkekontrollen som oppgir at de har glassmalerier og/eller blyglassvinder.

Det er viktig å understreke at byggeperiode ikke er synonymt med glassmaleriets alder. Det er ikke uvanlig at kirkene fikk montert glassmalerier i etterkant, dette var særlig populært på 1800-tallet.

I tabellen under er svarene fra Kirkekontrollen satt sammen med ekspertregistreringen. Datasettet er matchet kirke for kirke med identifikatoren «bygningssid» fra Kirkebyggdatabasen, slik at man på hvert kirkebygg har en markering av om gjenstandskategorien er registrert i de to ulike metodene.

Antall kirker med glassmalerier og/eller blyglassvinduer (kombinert)					
		Registrert i begge kilder	Kun ekspertregistrering	Kun Kirkekontroll	Totalt registrert
Kirkens byggeperioder	Før 1600	34	21	26	81
	1600-tallet	3	3	7	13
	1700-tallet	8	5	7	20
	1800-tallet	145	108	40	293
	1900-tallet og nyere	139	94	56	289
	Total	329	231	136	696

Tabell 40 Antall glassmalerier og blyglassvinduer (Kirkekontrollen 2021 og ekspertregistrering)

6.20 Dekorerte himlinger

Med himling menes innvendige takflater. Dekorerte himlinger kan finnes i flere av rommene i kirka. I Kirkekontrollen ble det registrert hvilke kirker som har dekorerte himlinger. Himlingene kan ha blitt dekorert da kirka var ny, eller senere.

I veiledningsheftet for Kirkekontrollen ble eierne bedt om å registrere følgende typer dekorasjon: skyer, stjerner, ranker, monogrammer, motiver og lignende. Enkel strekdekor (ofte i form av kantborder) ble ikke inkludert.

Dekorerte himlinger er også registrert i ekspertgjennomgangen, der det var mulig å se himlinger i fotomaterialet. Registreringene ble koblet sammen for å se hvor mange kirker som er registrert i begge kilder.

6.20.1 Pålitelighet

De fleste kirker med dekorerte himlinger ble fotograferte i 2005/2006. Noen dekorerte himlinger befinner seg våpenhus og sakristi og dersom disse ikke ble fotografert kan det ha gitt avvik.

6.20.2 Kirkekontrollen

Punktet var et envalgspunkt med spørsmålsstilling «Er noen av himlingene i kirka dekorerte?» Svaralternativene var ja, nei og vet ikke.

Av de 1276 kirkene i kartleggingen, oppgir 255 at de har dekorerte himlinger.

6.20.3 Ekspertregistrering

I ekspertgjennomgangen ble det registrert 225 dekorerte himlinger.

6.20.4 Kirkekontroll og ekspertregistrering kombinert

Merk at himlinger kan ha vært dekorert senere enn ved kirkens byggetidspunkt. I tabellen under er svarene fra Kirkekontrollen satt sammen med ekspertregistreringen.

		Registrert i begge kilder	Kun ekspert- registrering	Kun Kirkekontroll	Totalt registrert
Byggeperioder	Før 1600	35	17	15	67
	1600-tallet	13	5	6	24
	1700-tallet	20	6	11	37
	1800-tallet	62	16	37	115
	1900-tallet og nyere	28	23	28	79
	Total	158	67	97	322

Tabell 41 Antall registrerte dekorerte himlinger (Kirkekontrollen 2021 og ekspertregistrering)

6.21 Veggmaleri

Veggmaleri er malerier malt på steinvegger (kalkmalerier) eller på trevegger (limfargedekor).

Ekspertregistreringen deler opp mellom disse to kategoriene, mens i Kirkekontrollen ble det kun spurt om det finnes veggmalerier i kirka. Malerier som er en del av prekestol, gallerifont og annet inventar ble holdt utenfor denne kategorien.

Kalkmaleri kan omfatte alt fra fragmenter til heldekkende dekor og bildescener. Kalkmalerier i steinkirker fra middelalderen er tidligere registrert av fagekspertene (se punkt om pålitelighet). I tillegg er det flere steinkirker fra 1900-tallet som har veggmaleri på stein. Disse er inkludert i ekspertregistreringen.

Limfarge er brukt til frihåndsdekor av vegger og andre overflater. Det finnes limfargedekor fra middelalderen til 1800-tallet. Limfargedekor finnes som regel i trekirker, men finnes også på inventar av tre i steinkirker.

6.21.1 Pålitelighet

Kildegrunnlaget er godt for eksperkartleggingen: Kalkmalerier fra før 1800 i middelaldersteinkirker er kartlagt av NIKU i et eget prosjekt.²⁰ NIKU har siden 1980-tallet også registrert kirker med limfargedekor²¹, men det finnes ikke en tilgjengelig talloversikt over disse.

En kirke kan ha både veggmaleri på tre og på mur, for eksempel en steinkirke fra middelalderen med et tilbygg i tre med veggmaleri.

²⁰ <https://www.niku.no/prosjekter/norske-kalkmalerier/>

²¹ Tone Marie Olstad og Susanne Kaun (2011) Limfargedekor og kalkmaleri i norske kirker, utbredelse og tilstand, NIKU Oppdragsrapport nr. 274/2011

6.21.2 Ekspertregistrering

Det ble registrert totalt 154 kirker med veggmaleri på tre og 98 kirker med veggmaleri på stein. Veggmaleriene kan være yngre enn bygningens byggeår. Ca. 50 kirker fra 1800 har limfargedekor. Dette kan være fragmenter eller større dekorerte flater. Noen kan også være rekonstruert basert på fragmenter.

Veggmalierier på stein og tre fordelt på kirkens byggeperiode (ekspertregistrering)		
	Steinvegg	Trevegg
Før 1600	52	27
1600-tallet		24
1700-tallet		15
1800-tallet	12	57
1900-tallet og nyere	34	31
Total	98	154

Tabell 42 Antall veggmalierier på stein og tre fordelt på kirkenes byggeperiode (ekspertregistrering)

6.21.3 Kirkekontroll

I Kirkekontrollen ble kirkeeier spurt om det er veggmalierier i kirka (ja/nei). Merk at tabellen under deler inn i kirkens byggeperiode, men veggdekoren kan være yngre.

I tabellen under er de kartlagte kirkene gruppert ut ifra kirkenes byggeperiode og hovedmateriale. Det vil være noe avvik mht kategorien mur, fordi steinkirkene ofte har tilbygg eller påbygg av tre, og kirkens hovedmateriale er ikke alltid samsvarende med materialet som veggmaleriet er malt på. Tallene er derfor ikke sammenfallende med ekspertregistreringen.

Antall registrerte kirker med veggmalier fordelt på byggeperiode og kirkens hovedmateriale (Kirkekontrollen)			
Byggeperioder	Mur	Tre	Total
Middelalderen	35	18	53
1600-tallet	0	20	20
1700-tallet	0	14	14
1800-tallet	16	50	66
1900-tallet og nyere	26	25	51
Total	77	127	204

Tabell 43 Antall kirker med veggmalier fordelt på byggeperiode og hovedmateriale (Kirkekontrollen)

6.22 Dekorerte gallerifronter

Gallerier i kirkene ble vanlig etter reformasjonen. Også eldre kirker fikk montert gallerier. Gallerifrontene er ofte dekorerte med malt dekor eller motiver av bibelske personer eller scener fra bibelhistorien.

Dekorerte gallerifronter er ekspertregistrert og ikke registrert gjennom Kirkekontrollen. De er registrert med antall, og kategorisert etter når kirka ble bygget (byggeperiode). Det er viktig å merke seg at dekor på gallerifronten kan være yngre enn selve kirkebygget.

Det er registrert totalt 133 dekorerte gallerifronter. Det er registrert 28 dekorerte gallerifronter i kirker eldre enn 1600. Dette er fordi disse har fått gallerier installert senere.

6.22.1 Pålitelighet

Gallerifrontene er godt synlige på fotomaterialet fra 2005/2006, og det er derfor grunn til å tro at tallene har høy pålitelighet.

6.22.2 Ekspertregistrering

Byggeperioden er gruppert ut fra kirkens byggeår. Som for alle punkter hvor bygningene deles opp i byggeperioder, må det anmerkes at det er mulig at selve gallerifronten er yngre enn selve kirkebygget.

Antall kirker med dekorerte gallerifronter	
Byggeperioder	Antall
Før 1600	28
1600-tallet	8
1700-tallet	21
1800-tallet	44
1900-tallet og nyere	32
Total	133

Tabell 44 Antall kirker med dekorerte gallerifronter (ekspertregistrering)

6.23 Orgel

Et orgel består av elementene teknikk, klang, og (som oftest) arkitektur, heretter kalt prospekt. Kirkene har vært den fremste oppdragsgiver for orgelbyggere. De eldste orglene vi har bevart i Norge er fra 1700-tallet.

Forbindelsen mellom tangent og ventil inne i orgelet kalles traktur og finnes grovt sett i tre typer: mekanisk (enerådende frem til 1900-tallet og på ny fra 1960-tallet av), pneumatisk (i bruk i første halvdel av 1900-tallet) og elektrisk (i bruk fra ca. 1930). Vindladene, som fordeler luften til de riktige pipene, finnes i tre typer: sløyfelader (enerådende frem til 1876 og på ny til ca. 1960), kjeglelader (i bruk fra 1876 til ca. 1960) og taskelader (i bruk fra 1920-tallet og inn på 1950-tallet). Innenfor hver hovedkategori av traktur og vindlader kan det være store konstruksjonsmessige forskjeller. Noen ganger har vindlader fra eldre orgler blitt gjenbrukt i nye instrumenter.

Klanglig er orglene i hovedsak basert på kontrastvirkninger (typisk barokk og nybarokk) eller på dynamikk (typisk senromantikk). Det tidlige 1900-tallet brakte med seg en interesse for klangen i de gamle, klassiske instrumentene, og orgelbyggingen har senere ofte, men ikke i alltid, på ulike måter forsøkt å ta hensyn både til det klassiske og det romantiske repertoaret. Det forekommer hyppig at piper fra eldre orgler gjenbrukes i nye instrumenter.

Prospektet består i de fleste tilfeller av en dekorativ skjerm av piper, som oftest i en innramming av tre. Innrammingen kan være utskåret og dekorert, men den kan også være minimalistisk og spartansk. Den kan utgjøre en integrert del av kirkeinteriøret eller danne en stilistisk kontrast til dette. Prospektet kan ha piper som enten er klingende eller bare dekorative. I så fall er prospektet bare en ren kulisse. I noen tilfeller er orgelet uten prospekt, eller instrumentet er oppstilt skjult oppe på loftet eller ute i tårnet. Det er ikke uvanlig at prospektet bevarer, mens instrumentet på baksiden byttes ut.

Vi skiller mellom pipeorgel, hvor klangen dannes akustisk, og digitale, eller elektriske, orgler. Digitale orgler er kun redegjort for som et antall og ikke kategorisert. Dette er fordi de krever en annen type kompetanse og vedlikehold enn pipeorglene.

Pipeorglene er ekspertregistrert og Kirkebyggdatabasens orgeldatabase²² er hovedkilden. I denne kartleggingen er bare orgler eldre enn 1980 tatt med. Disse er kategorisert ut ifra byggeår og kulturhistorisk verdi.²³ Kulturhistorisk verdi er kun inkludert i de tilfeller der aldersverdien eller andre historiske forhold har gitt grunnlag for vurdering.

Orgler fra de to tidligste periodene (1700-1849 og 1850-1899) har naturlig nok særlig stor verdi. Perioden frem til 1849 er likevel i en særstilling med bare 18 instrumenter bevart. Men også nyere instrumenter kan ha stor verdi, da de kan representere orgeltyper som har blitt eller begynner å bli sjeldne. Enkelte av dem var viktige milepæler i den orgelhistoriske utviklingen og ble høyt verdsatt da de var nye.

²² Orgelregisteret er en modul i Kirkebyggdatabasen som inneholder fagstoff redigert av Stein Johannes Kolnes. Databasen oppdateres 1-2 ganger per år.

²³ Kriteriene for ekspertvurdering av verdi har vært: Høy alder, sjeldenhet, høy kvalitet, vellykket arkitektonisk tilpasning, viktig for utviklingen av en stil, representativitet i forhold til en stil eller en orgelbygger og tilknytning til betydningsfulle musikeres og/eller konsulenters virke.

6.23.1 Pålitelighet

Tallene på orgel er utarbeidet av Stein Johannes Kolnes. Han har benyttet en kombinasjon av data fra sin egen orgeldatabase, bygget opp over flere tiår, og andre tilgjengelige kilder. Databasen finnes tilgjengelig i Kirkebyggdatabasen, hvor dokumentasjon på orglene ligger knyttet til bygningen de befinner seg i. Graden av pålitelighet for tallmaterialet kan antas å være høy.

6.23.2 Ekspertregistrering

Oversikten over pipeorglene omfatter alle eksisterende instrumenter eldre enn 1980 og dreier seg om ulike typer instrumenter med svært varierende stemmeantall. De fleste er relativt små. De som av ulike årsaker har en verdi som hever dem opp over det ordinære, har blitt delt i to kategorier: de med høy og de med svært høy verdi. Verdien knytter seg ikke alltid til instrumentet som helhet, men også til deler av det, først og fremst til innslag av eldre deler.

Prosentandel i tabellen under er regnet på grunnlag av totalt antall instrumenter.

Kulturhistorisk verdi - byggeperioder							
		Totalt antall	Antall vurdert	Høy kulturhistorisk verdi		Svært høy kulturhistorisk verdi	
				Antall	Prosent	Antall	Prosent
Byggeperioder orgel	1700-1849	18	18	1	6 %	17	95 %
	1850-1899	99	88	20	20 %	68	69 %
	1900-1949	164	162	115	70 %	18	11 %
	1950-1979	649	217	121	19 %	10	2 %
	Total	930	485	257	28 %	113	12 %

Tabell 45 Antall pipeorgler med og uten kulturhistorisk verdi (ekspertregistrering)

Antall registrerte digitale (eller elektroniske) orgler er over 170, men her er det antageligvis mange flere. Om 45 av instrumentene er informasjonen sparsom. Av de øvrige var ca. 40 installert i perioden frem til 1980 og har blitt skiftet ut igjen, i de fleste tilfelle med pipeorgler. Ca. 20 er installert i perioden 1980-1999, mens 54 er installert på 2000-tallet. Noen av disse er interimsinstrumenter som siden har blitt byttet ut, men den generelle tendensen ser ut til å være at gjennomsnittlig levetid for denne instrumentkategorien har gått opp etter 1980.

6.24 Kirkeklokker

De eldste kirkeklokkene i Norge er fra perioden fra 1000-1150. Klokkene ble både importert og produsert ved klokkestøperier i Norge. Klokkene er vanligvis montert i en klokkestol i tårnet, men kan også være festet rett i en takbjelke. Klokkeanlegget med ringsystem må sees på som en helhet. Manuell ringing var det vanlige frem til automatiske ringeanlegg kom tidlig på 1900-tallet. På 1950-70-tallet ble dette det dominerende, og mange eldre klokker har fått automatisk ringeanlegg. Nytt ringesystem kan kreve store endringer.

6.24.1 Pålitelighet

Kirkeklokkene ble fotografert i 2005-2006, og ekspertregistreringene er gjort ut ifra denne fotosamlingen, kombinert med andre kilder. En viss usikkerhet i aldersvurdering kan være knyttet til fotografiernes varierende kvalitet, det kan være vanskelige lysforhold i klokketårnet og bruk av blitz gir i noen tilfeller overeksponerte bilder hvor detaljene ikke er tydelige. Kunnskapsgrunnlaget for de eldste klokkene, frem til ca. 1600, er bedre enn for de yngre. Oversikt over type ringeanlegg er innhentet gjennom Kirkekontrollen 2017. Svarprosenten var på 99,7 % og kun 0,3 % svarte «vet ikke».

6.24.2 Ekspertregistrering

Kirkeklokkene er ekspertregistrert og grovsortert i tilvirkningsperioder. Legg merke til at det er noe overlapp mellom periode 1538-1600 og 1538-1699.

Typen ringesystem ble registrert i Kirkekontrollen i 2017 og vi kjenner ikke til noen godkjenninger av automatiske ringesystem i kirker med middelalderklokker etter dette ²⁴.

Resultatene av ekspertkartleggingen viser at det finnes 262 kirkeklokker fra middelalderen i norske kirker. Av disse henger 77 i kirker eldre enn 1600, mens et betydelig antall klokker er gjenbrukt i nyere kirker. Perioden med færrest klokker er fra reformasjonen frem til år 1700.

Kirkekontrollen 2017 viste at ca. 40 % av kirkene har manuell ringing. Kobling av disse tallene med ekspertregistreringen i 2021, indikerer at i overkant av halvparten av kirkeklokkene fra middelalderen fortsatt henger i kirkebygg hvor man benytter manuell ringing, mens andelen for de resterende kirkeklokkene er betydelig lavere.

Antall klokker fra ulike tilvirkningsperioder	
*overlappende perioder	
Periode	Sum
0-1537	262
1538-1600*	24
1538-1699*	97
1700-1799	287
1800-1899	907
1900-1999	1277
2000-dd	83

Tabell 46 Antall kirkeklokker sortert på tilvirkningsperiode (ekspertregistrering)

²⁴ Tallene er fremlagt for kirkeseksjonen hos Riksantikvaren, men er ikke formelt bekreftet.

Kirkeklokkenes tilvirkningsperiode *overlappende perioder	Kirkebyggets alder				
	Før 1600	1600-tallet	1700-tallet	1800-tallet	1900-tallet og nyere
0-1537	77	21	31	124	9
1538-1600*	5	3	2	11	3
1538-1699*	31	14	8	40	4
1700-1799	85	25	63	107	7
1800-1899	103	36	80	633	55
1900-1999	76	20	64	252	864
2000-dd	7	0	6	2	68

Tabell 47 Kirkeklokker sortert på tilvirkningsperiode og type kirke de befinner seg i (ekspertregistrering)

I Kirkekontrollen 2017 var det et punkt «Hva slags ringesystem brukes i kirka?» Man kunne her angi om det kun brukes manuell ringing, kun automatisk ringing eller begge metoder. For 136 kirker blir det oppgitt at man brukte både automatisk og manuell ringing. Det var ingen måte å angi i skjemaet om man benytter manuell ringing på eldre klokker, og automatisk ringesystem for nyere klokker i samme kirke.

Hva slags ringesystem brukes i kirka?		
	Antall	Prosent
Kun manuell ringing	657	40,4 %
Kun automatisk ringing	812	49,9 %
Kombinasjon av automatisk og manuell ringing	136	8,4 %
Vet ikke	5	0,3 %
Ikke relevant	18	1,1 %
Total	1628	100,0 %

Tabell 48 Ringesystem i kirkene (Kirkekontrollen 2017)

Tall fra kirkekontroll 2017 om ringesystem koblet med ekspertregistreringer på kirkeklokker. Her er de 1628 kirkene som var med i Kirkekontrollen i 2017 med. Tabellen under viser antall kirker, og neste tabell viser antall middelalderklokker.

		Kirka har middelalderkirkeklokke		
		Ja	Nei	Total
Ringesystem i kirka	Kun manuell ringing	117	540	657
	Kun automatisk ringing	92	720	812
	Både manuell og automatisk ringing	11	125	136
	Vet ikke/ikke svart	1	22	23
	Total	221	1407	1628

Tabell 49 Kirker med middelalderklokker og type ringesystem (Kirkekontroll 2017 og ekspertregistrering)

		Antall middelalderkirkeklokker
Ringesystem i kirka	Kun manuell ringing	158
	Kun automatisk ringing	111
	Både manuell og automatisk ringing	16
	Vet ikke/ikke svart	1
	Total	286

Tabell 50 Middelalderklokker fordelt på ulike ringesystem som benyttes i kirken (Kirkekontroll 2017 og ekspertregistrering)

Ut fra materialet kan vi anta at det i 2017 finnes ca. 158 middelalderklokker i 117 kirker som kun benytter manuell ringing. 16 middelalderklokker finnes i kirker som benytter både manuell og automatisk ringing.

6.25 Tårnur

Med tårnur menes mekaniske tårnur med tilhørende urskive montert på offentlige bygg. Kirkene var blant de første byggene som fikk tårnur på 14- og 1500-tallet, og kirkene utgjør fremdeles en betydelig andel av byggene som fortsatt har denne typen ur. Tårnuret på Oslo domkirke fra 1718 er det eldste tårnuret i drift i Norge. Tårnurene består av et urverk med aksling gjennom vegg og utvendig urskive. Noen kirker har flere urskiver, andre kun en. I mange kirker har mekaniske tårnur blitt byttet ut med moderne systemer, selv om selve urskiven fra det opprinnelige uret er bevart.

Tårnurene ble registrert i Kirkekontrollen i 2017. 99 % av kirkene var med i kartleggingen i 2017, så tallene på antall tårnur kan antas å være relativt gode. 80 kirker rapporterte at de har mekaniske tårnur med urskiver. Det ble også spurt om hvor mange urskiver kirka har, men her har ikke alle 80 kirker svart. Vi kan likevel se at en stor andel av kirkene med tårnur har flere urskiver.

Tallene fra Kirkekontrollen sier ikke noe om urene har bevart opprinnelig mekanisk motorverk og heller ikke om de er i drift. Dersom Svein Skarbøviks ekspertkartlegging²⁵ fra 2018 er representativ, kan vi anta at i underkant av 30 % er byttet til moderne systemer og at rundt 15 % er ute av drift.

6.25.1 Pålitelighet

Kartleggingen i Kirkekontrollen er fra 2017, men det er rimelig å anta at det ikke er endringer tallene. Svarprosenten var svært høy. Det er uoverenstemmelse mellom antall som oppgir at de har mekanisk tårnur og antall som oppgir antall urskiver. I og med at totalantallet stemmer med ekspertregistreringen, kan vi gå ut ifra at ikke alle som har mekaniske tårnur har besvart spørsmålet om antall urskiver. Totalt antall urskiver er derfor antakelig for lavt.

²⁵ Skarbøvik, Svein (2018) «FORPROSJEKT OM DAGENS SITUASJON FOR DE STORE MEKANISKE URENE [...]» Rapport fra forprosjekt på oppdrag fra Riksantikvaren.

6.25.2 Kirkekontroll

		Har kirka utvendig mekanisk ur?		
		Ur med urskiver	Annet utvendig ur	Nei
		Antall	Antall	Antall
Vernegruppe	Autom. fredet	7	0	203
	Autom. vernet	12	0	297
	Listeført	49	2	389
	Ikke listeført	12	1	656
	Total	80	3	1545

Tabell 51 Antall mekaniske ur fordelt på vernegruppe (Kirkekontrollen 2017)

		Utvendig mekanisk ur fordelt på byggeperiode		
		Ur med urskiver	Annet utvendig ur	Nei
Før 1600		7	0	183
1600-tallet		3	0	57
1700-tallet		7	0	123
1800-tallet		35	2	604
1900-tallet og nyere		28	1	578
Total		80	3	1545

Tabell 52 Antall mekaniske ur fordelt på byggeperiode (Kirkekontrollen 2017)

Kirkekontrollen hadde også et oppfølgingspunkt hvor man kunne angi hvor mange urskiver uret har.

Antall urskiver på kirka	Antall svar	Sum antall urskiver
En urskive	14	14
To urskiver	5	10
Tre urskiver	11	33
Fire urskiver	33	132
Total	63	189

Tabell 53 Antall urskiver (Kirkekontrollen 2017)

6.25.3 Ekspertregistrering

Svein Skarbøvik kom også frem til at det er 80 kirker med mekanisk tårnur i sin rapport. Han har undersøkt 35, og av disse er 10 konvertert til elektrisk utstyr og fem er ute av drift. Dette er tall fra 2018 som vi må anta at kan ha endret seg.

6.26 «Diverse klenodier»

Kirkene inneholder mange andre kategorier av større og mindre gjenstander og inventar i kirkene, både unike kulturminner og «klenodier» med lokalhistorisk verdi. En del kirker har gjenstander stående på loft, galleri, i våpenhus eller til lagring. Noen har gjenstander utstilt i monter eller på hyller. I Kirkekontrollen ble det inkludert et samlepunkt hvor man forsøkte å kartlegge hvilke slike gjenstander som finnes – enten i kirkerommet eller i andre deler av bygningen. Noen av kategoriene overlappes av ekspertregistreringer og er gjort rede for tidligere. Begrepet «diverse klenodier» ble benyttet som en samlebeskrivelse for disse gjenstandene, for å indikere at det spesielt var gjenstander som lokalt oppfattes som verdifulle man var ute etter å få registrert.

6.26.1 Kirkekontroll

Punktet «Finnes noen av disse gjenstandene i kirka?» er et flervalgspunkt hvor man kunne markere om kategorien finnes i kirka, det var altså ikke mulig å angi tall. Det var kommentarpunkter i undersøkelsen som vil kunne inneholde supplerende data, men tallene er her rapportert som de er registrert, og ikke justert i henhold til tekstkomentarene. Det ble levert svar på dette punktet, altså krysset av for minst en av kategoriene på 881 av de 1276 kirkene som var med i kartleggingen.

Kategori	Antall kirker
Deler av stavkirkeportal	26
Eldre dør	139
Gamle nøkler/låser	202
Kister, eller fragmenter av kister (til oppbevaring av diverse utstyr)	114
Begravelsesskjold (også kalt lysskjold)	61
Kistebeslag	10
Dyreskinn/utstoppa dyr	8
Dåpshus	18
Benkevang og benkedør	90
Skap (Kan være både stående og hengende eldre skap)	92
Kirkeskip	291
Døpefontsløkk (ikke i bruk)	21
Døpefont (ikke i bruk)	129
Almisseskuffe/offertavle	101
Blokk/bøsse	255
Kollekthov/klingepung	215
Faner	18
Annet (bruk kommentarfeltet under)	120
Fragment av annet eldre interiør (eks: del av korsille, kors, alterring, kongemonogram, dekorerte veggplanker)	168
Fragmenter av uthugget stein (eks: del av et ringkors fra grav, del av portal)	53
Gammel salmetavle (ikke i bruk)	174
Spader (til jordpåkasting)	198

Gravsteiner inne i kirka, i gulvet	15
Gravsteiner inne i kirka, frittstående	32
Jernovn	152
Oblatjern	6
Lykter (gamle transportable lykter av jernblikk)	21
Håndklokker	13
Gammelt sognebudsett (portabelt nattverdsett)	74
Timeglass	19
Vindfløy/værhane	168
Prosesjonsstaver, marskalkstaver	209
Røkelseskar	18

Tabell 54 Antall diverse klenodier (Kirkekontrollen 2021)

6.26.2 Kommentarer under «annet»

På punktet «diverse klenodier» kunne man også oppgi andre gjenstander og beskrive disse med tekst. 350 oppga tekst på dette punktet. Eksempler på kommentarer fra materialet:

"Korde fra 1600-tallet som tidligere var plassert i våpenhuset er flyttet til kirkekontoret. Dette på grunn av sikkerhet og klimaforhold."

"Flere spyttbakker i støpejern. Klokkekolbe, klubbe til å slå på klokke, offisiell valgurne som stod på Valberg skole til den ble nedlagt."

"Bøsser og klingepung er av nyere dato, Kirken har en særegenhet ved en bjelke som kan dras ut av vegg i kirkens kor. Muligens ment for å holde spedalske på avstand. Denne kan ha fungert som del av en dør. På loftet står det også to sykebårer i tre som trolig er ganske gamle og burde vært tidfestet. Begravelsesskjoldene er i dårlig forfatning, og det kan også her være deler av en værhane".

"Et bredt bord med rosemaling, sannsynligvis fra den tidligere kirka, oppbevares i skapet i sakristiet. Værhane fra 1865. 2 gamle salmetavler, gotiske bokstaver. Antar dørlåsen er fra kirka ble bygget i 1865. Men nøkkelen mangler. Spade til jordpåkasting, utskåret trehåndtak med hjemmesidd spadeplate. Offertavle fra 1774. To små bøsser i tre, ukjent alder. Sannsynligvis fra tidligere kirkebygg. Spyttbakker i støpejern kjøpt inn i 1907, kjøpt inn 40 stk, de fleste ligger på kirkeloftet."

7 Kunnskapsgrunnlag tilstand

7.1 Innledning

I denne delen presenteres rapportens kunnskapsgrunnlag om tilstand for de kartlagte kategoriene av kunst og inventar.

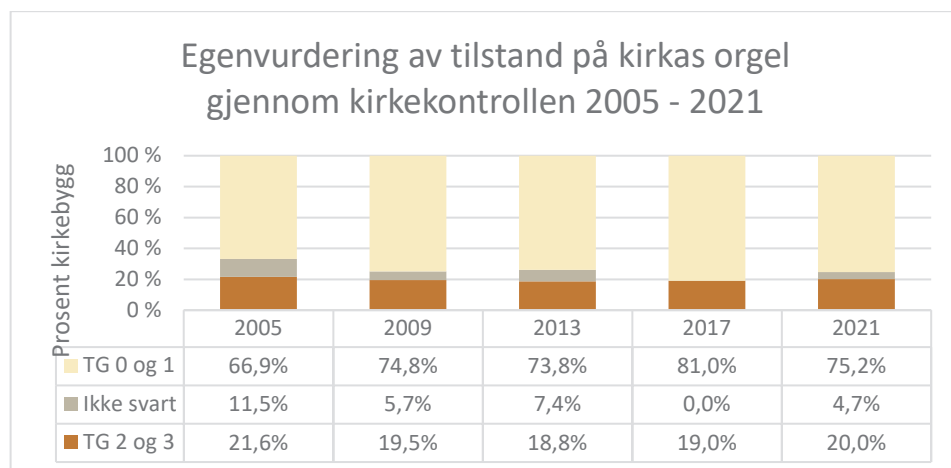
I samarbeid med Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) ble det laget et forprosjekt der eksisterende kunnskapsstatus ble redegjort for. Dette la grunnlaget for valg av metodikk for kartlegging av tilstand. Det foreligger ingen komplette oversikter over tilstand på kirkekunst og inventar i Norge, men i løpet av de siste 20 årene har Riksantikvaren og NIKU gjennomført systematiske kartlegginger av tilstand på gjenstander i utvalgte kirker. I tillegg til å analysere dette grunnlaget, er det gjennomført skriftlige intervjuer med fagspesialister med kompetanse på de kartlagte gjenstandstypene.

7.2 Vurdering av tilstand for inventar i Kirkekontrollene

I Kirkekontrollene har det vært gjennomført fem runder med egenvurdering av bygningene med 12 underpunkter, og inventar og orgel har vært et eget punkt. Vurderingen av inventaret som helhet er så overordnet at vi har valgt å ikke inkludere den i rapporten.

7.2.1 Egenvurdering av orgel fra 2005 - 2021

Orgler er separat punkt i Kirkekontrollen, og har derfor blitt vurdert for seg selv. Tabellen under viser prosentandelen kirker hvor man har angitt TG 3 eller TG 2 (dårlig eller mindre bra tilstand). Prosentandelen varierer fra 18,8 til 21,6 og ligger altså nokså jevnt på et nivå rundt 20 % over en periode på 16 år.

Figur 2 Egenvurdering av tilstand på orgel i Kirkekontrollene 2006 - 2021

7.3 Riksantikvarens årlige tilstandskartlegginger i kirker

Registreringene er utført av NIKU over en periode ca på 20 år, og det er utarbeidet en skriftlig rapport per befarte kirke. I tillegg er selve tilstandsgraden dokumentert i en excel-fil. Riksantikvaren har brukt disse registreringene som grunnlag for å prioritere tilskudd til konservering av kirkekunst. En del av de vurderte

gjenstandene er i ettertid blitt konserverte, slik at tallmaterialet reflekterer et øyeblikksbilde fra det tidspunktet hver enkelt kartlegging er gjennomført.

Kartleggingene har hatt hovedvekt på kunst og bemalt dekor, selv om også andre gjenstandskategorier også er registrert. Noen kategorier og materialgrupper er imidlertid særlig dårlig representert.²⁶ Tidsbruken per kirke har vært 1-3 timer og registreringene er utført av malerikonservator og gjenstandskonservator, samt en av Riksantikvarens kirkefageksperter.

Riksantikvarens registreringer i perioden 2001 – 2020 omfatter 2675 gjenstander. Totalt er 160 kirker i 100 kommuner befart, blant disse er de 28 stavkirkene som ble grundig vurdert i forbindelse med Stavkirkeprogrammet. De individuelle rapportene for hver enkelt kirke er ikke benyttet som kilde, men et datasett ekstrahert fra registreringsgrunnlaget for kartleggingen. Dette datasettet har oversikt over gjenstandskategori, materiale, tilstandsgrad og hvilket kirkebygg gjenstanden befinner seg i.

7.4 Skala for tilstandsregistrering

Registreringene benytter en skala for tilstandsgrad som er basert på metodikken i en tidligere versjon av Norsk Standard NS-EN 16096:2012 Bevaring av kulturminner.²⁷

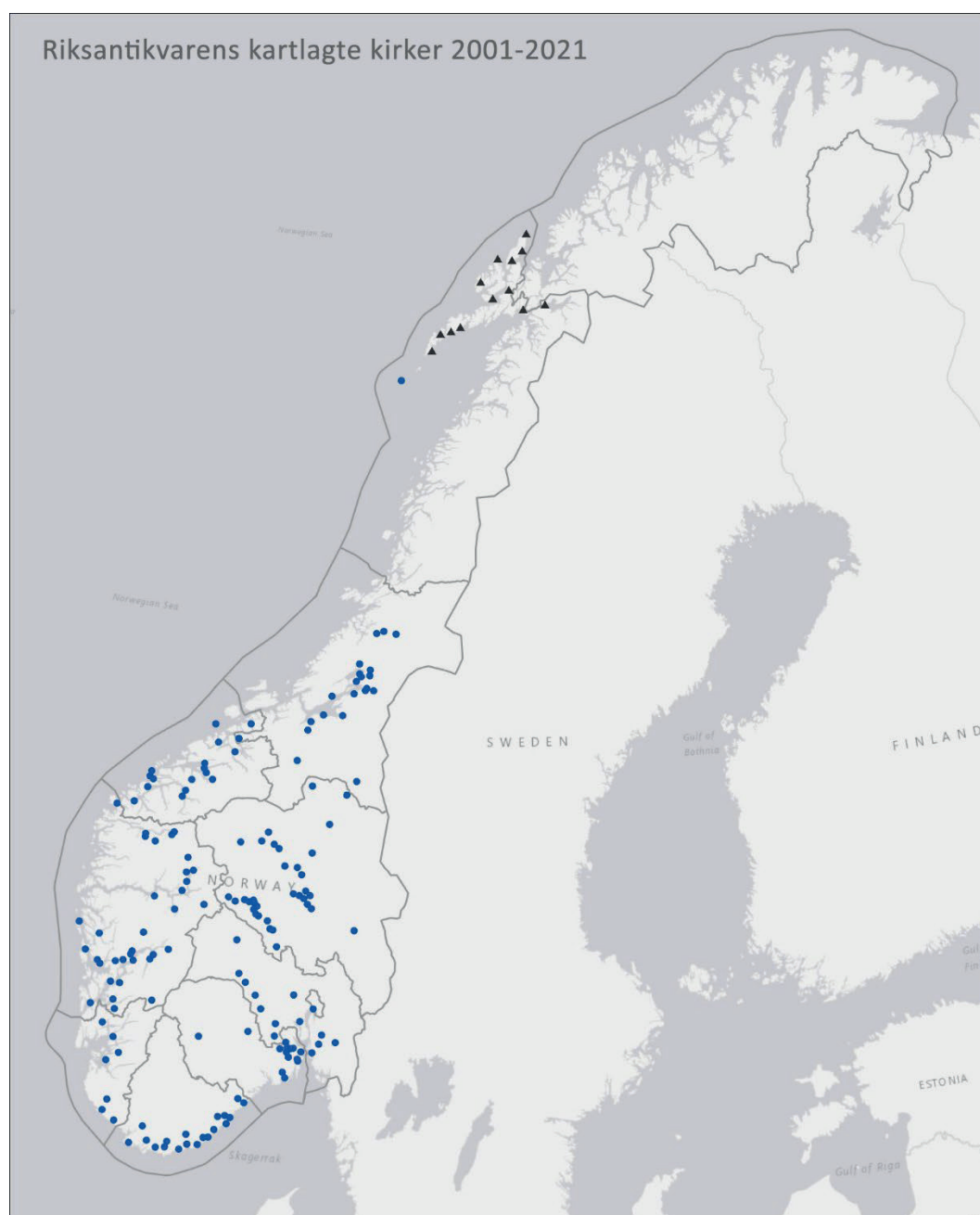
Definisjoner av tilstandsgrader benyttet i Riksantikvarens kartlegging	
TG 0	Meget god tilstand, ingen tiltak nødvendig (benyttes i begrenset grad)
TG 1	Stabil tilstand, objektet kan ha noen skader, men ingen registrert aktivitet i skadene. Overvåking anbefales
TG 2	Noe ustabil tilstand. Skadeutvikling registrert. Overvåking/behandling anbefales
TG 3	Ustabil tilstand. Betydelig skadeutvikling registrert. Behandling anbefales
TG 9	Ukjent tilstand. Objektet kan være vanskelig tilgjengelig (f.eks. himling) eller manglende kompetanse hos registrator

Tabell 55 Definisjoner av tilstandsgrader benyttet i Riksantikvarens kartlegging

²⁶ Kirkebenker, gravsten i kirkerommet, glassmalerier, kirkeklokker, jernovner, tårnur og orgel.

²⁷ Schonhowd, I «Kunst og inventar i norske stavkirker. Forslag til oppfølgingsplan for tilstandsregistrering» NIKU Oppdragsrapport 45/2021

7.5 Besøkte kirker 2001 - 2021

Figur 3 Riksantikvarens kartlagte kirker 2002 - 2021

Kartet viser hvilke kirker som har blitt besøkt i perioden 2001 – 2021 med fylkesgrenser per 1.1.2022. De runde blå markeringene viser kirkene som utgjør grunnlaget for tallmaterialet i denne rapporten. De sorte trekantene viser kirkebyggene som ble besøkt høsten 2021, disse er ikke inkludert i tallgrunnlaget i rapporten.

7.6 Oversikt over antallet vurderinger

Antall registreringer i Riksantikvarens tilstandskartlegging (2001 – 2020)			
Gjenstandsgruppe	Vurdert en gang	Vurdert to ganger	Sum antall gjenstander
Alter	11	5	16
Tekstiler og paramenter	69	14	83
Alterring	14	16	30
Alterskap	10	3	13
Altertavle	126	26	152
Benker og stoler	64	28	92
Gamle bøker og håndskrifter	45	10	55
Rituelle kar	279	45	324
Døpefont	93	25	118
Døpefontsløkk	0	2	2
Døpefontshimling	6	3	9
Dåpshus	3	1	4
Maleri	294	112	406
Glassmaleri	3	0	3
Dekorerte himlinger	41	42	83
Bygningsintegrerte flater med malingsdekor	149	247	396
Skulptur	83	27	110
Korskille	29	8	37
Prekestolshimling/lydhimmel	40	10	50
Lysekrone	72	22	94
Lysestake	108	35	143
Orgel	2	3	5
Prekestol	105	28	133
Annet	178	139	317
Total	1824	851	2675

Tabell 56 Antall registreringer i Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001-2021

7.7 Tilstand fordelt på materialgruppe

I tabellen under er det gjort en todelt gruppering med TG 0 og 1 i en kategori, og TG 2 og 3 i en annen. Merk at ut fra Riksantikvarens definisjoner kreves det handling også på TG 1. En todelt kategorisering deler derfor inn i TG 0/1 «krever ingen tiltak/krever overvåking» og TG 2/3 «krever konservering».

Det beregnes ikke gjennomsnittlig tilstandsgrad for gruppene, fordi dette gir lite informasjon om situasjonen. I stedet vises hvor stor prosentandel av de vurderte gjenstandene som ble kategorisert i tilstandsgrad 2 eller 3. Gjenstandene i gruppen TG 9 inngår også i grunnlaget for prosentberegningene ²⁸.

²⁸ Dette er valgt fordi antallet TG9 er så lavt at det ikke gir utslag på prosenten.

Under vises antall gjenstander i den todelt tilstandsgradskalaen, fordelt på materialegrupper. Merk at det er stor variasjon i antall gjenstander som er vurdert innenfor hver materialgruppe og overføringsverdi for prosentandel for TG 2 og 3 må vurderes ut fra antallet gjenstander i hver enkelt gruppe.

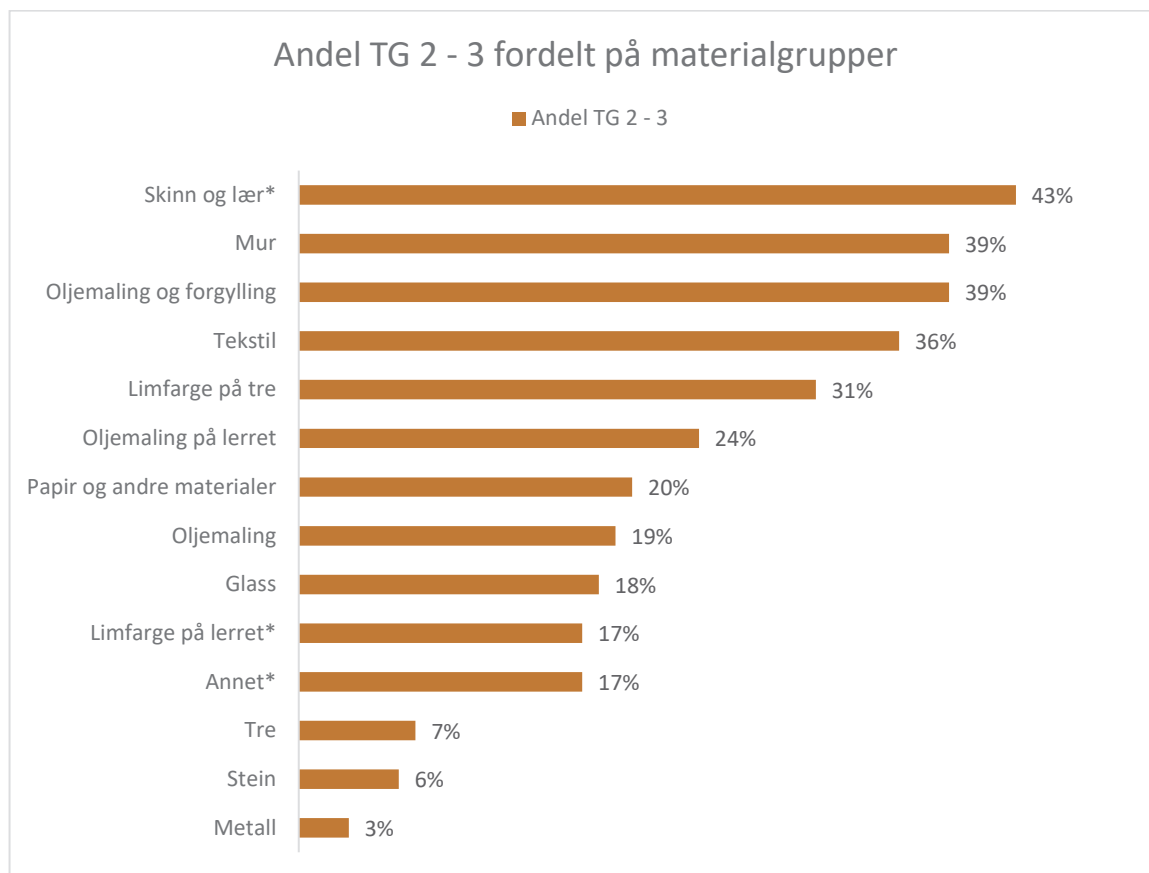
Tabellen under viser de 2634 gjenstandene som er kodet med materiale fra Riksantikvarens datagrunnlag. 41 gjenstander er ikke kategorisert i materialgruppe, og disse er ikke med i tabellen. Metallgjenstander er her gruppert i en samlegruppe «metall». Egne tabeller for sølv og messing finnes lenger ned.

Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001 – 2021. Tilstand fordelt på materialgrupper.					
Materialgruppe	TG 0-1	TG 2-3	TG 9 - ikke undersøkt	Prosentandel TG 2-3	Antall gjenstander
Skin og lær*	4	3	0	43 %	7
Mur	18	12	1	39 %	31
Oljemaling og forgylling	39	25	0	39 %	64
Tekstil	54	34	7	36 %	95
Limfarge på tre	222	101	2	31 %	325
Oljemaling på lerret	187	59	1	24 %	247
Papir og andre materialer	40	11	3	20 %	54
Oljemaling	840	197	2	19 %	1039
Glass*	9	2	0	18 %	11
Limfarge på lerret*	5	1	0	17 %	6
Annet*	5	1	0	17 %	6
Tre	100	8	2	7 %	110
Stein	34	2	0	6 %	36
Metall**	574	16	13	3 %	603
Total	2131	472	31	18 %	2634

Tabell 57 Antall gjenstander i todelt tilstandsgradskala fordelt på materialegrupper

*Overføringsverdi for prosentandel for TG 2 og 3 må vurderes ut fra antallet gjenstander.

** se egne tabeller for spesifisering av sølv og messing

Figur 4 Andel TG 2-3 fordelt på materialgrupper (Riksantikvarens tilstandskartlegging)

*Overføringsverdi for prosentandel for TG 2 og 3 må vurderes ut fra antallet gjenstander, se tabell på forrige side.

Gjenstander i sølv og messing er gruppert inn under «metall» i tabellene over, men er skilt ut i egne tabeller under.

194 gjenstander i sølv har blitt kartlagt, av disse har 2 gjenstander blitt vurdert til TG 2 eller 3, altså ca 1 %.

Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001 – 2021. Gjenstander i sølv					
Materialgruppe	TG 0-1	TG 2-3	TG 9 - ikke undersøkt	Prosentandel TG 2-3	Antall gjenstander
Rituelle kar	178	2	4	1 %	184
Lysestaker	2	0	0	0 %	2
Annet	7	0	1	0 %	8
Totalt	187	2	5	1 %	194

Tabell 58 Andel TG 2-3 for sølv-gjenstander (Riksantikvarens tilstandskartlegging)

254 gjenstander i messing er kartlagt, og 2% av disse ble vurdert til TG 2 eller 3.

Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001 – 2021. Gjenstander i kobberlegering (messing)					
Materialgruppe	TG 0-1	TG 2-3	TG 9 - ikke undersøkt	Prosentandel TG 2-3	Antall gjenstander
Lysestaker	107	4	1	4 %	112
Lysekroner	72	1	0	1 %	73
Rituelle kar	59	1	0	2 %	60
Annet	7	0	0	0 %	7
Skulptur	2	0	0	0 %	2
Totalt	247	6	1	2 %	254

Tabell 59 Andel TG 2-3 for messing (kobberlegeringer)

7.8 Tilstand fordelt på gjenstandsgrupper

Under vises todelt fordeling av tilstandsskalaen og prosentandel som har TG 2 eller 3, fordelt på gjenstandsgrupper. Gjenstander som ikke er kategorisert i kildematerialet er gruppert under «annet». Overføringsverdi for prosentandel for TG 2 og 3 må vurderes ut fra antallet gjenstander for beregningen.

Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001 – 2021. Tilstand fordelt på gjenstandsgrupper.					
Gjenstandsgruppe	Antall TG 0-1	Antall TG 2-3	Antall TG 9 (ikke undersøkt)	Prosentandel TG 2-3	Antall gjenstander
Alterskap	7	6	0	46 %	13
Orgel	3	2	0	40 %	5
Altertavle	98	54	0	36 %	152
Tekstiler og paramenter	48	30	5	36 %	83
Dekorerte himlinger	53	27	3	33 %	83
Glassmaleri	2	1	0	33 %	3
Skulptur	76	34	0	31 %	110
Bygningsintegrerte flater med malingsdekor	290	105	1	27 %	396
Prekestol	100	33	0	25 %	133
Gamle bøker og håndskrifter	40	12	3	22 %	55
Alterring	24	6	0	20 %	30
Maleri	322	82	2	20 %	406
Alter	13	3	0	19 %	16
Prekestolshimling/lydhimmel	41	9	0	18 %	50
Korskille	32	5	0	14 %	37
Døpefont	104	14	0	12 %	118
Annet	276	33	8	10 %	317
Lysekrone	89	5	0	5 %	94
Benker og stoler	88	4	0	4 %	92
Lysestake	137	5	1	3 %	143
Rituelle kar	310	6	8	2 %	324
Døpefontshimling	9	0	0	0 %	9
Døpefontsløkk	2	0	0	0 %	2
Dåpshus	4	0	0	0 %	4
Total	1892	443	23	17 %	2675

Tabell 60 Tilstand fordelt på gjenstandsgrupper (Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001-2021)

7.9 Tilstand for utvalgte gjenstandsgrupper

Vi har sett nærmere på tilstandsgraden for utvalgte gjenstandsgrupper som ble identifisert i forprosjektet.

Dekorerte himlinger ble delt inn etter materialbruk: limfarge og oljemaling. Denne dekoren kan ofte være vanskelig å få undersøkt grundig uten stillas e.l.

	Dekorerte himlinger				
Materialgruppe	TG 0-1	TG 2-3	TG 9 (ikke undersøkt)	Prosentandel TG 2 - 3	Total
Limfarge	35	24	2	39 %	61
Oljemaling	14	3	1	17 %	18
Annet	4	0	0	0 %	4
Total	53	27	3	33 %	83

Tabell 61 Tilstand på dekorerte himlinger (Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001-2021)

Bygningsintegrerte flater med malingsdekor ble delt inn etter materialgruppe for å få oversikt over veggmaleri på mur, limfarge på tre og oljemaling.

	Bygningsintegrerte flater med malingsdekor				
Materialgruppe	TG 0-1	TG 2-3	TG 9 - ikke undersøkt	Prosentandel TG 2 - 3	Total
Mur	18	12	1	39 %	31
Tre	3	1	0	25 %	4
Limfarge på tre	170	68	0	29 %	238
Oljemaling	96	24	0	20 %	120
Ingen data	3	0	0	0 %	3
Total	290	105	1	27 %	395

Tabell 62 Tilstand på bygningsintegrerte flater med malingsdekor (Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001-2021)

Gjenstander som er inkludert i kategorien «bygningsintegrerte flater med malingsdekor» er

- Baldakin*
- Bemalt dekor
- Brystning
- Ciborium*
- Dør
- Galleribrystning
- Kalkmaleri
- Portal
- Skriftfelt
- Trappevange
- Veggdekor
- Veggfelt
- Veggmaleri

*Baldakin og ciborium kan være frittstående elementer, men er likevel inkludert i kategorien «Bygningsintegrerte flater», fordi disse kun utgjør 3 objekter.

7.10 Intervjuer med fageksperter

Det finnes få systematiske gjennomganger av tilstanden til ulike typer kirkekunst og inventar i Norge, med unntak av Riksantikvarens tilstandsregistrering. Det finnes imidlertid en rekke fagpersoner som har lang erfaring innenfor sine felt og som har opparbeidet kunnskap og erfaring som ikke nødvendigvis er systematisert og publisert. Besvarelsene fra intervjuene er subjektive og reflekterer ikke nødvendigvis bredden av meninger innenfor et fagfelt, men fordi flere av disse er små og fragmenterte fagfelt, ville det uansett vært vanskelig å oppnå bredde med en spørreundersøkelse til flere. Spørsmålene kan leses i Vedlegg 10: Skriftlig intervju med fageksperter.

De sentrale momentene fra intervjuene gjengitt i en tabell for hvert fagområde.

Oversikt over intervjuer med fageksperter:		
Kartlagt gjenstandskategori	Gruppert på materiale/fag	Intervjuobjekt
Gravsten i kirkerommet, fragmenter av uthugget stein, døpefonter i stein, alterplate i stein, mm.	Løse gjenstander av stein i kirkerommet	Ida Bodvar, Steinhugger og Restaureringstekniker, stein ved Steinhuggerverkstedet, NDR
Glassmalerier, blyglassvinduer	Glassmaleri og blyglassvindu	Elisabeth Voss Sinnerud restaureringstekniker for glassmalerier ved glassverkstedet til Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider
Kirkeklokker	Kirkeklokker	Terje de Groot Campanolog, kunsthistoriker og klokkekonsulent for Riksantikvaren
Tårnur	Tårnur	Terje Johansen Skaugvold, urmakermester Erik Magnus Mørk, storurmaker
Tårnur	Tårnur	Svein Skarbøvik, urmaker
Orgel	Orgel	Stein Johannes Kolnes, organist og orgelhistoriker
Tekstiler og paramenter, veggtepper og bildevev	Tekstiler	Ida Areklett Garmann, Tekstilkonservator v/ Bevaringstenestene, Museumssenteret i Hordaland
Lysekroner, lysestaker, rituelle kar og annet av metall	Metallgjenstander	Heleen van Santen, Metallkonservator v/ Bevaringstenestene, Museumssenteret i Hordaland

Lysstell (Lysekroner og lysestaker)	Metallgjenstander	Jan Petter Brennsund Objektkonservator v/Norsk Folkemuseum
Sølv og rituelle kar	Kirkesølv	Sigrid Wegge Tandberg, Ekspert på norsk gullsmedkunst
Møbler	Eldre møbler og inventar	Liesa Berens, møbel- og gjenstandskonservator v/ Bevaringstenestene, Museumssenteret i Hordaland.
Bøker og håndskrifter	Bøker/papir	Nina Hesselberg-Wang, Bokbinder og papirkonservator
Kirkeskip, offerutstyr, timeglass, Kollektiov, timeglass mv	Kompositte gjenstander (sammensatt av ulike materialer)	Liesa Berens, Møbel- og gjenstandskonservator, Museumssenteret i Hordaland
Kunst og inventar malt på tre eller lerret: Frontale, alterskap, altertavle, døpefont av dekorert tre, dåpshus, dekorerte prekestoler, prekestolshimlinger, korskille og treskulptur, veggmaleri (limfarge), maleri på lerret og trepanel	Kunst og inventar på tre og lerret	Tone Olstad, Malerikonservator og forsker, NIKU
Veggmaleri på mur	Kalkmaleri før 1800	Susanne Kaun, Muralmaleri-konservator og forsker, NIKU

Tabell 63 Oversikt over fagekspertene på ulike gjenstandskategorier

7.11 Gjenstander av stein

Denne kategorien omfatter løse gjenstander av stein i kirkerommet, som gravstein i kirkerommet, fragmenter av uthugget stein, døpefonter i stein mm. Fastmontert ornamentikk og skulptur i stein som er en del av arkitekturen er ikke inkludert. Gravstein i gulvet kan sies å være bygningsintegrert, men disse er likevel med. Dette omfatter gjenstander fra middelalderen frem til i dag, men fokuset er på de eldste gjenstandene.

Intervjuobjekt: Ida Bodvar, Steinhugger og Restaureringstekniker, stein ved Steinhuggerverkstedet, NDR. Hun er utdannet som steinhugger (fagbrev) ved Nidaros domkirkes restaureringsarbeider (NDR) og har Bachelorgrad i Teknisk bygningsvern og restaurering ved NTNU, og har siden 2007 jobbet med nyhugging, restaurering og konservering av steingjenstander og bygningselement ved Nasjonalt kompetansesenter for verneverdige bygninger i stein (NKS), ved NDR.

Tema:	Intervjudata gjenstander av stein:
Generell tilstand og kunnskapsgrunnlag	Det finnes ingen nasjonal oversikt over tilstanden på steingjenstander i kirkene. Det er også en utfordring at det finnes få personer som kan gjennomføre gode nok tilstandsanalyser av stein. Erfaringsmessig har mange eldre steingjenstander mistet bruksverdien og eier har liten kunnskap og interesse for å ta vare på dem.
Vanligste skader	Vanlige skader er slitasje etter bruk og berøring, limrester etter tape, skader fra levende lys, riper og deler som blir slått av.
Vanlige skadeårsaker	Vanlige skadeårsaker er ukyndig bruk og uforsiktighet ved arrangementer, rengjøring, ugunstig inneklima og mangelfullt vedlikehold.
Sårbare kategorier	Særlig sårbare kategorier er fastmonterte gjenstander, for eksempel i gulvet og gjenstander som lett kan berøres, som gjenstander med utsmykning og ornamenter.
Levetid	Med godt vedlikehold og gode bevaringsforhold varer gjenstander av stein lenge. Restaurering er vesentlig mye rimeligere enn å lage kopier.
Kostnader	Hver kirke burde kartlegge tilstanden på steingjenstanden de har. Alt bør dokumenteres.
Annet	Det er viktig å bevisstgjøre eier.

Tabell 64 Intervjudata gjenstander av stein (fagekspert)

7.12 Glassmaleri og blyglassvindu

Kategorien omfatter glassmalerier med eller uten blyprosper.

Intervjuobjekt: Elisabeth Voss Sinnerud, restaureringstekniker for glassmalerier ved glassverkstedet til Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider. Hun har mest erfaring med glassmaleriene i Nidarosdomen, men har i tillegg en del eksterne oppdrag. I den forbindelse har hun utført tilstandsvurderinger og praktisk restaurering i en del kirker.

Tema:	Intervjudata glassmalerier og blyglassvinduer:
Generell tilstand og kunnskapsgrunnlag	Glassmalerier er på generell basis i god forfatning. Men kunnskapsgrunnlaget er dårlig, det ville være fornuftig å vurdere tilstanden på en del glassmalerier i årene fremover.
Vanligste skader	Vanlige skader er bly- og glassbrudd, deformasjoner av hele eller deler av glassmaleriet og slitasjeskader/trethetsbrudd i blyet.
Vanlige skadeårsaker	Glassbrudd kan komme som følge av isnedfall eller steinsprut fra gressklipping og snøfresing, eller greiner fra trær mot vinduet. Andre skader kan komme som følge av manglende stormstag/avstivere, vindtrykk, temperatursvingninger og vanninntrengning, og skader på rammeverket.
Sårbare kategorier	Særlig sårbare er de eldste blyglassvinduene, med gamle materialer. Også glassmalerier fra 16- og 1700-tallet. De er ofte laget med tynne glassruter og kan være reparert i flere omganger. Enkelte glassmalerier som er importert fra England/Tyskland rundt 1900, har også større utfordringer med tap av glassmaling. Glassmalerier med beskyttelsesglass på utsiden kan få problemer med kondens.

Levetid	Glassmalerier har en teoretisk «uendelig» levetid, men det krever vedlikehold. Og som et funksjonelt vindu i en kirke vil det bli utsatt for en del ytre påkjenninger.
Kostnader	Det vil alltid lønne seg med jevnlig ettersyn og å restaurere skader før de eskalerer. Dette krever fagkompetanse på området.
Annet	Det er ekstra viktig å bevare glassmalerier utført av norske kunstnere/håndverkere, her er det gode kvaliteter, håndverksmessig og kunstnerisk. Nyere glassmalerier med moderne teknikker krever spesialkompetanse på siden av tradisjonshåndverket.

Tabell 65 Intervjudata glassmaleri og blyglassvinduer (fagekspert)

7.13 Kirkeklokker

Intervjuobjekt: Terje de Groot Campanolog og klokkekonsulent for Riksantikvaren. Han er utdannet i campanologi (læren om klokker) for Løgumkloster Kirkemusikskole i Danmark, og har også en Mastergrad i kunsthistorie. Han har vært klokkekonsulent for Riksantikvaren fra 2006 og frem til i dag og har i tillegg 35 års erfaring som kirketjenervikar, som inkluderer manuell ringing. Han har også vært ansvarlig for registreringen av Norges kirkeklokker fra middelalderen.

Tema:	Intervjudata kirkeklokker:
Generell tilstand og kunnskapsgrunnlag	Tilstanden på kirkeklokkene er varierende. Det er ikke økonomi til jevn oppfølging. Det finnes et godt grunnlag for å si noe om tilstanden på kirkeklokkene, men det er lite kompetanse. Det er kun et klokkefirma og RA har kun to eksterne klokkekonsulenter.
Vanligste skader	Bruksslitasje.
Vanlige skadeårsaker	Skader kommer av bruksslitasje, men klokker ute av bruk er også ofte i dårlig stand. Modernisering med automatiske ringeanlegg fører til manglende ettersyn. Sprekkdannelser kan derfor utvikles over tid. Eldre ringemaskiner som ringer klokkene for høyt gir også en ekstra belastning på klokkene.
Sårbare kategorier	Sårbare kategorier er klokker som sjelden er i bruk, disse er ofte i dårligst stand.
Levetid	Det er umulig å si noe om levetid på kirkeklokkene, det er fortsatt middelalderklokker i bruk og det finnes klokker fra 1900-tallet som har blitt ødelagt.
Kostnader	Det er vanskelig å si noe om pris på rehabilitering og evt. ny klokke. Det er lurt med en avtale for jevnlig ettersyn.

Tabell 66 Intervjudata kirkeklokker (fagekspert)

7.14 Tårnur

For tårnur er det gjennomført to intervjuer.

Intervjuobjekter tabell a: Terje Johansen Skaugvold, urmakermester og Erik Magnus Mørk, storurmaker. De har erfaring med reparasjon og vedlikehold på mekaniske og elektromekaniske tårn og fasadeur, med og uten slagfunksjon. Reparasjon av ur med manuelt- og automatisk opptrekkmekanisme. Terje har i tillegg

erfaring med reparasjon av og bygging av nye urskiver, samt reparasjon av visere, overføringer, vegg-gjennomføringer og viserverk til tårnur.

Tema:	Intervjudata tårnur (a):
Generell tilstand og kunnskapsgrunnlag	Mange ur er dårlig vedlikeholdt og har stoppet, mens noen av urene er god stand og er godt vedlikeholdt. Utfordringen er at det er få fagpersoner som kan reparere slike ur i Norge og at bestillerkompetanse hos eierne ikke er god nok.
Vanligste skader	Korrosjon og slitasje i overføringer, differensialer, viserverk, gjennomføringer, trinser, loddoppheng og opptrekksmekanismer. Ur som har stoppet på grunn av justeringer og reparasjoner utført av ikke kyndig reparatør.
Vanlige skadeårsaker	Ukvalifiserte beslutninger om valg av reparasjonsmetode og reparatør. Reparasjoner av dårlig kvalitet utført av ikke kvalifiserte reparatører. Manglende vedlikehold, rengjøring og smøring. Slitasje over tid i gangsystem, lagerforinger, akseltapper og opptrekksystem. Feiljusteringer.
Sårbare kategorier	Det er ofte selve urverket som har fått oppmerksomhet, resten av klokka blir ofte glemt, selv om disse delene er mest utsatt for belastning, støv og fukt. Det er særlig overføringer, differensialer, viserverk og visere bærer preg av svært dårlig vedlikehold.
Levetid	Et tårnur har høy kvalitet, de er godt dimensjonert og bygd for å kunne tåle påkjenninger. De er laget for å vare lenge og er bygget med tanke på å skulle kunne repareres. Levetiden er avhengig av faktorer som fukt og støv, gode vedlikeholdsrutiner, god og fagmessig oppfølging og skjøtsel. Ifølge Sverre Dahl som har bygd mange av de nyere kirkeurene i Norge vil levetiden med godt stell kunne være noen hundre år.
Kostnader	Avhengig av urets alder, funksjoner, antall skiver, slitasjegrad, adkomst mm. Fra ca 150.000 kr. Det vil lønne seg med en avtale for jevnt ettersyn for å unngå dyre og omfattende reparasjoner som følge av skader som har fått utvikle seg over lang tid.
Annet	Det mest kritiske for urene er manglende vedlikeholdsrutiner og oppfølging, samt at eier ikke er godt nok informert om søknadspliktige tiltak og om tilgjengelig fagekspertise innenfor fagfeltet storurmaker. Faget forsvinner snart som selvstendig lærefag, det vil vanskeliggjøre opplæring av fremtidige storurmakere da faget er lite og det er få lærebedrifter og resurspersoner.

Tabell 67 Intervjudata a tårnur (fagekspert)

Intervjuobjekt tabell b: Svein Skarbøvik. Han har utdanning som urmaker i 1992 fra Ålesund og fikk stor interesse for tårnur, og har i en periode hatt ansvar for tårnurene i Oslo og Østfold. Har demontert og restaurert flere tårnur. Han har også kartlagt en del tårnur i Norge.

Tema:	Intervjudata tårnur (b):
Generell tilstand og kunnskapsgrunnlag	Den generelle tilstanden på tårnur er kritisk. Det er et stort vedlikeholdsetterslep og det er mangel på nødvendig fagkompetanse. Det er gjort lite for å kartlegge urene.
Vanligste skader	Gamle mekaniske urverk er erstattet med moderne elektriske, ofte grunnet mangel på kompetent urmaker. Skader er ofte slitasje og rust som gjør at urverket stopper. Visere kan løsne og falle ned.
Vanlige skadeårsaker	Etterslep på service og reparasjon. Mangel på kompetanse hos utførende urmaker. Eier får ikke tak i urmakere som kan ta på seg arbeidet med vedlikehold og reparasjon. Mangel på jevnt vedlikehold gir store og kostbare skader.

Sårbare kategorier	Alle mekaniske tårnur.
Levetid	Avhengig av utgangspunkt og tilstand, men blir de godt vedlikeholdt kan de vare lenge. I Sverige finnes ur fra ca. 1400 som fortsatt er i drift.
Kostnader	Jevnlig service vil lønne seg, men per nå er det et stort etterslep som krever full restaurering av mange ur. Dette vil koste flere 100.000 kroner.
Annet	Det er trist å se at denne delen av våre kulturhistoriske verdier ikke blir ivaretatt.

Tabell 68 Intervjudata b tårnur (fagekspert)

7.15 Orgel

Intervjuobjekt: Stein Johannes Kolnes. Han er utdannet som organist fra Stavanger og Oslo med fordyping i organologi og orgelhistorie under diplomstudiet. Han har vært stipendiat i orgelhistorie i Norsk kulturråd 1982 – 1984 og orgelkonsulent for Riksantikvaren fra 1979.

Tema:	Intervjudata orgel:
Generell tilstand og kunnskapsgrunnlag	Tilstanden på orgler er varierende og er avhengig av konstruksjon og mengden av slitasje. Det finnes ingen nasjonal oversikt over tilstanden på orglene.
Vanligste skader	Typiske skader er deformasjon og stemmeskader på metallpiper, slitasjeskader på traktur og tørke- og museskader på skinn.
Vanlige skadeårsaker	Det er hyppigere tilsyn på orgler i sentrale bykirker, men også større slitasje grunnet mye bruk og stemming. En del skader er forårsaket av at ikke alle orgler er bygget med tilstrekkelig hensyn til de inneklimateiske forholdene.
Sårbare kategorier	Kritiske punkter avhenger av material, konstruksjon og utføring. Frem til 1850 ble orglene som regel reparert eller ombygd og tilpasset nye behov. I dag er det i stor grad musikalske og stilistiske premisser som styrer utviklingen. Orgler fra en nettopp tilbakelagt stilperiode vil lett havne i faresonen da de fremstår som umoderne. De digitale orglene vil ha en begrenset levetid grunnet den raske teknologiske utviklingen, som begrenser tilgangen på teknisk support og reservedeler. Det samme gjelder de digitale styringssystemene i mange pipeorgler.
Levetid	Med rett vedlikehold og nødvendige reparasjoner kan de fleste pipeorgler «leve evig».
Kostnader	Pris på restaurering kontra nybygg avhenger av utgangspunkt og tilstand. Men ved likt stemmeantall og uten vesentlige endringer kan kostnadene for en grundig rehabilitering ligge på 25-50 % av nybygg.
Annet	Ved utskifting av orgler vil gode materialer i de gamle orglene i stor grad bli kastet. Av miljømessige og kulturhistoriske hensyn bør byggeaktiviteten derfor vris over på rehabilitering.

Tabell 69 Intervjudata orgel (fagekspert)

7.16 Tekstiler

Kategorien omfatter paramenter, veggtepper og bildevever som er eldre enn ca. 1900.

Intervjuobjekt: Ida Areklett Garmann, Tekstilkonservator v/ Bevaringstenestene, Museumssenteret i Hordaland. Hun har arbeidet som tekstilkonservator siden 2011, og har konserverte mange kirketekstiler som oppdrag. Hun har mest erfaring med messehagler, alterduker og antependier, samt vevde tepper.

Tema:	Intervjudata tekstiler:
Generell tilstand og kunnskapsgrunnlag	Erfaringen viser at mange av kirketekstilene er i dårlig stand. Men denne erfaringen er basert på at konservatorene i hovedsak mottar tekstiler som har behov for konservering. Det finnes tekstiler i hele spekteret av tilstander i kirkene, fra veldig dårlig til svært god. Det finnes ikke noe detaljert kunnskapsgrunnlag, men tilstrekkelig nok til å kunne si noe om hvilke skader som er mest vanlige, og årsakene til det.
Vanligste skader	Typiske skader er bruksslitasje, insektskader, skader grunnet dårlige oppbevaringsforhold, eller ukyndige reparasjoner.
Vanlige skadeårsaker	Tekstilene er ekstra sårbare når det er mangel på kunnskap om håndtering, plassmangel, dårlig klima og sikkerhet.
Sårbare kategorier	Det er ofte dårligst tilstand på gamle tekstiler som fortsatt er i bruk (antependium, messehagler og alterduk). Veggtepper og andre tekstiler som ikke blir håndtert like frekvent vil ofte være i bedre stand.
Levetid	Tekstiler er en skjør gjenstandsgruppe, men kan likevel ha en lang levetid under «museale» forhold. Tekstiler i bruk er avhengig av god håndtering og oppbevaring for å bevares.
Kostnader	Det er kostbart med store reparasjoner, det lønner seg å jobbe forebyggende og å skille på museale tekstiler og brukstekstiler. Å lage en nøyaktig kopi av en eldre tekstil vil som regel være svært kostbart.

Tabell 70 Intervjudata tekstil (fagekspert)

7.17 Metallgjenstander

Denne gruppen gjenstander omfatter blant annet lysekroner, lysestaker, liturgiske kar og diverse andre klenodier i metall.

Intervjuobjekt: Heleen van Santen, Metallkonservator v/ Bevaringstenestene, Museumssenteret i Hordaland. Arbeidserfaringen hennes er i hovedsak fra Nederland. Hun har mest erfaring med flyttbare metall- eller kompositte liturgiske gjenstander. Hun har ikke erfaring med flytting av lysekroner og store kandelabre fra kirker, men har jobbet med rengjøring av denne typen gjenstander. Hun har også erfaring med å legge inn elektrisk LED-lys i lysekroner, slik at man kan bruke dette i stedet for stearinlys.

Tema:	Intervjudata metallgjenstander:
Generell tilstand og kunnskapsgrunnlag	Tilstanden varierer veldig på gjenstander som er i bruk og er funksjonelle, og på de som er dekorative og som ikke håndteres. Det er et tilfredsstillende kunnskapsgrunnlag til å vite hvilke skader og skadeårsaker som er vanlige.

Vanligste skader	Typiske skader er bulker, smuss og sot, samt at metall anløper. Den kumulative effekten av hundrevis av år med rengjøring og polering fører til slitasje og tap av detaljer på lysekroner og lysestaker.
Vanlige skadeårsaker	Store skader skjer først og fremst ved håndtering og ukyndig rengjøring og vedlikehold.
Sårbare kategorier	Ekstra sårbare kategorier er gjenstander som består av blant annet gjenbrukt sølv og gull. Dreining av lysekroner ved rengjøring kan også føre til at de løsner og faller ned.
Levetid	Ved god håndtering, har metallgjenstander en veldig lang levetid.
Kostnader	Pris på rehabilitering avhenger av størrelse på skaden. Men det er dyrt å erstatte ødelagte gjenstander.
Annet	Det er vesentlig med god opplæring av de som er ansvarlig for vedlikeholdet i kirken for å forebygge skade.

Tabell 71 Intervjudata metallgjenstander (fagekspert)

7.18 Lysstell

Kategorien omfatter lysestaker, lysekroner (også lampetter, taklamper og ampler), hovedsakelig av metall.

Intervjuobjekt: Jan Petter Brennsund. Objektkonservator v/Norsk Folkemuseum. Han har lang erfaring tilstandsvurdering og konservering av lysstell.

Tema:	Lysstell
Generell tilstand og kunnskapsgrunnlag	Erfarer at vi har for få personer som kan vurdere og konservere lysekroner og annen belysning i kirkene.
Vanligste skader	Brudd, skjevheter, korrosjon gjerne som følge av stearinsøl. Mange har også utdaterte og defekte ledninger og pæreholdere.
Vanlige skadeårsaker	Håndtering. Stearinsøl som fører til korrosjon.
Sårbare kategorier	Elektrisk kirkebelysning er utsatt på grunn av utskifting av lyskilder, samt økt fokus på enøk og brannfare. Det er mulig å ivareta dette, uten å bytte ut lysstellet. Særlig elektriske lysekroner og lysutstyr laget etter 1880 står i fare for å forsvinne. Dette omfatter belysning som lampetter, taklamper og ampler. Disse er i noen tilfelle bestilt/designet av arkitekten av bygget og det er uheldig for helheten å erstatte dem med nytt.
Levetid	Lysstell av god kvalitet kan vare tilnærmet «evig», men dette krever jevnt ettersyn og vedlikehold. Elektriske installasjonene har en levetid på mellom 20 til 30 år før det er nødvendig med reparasjon eller overhaling. Ofte blir elektriske installasjoner byttet ut i stedet for at de blir reparert, noe som er lite bærekraftig, fører til tap av kulturhistoriske verdier og, i mange tilfeller, fører til nye inngrep og gjennomføringer i bygningskroppen.
Kostnader	Reparasjon vil ofte koste det samme eller mer enn tilsvarende nye lamper, men disse vil ofte ikke ha samme kvalitet og heller ikke kunne erstatte belysning som er spesielt tilpasset et interiør.

Annet	Før arbeid startes på metall bør overflatebehandling vurderes av metallkonservator. Det har stor betydning for videre arbeidsprosesser. Overflatene kan være lakkerte, patinerte og elektrolytisk behandlede, og da er de særlig ømfintlige.
--------------	--

7.19 Kirkesølv

Kategorien omfatter alle gjenstander i sølv, men med hovedvekt på rituelle kar.

Intervjuobjekt: Sigrud Wegge Tandberg, Ekspert på norsk gullsmedkunst. Hun er cand. philol. fra Universitetet i Oslo og har arbeidet med norsk gullsmedkunst i mange år. I forbindelse med arbeidet med et leksikalt verk om norsk gullsmedkunst, «Norsk Sølv», har hun registrert og fotografert kirkesølv i mange norske kirker. Hun har også arbeidet med informasjonsmateriell om gullsmedkunst og kirkesølv og var bl.a. redaktør for heftet «Stell og bevaring av kirkesølv» som ble utsendt til alle landets kirker.

Tema:	Intervjudata kirkesølv:
Generell tilstand og kunnskapsgrunnlag	Tilstanden på kirkesølv er varierende. Noe er tatt godt og riktig vare på mens andre gjenstander bærer preg av slitasje og dårlig stell. Det finnes ikke en god nok nasjonal oversikt over kirkesølv. En del er registrert, men det er store mangler.
Vanligste skader	Sølv i kirkene er bruksgjenstander, og er derfor ofte preget av slitasje. Sølv er også et mykt materiale som lett får bulker og riper. Slitasje i ledd og sammenføyninger er også vanlig.
Vanlige skadeårsaker	Sølv er ofte preget av ukyndig rengjøring/vedlikehold, oppbevaring, håndtering og reparasjoner.
Sårbare kategorier	Kritiske punkter på sølv er overflater og sammenføyninger. Det er gjenstandene som er i bruk som er mest utsatt, spesielt alterkalken som også ofte er blant de eldste arbeidene.
Levetid	-
Kostnader	Pris på restaurering eller reparasjon avhenger av omfang og skade. En gammel alterkalk bør vurderes erstattet med en ny. I dag vil en enkel alterkalk uten dekor koste mellom 15 og 20 000 kr. Kalk med spesielt håndarbeid og utforming kan koste opp mot 100 000 kr.
Annet	Bevaring av kirkesølv krever kunnskap. Det er viktig med god opplæring om håndtering og bevaring, samt bevissthet rundt gjenstandens alder, historie og lokal tilknytning.

Tabell 72 Intervjudata kirkesølv (fagekspert)

7.20 Møbler

Dette omfatter eldre møbler og inventar, for eksempel eldre benker og stoler, døpefonter og prekestoler.

Intervjuobjekt: Liesa Berens, møbel- og gjenstandskonservator v/ Bevaringstenestene, Museumssenteret i Hordaland. Hun har ti års arbeidserfaring innen konservering av møbler og inventar i tre, blant annet litt

erfaring med kirkemøbler og inventar fra Norge, Tyskland og Romania. Hun har i hovedsak forsket, tilstandsvurdert og rengjort møbler og inventar “in situ”²⁹.

Tema:	Intervjudata møbler:
Generell tilstand og kunnskapsgrunnlag	Tilstanden på møbler og inventar varierer avhengig av inneklima, bygningstype, type bruk og vedlikehold av kirken. Kunnskapsgrunnlaget for å si noe om tilstanden er tilstrekkelig.
Vanligste skader	Typiske skader er sprekker, mekaniske skader grunnet bruk, tap av overflater og insektskader.
Vanlige skadeårsaker	Skadeårsakene er gjerne inneklima, bruk og ukyndig bruk, restaurering og rengjøring.
Sårbare kategorier	Kritiske kategorier er møbler og dører i bruk, deler nær gulvet, overflatebehandlinger og benker som byttes ut.
Levetid	Med riktig vedlikehold kan møbler og inventar i kirkene vare i mange hundre år.
Kostnader	Kostnader for restaurering eller nyinnkjøp er veldig varierende da dette er en stor gruppe gjenstander.

Tabell 73 Intervjudata møbler (fagekspert)

7.21 Bøker og håndskrifter

Kategorien omfatter gamle bøker og håndskrifter som er eldre enn 1900.

Intervjuobjekt: Nina Hesselberg-Wang, Bokbinder og papirkonservator. Hun er utdannet bokbinder og bok og papirkonservator og har arbeidet ved Riksarkivet (1980-85), Universitets- og Nasjonalbiblioteket (1985-2021) ved siden av privat praksis fra 2005-. Som en av Norges ytterst få spesialister på bokkonservering, har hun opp gjennom årene blitt kontaktet av diverse norske kirkeiere. Henvendelsene har dreid seg om alt fra spørsmål om håndtering, oppbevaring og utstilling, til konkrete konserveringsoppdrag hovedsakelig av store bibler og kirkepostiller. I tillegg har hun vært engasjert av Riksantikvaren med konserveringsoppdrag av bøker fra kirker.

Tema:	Intervjudata bøker og håndskrifter:
Generell tilstand og kunnskapsgrunnlag	Mange bøker er preget av slitasje og ugunstig oppbevaring. Det er varierende skader. Vi har et tilstrekkelig grunnlag for å anta at bokbestanden/dokumentene i de fleste kirker er preget av langvarig bruk.
Vanligste skader	Skader er som regel løse eller manglende deler, slitasjeskader av ulik art, biologisk aktivitet og fuktskader.
Vanlige skadeårsaker	Bøker består av organiske materialer, derfor er oppbevaringsforhold og håndtering avgjørende. Her er det ofte manglende kunnskap.

²⁹ In situ: på stedet, altså i kirkebygget.

Sårbare kategorier	Det er varierende om noen bøker eller håndskrifter skiller seg ut i positiv eller negativ forstand, det avhenger av kunnskapen til personen med ansvar for bøkene. Økonomien setter ofte en stopper for tilretteleggelse for utstilling og bevaring av eldre bøker.
Levetid	Levetiden er avhengig av materialbruk og format, det vil si: papirkvalitet og innbinding/omslag, samt bruksfrekvens og oppbevaringsforhold.
Kostnader	Pris på restaurering/reparasjon avhenger av skadeomfang og må vurderes individuelt.
Annet	Sekundærgjenstander som omslag, etuier, konvolutter o.l. som er fremstilt for å beskytte originalmaterialet bør også bevares.

Tabell 74 Intervjudata bøker og håndskrifter (fagekspert)

7.22 Kompositte gjenstander

Kategorien omfatter gjenstander som er satt sammen av ulike materialer, som for eksempel kirkeskip, kollekthover, timeglass osv. Kategorien omfatter både gjenstander som er i bruk, og som er tatt ut av bruk.

Intervjuobjekt: Liesa Berens, Møbel- og gjenstandskonservator, Museumssenteret i Hordaland. Hun har ti års arbeidserfaring innen konservering av møbler og kompositte gjenstander, blant annet noe erfaring med kirkegjenstander fra Norge. Hun har for eksempel utført konservering av kirkeskip, kollekthåv og enkelte bemalte statuer.

Tema:	Intervjudata kompositte gjenstander:
Generell tilstand og kunnskapsgrunnlag	Tilstanden til disse gjenstandene er varierende og avhenger av klima, bygningstype, bruk og vedlikehold. Gjenstander i bruk er mest utsatt for skade. Gjenstander utenfor rekkevidde kan utsettes for mangelfullt vedlikehold. Kunnskapsgrunnlaget er tilstrekkelig for å kunne si noe generelt om tilstanden til slike objekter.
Vanligste skader	Typiske skader er bruksskader, sprekker, løse deler, insektsskader, rester av innsatsmiddel og misfarging.
Vanlige skadeårsaker	Ukyndig vedlikehold og rengjøring er typiske skadeårsaker.
Sårbare kategorier	Det er gjenstandene med en kombinasjon av uorganiske og organiske materialer som er mest utsatt, samt skjøre konstruksjoner og dekorasjoner. Det er vanlig med skade på sammensatte objekter.
Levetid	Blir gjenstandene oppbevart riktig kan de vare i veldig mange år.
Kostnader	Forebyggende tiltak er alltid billigere enn reparasjon og konservering, eller rekonstruksjoner.
Annet	

Tabell 75 Intervjudata kompositte gjenstander (fagekspert)

7.23 Bemalt kunst og inventar

Denne gruppen omfatter bemalt bygningsfast dekor, inventar og kunst på tre og lerret.

Intervjuobjekt: Tone Olstad, Malerikonservator og forsker, NIKU. Hun har jobbet siden 1985 som malerikonservator med kirkekunst på atelier og ute i kirkene, med hovedvekt på malt veggfast dekor, tilstand på kirkekunst sett i forhold til innelima, alterskap fra middelalderen, tilstandsvurderinger av kirkeinteriører og verdivurdering av kirker hvor inventar var et viktig kriterium.

Tema:	Intervjudata bemalt kunst og inventar:
Generell tilstand og kunnskapsgrunnlag	Det er vanskelig å si noe generelt om tilstanden, men behovet for behandling er til stede. Særlig for veggfast dekor. Kunnskapsgrunnlaget er erfaringsbasert i tillegg til tilstandsvurderinger gjort av RA/NIKU.
Vanligste skader	Typiske skader er løs maling og limfargedekor med nedbrutt bindemiddel.
Vanlige skadeårsaker	Skadeårsakene er som regel klima/materialrelaterte, berøringsskader og lysskader.
Sårbare kategorier	Det meste av fast inventar har omtrent samme slitasje mens gjenstander som det ikke lenger er bruk for er utsatt.
Levetid	Materialene kan være "evigvarende", det er vektbelastningen på konstruksjonen som kan være utfordrende.
Kostnader	Det er vanskelig i si noe om pris på restaurering, men kopier er veldig kostbare å lage.
Annet	

Tabell 76 Intervjudata bemalt kunst og inventar (fagekspert)

7.24 Veggmaleri på mur

Kategorien omfatter veggmaleri på mur (kalkmaleri) fra før 1800, i middelalder steinkirker.

Intervjuobjekt: Susanne Kaun, Muralmaleri-konservator og forsker v/NIKU, utdannet muralmalerikonservator i Tyskland (2003). Hun har tilstandsundersøkt og behandlet mange kalkmalerier i middelaldersteinkirker i Norge. Hun har også befart alle middelalderkirker med kalkmalerier i Norge og fotografert disse i forbindelse med sin forskning. Selv om tilstandsvurdering ikke var en del av denne forskingen, har hun likevel bidratt med noen observasjoner om tilstanden.

Tema:	Intervjudata veggmaleri på mur:
Generell tilstand og kunnskapsgrunnlag	Basert på 50 middelalderkirker i stein med bevarte veggmalerier er tilstanden veldig varierende. En del er sett på og behandlet, andre ikke. Men flere er i dårlig stand. Det mangler en systematisk tilstandsvurdering av kalkmaleriene.
Vanligste skader	Vanlige skader er løs puss, løse kalklag, løse malingslag og falmende farger. Generelt er mange av kalkmaleriene veldig skittene. Mange er også preget av tidligere restaureringer og omfattende tilføyinger og fortolkninger.
Vanlige skadeårsaker	Skadeårsakene er ofte sammensatte og forskjellig fra kirke til kirke. Det kan være fukt, mursalter eller setninger. Eller det kan være knyttet til materialer og teknikker, eller konserveringsmetoder.

	Eier mangler ofte kunnskap om bevaring av kalkmalerier, vurderingen av kalkmaleriene krever fagkunnskap og skader er ofte knyttet til strukturelle skader i bygningen.
Sårbare kategorier	Alle veggmalier i middelalderske steinkirker er fredet og unike i seg selv. Spesielt interessante er hele romutsmykninger eller større ikonografiske programmer. Mindre elementer kan også være representativt for en egen dekortype.
Levetid	Med riktig vedlikehold på bygget kan veggmaleriene holde i flere hundre år til.
Kostnader	Konservering kan være tidkrevende og dermed kostnadsintensivt. Behandling bør baseres på grundige forundersøkelser, analyser og forskning.
Annet	

Tabell 77 Intervjudata veggmaleri på mur (fagekspert)

7.25 Oppsummerende bemerkninger

Intervjuene med fagekspertene gir et kvalitativt kunnskapsgrunnlag som ikke er tilgjengelig gjennom andre kilder.

I tillegg har data fra Riksantikvarens årlige tilstandsregistreringer blitt benyttet. Dette dekker et begrenset utvalg av gjenstandskategorier og materialgrupper. Riksantikvaren har valgt å vektlegge registreringer for kategorier som omfatter dekorert kunst og inventar. Utvalget er ikke representativt, og graden av overføringsverdi må sees i forhold til antall gjenstander som er estimert totalt innenfor en kategori. Det må tas høyde for at alle kirkene er i kartleggingen valgt ut fordi de har kulturhistorisk verdifullt inventar.

Antallet registrerte gjenstander i kategori TG 0-1 og TG 2-3 kan benyttes som en indikator på omfang av gjenstander som bør konserveres. Kobling av disse tallene med det estimerte volumet innenfor en kategori, kan gi et visst grunnlag for å vurdere av behovet for reparasjoner og konservering nasjonalt for en gjenstandsgruppe.

8 Kunnskapsgrunnlag kritisk kompetanse

8.1 Innledning

I denne delen presenteres kunnskapsgrunnlaget fra kartleggingen av kritisk kompetanse i Norge³⁰. Formålet er å få en oversikt over alle fagene som trengs for å vedlikeholde og reparere, og i noen grad nyprodusere, kirkekunst og inventar, samt å vurdere hvor sårbar denne kompetansen er. Vi har skilt mellom håndverksfag og konserveringsfag. I mange tilfeller vil det være en overlapp av hva en konservator kan gjøre og virksomheten til en håndverker, og mange prosjekter vil kreve et samarbeid mellom konservator og håndverker.

Ofte vil det være behov for utøvere som har spesialkompetanse i teknikker innenfor et større fagområde eller en håndverker med restaureringskompetanse. Dette gjelder for eksempel møbler trukket med gyldenlær, som kan involvere både gyldenlærmakere, treskjærere og møbeltapetserer, og i mange tilfeller kan også konservatorer involveres ved reparasjons-/restaureringsarbeider. Gyldenlærarbeid er ikke et godkjent lærefag, men en teknikk som omfatter lærarbeider (trykking/preging), forgylling og maling. Også treskjærere kan være involvert, dersom det skal skjæres nye pregeformer.

I flere tilfeller vil det også være behov for kompetanse som kan oppnås gjennom kombinasjon av ulike utdannelser og kurs. Noen fag er heller ikke tilgjengelige i Norge, slik som bokkonservering.

Det er også behov for fagspesialister som kan beskrive og vurdere kunst og inventar, men kartlegging av dette faller utenfor mandatet til prosjektet. Vi har kun tatt med de fagene som er nødvendige for å reparere, vedlikeholde og, til en viss grad, nyprodusere gjenstandskategorier som er kartlagt i del 7 av rapporten. I tillegg har vi kartlagt kirkeeierens opplevde behov for fagkompetanse. Vi har vurdert fagenes sårbarhet ut ifra antall utøvere, rekrutteringssituasjon og etterspørsel, samt diskutert betydningen av lærebedrifter og restaureringskompetanse.

8.2 Håndverksfag og teknikker som kan være relevante for kirkene

Tabellen under viser håndverksfagene som er kartlagt. 14 av fagene er definert som «verneverdige tradisjonshåndverk». For noen av fagene er det behov for ytterligere spesialisering, som for eksempel urmakerfaget. I tillegg til disse fagene er det et stort behov for kompetanse om tradisjonelle materialer og metoder innenfor byggfagene, som malerfaget, tømrer, murer og blikkenslager, men disse er ikke kartlagt i dette prosjektet.

Fag	Beskrivelse	Aktuelle gjenstandskategorier
Gjørtler**	Støper og restaurerer messing- og bronsegjenstander.	Lysekroner, lysstell av messing og bronse.
Sølvsmid**	Nyproduksjon og reparasjon av korpusgjenstander i sølv.	Rituelle kar, lysstell, vaser mv.

³⁰ Prosjektets rammer omfattet ikke en kartlegging av tilgjengelig kompetanse i andre land.

	En korpusarbeider hamrer ut gjenstander fra sølvplater, enten til et helhetlig produkt eller til deler som settes sammen. Denne teknikken ligger under sølvsmedfaget.	
Orgelbygger**	Bygger nye orgler, vedlikeholder og restaurerer orgler.	Orgel
Håndbokbinder**	Binder bøker, protokoller og hefter. Reparerer og restaurerer bøker.	Bøker og håndskrifter. Eks: bibel, alterbok, postill og salmebok.
Blyglasshåndverker**	Lager og restaurerer blyinnfattet glass til dører, vinduer, fasader og interiør.	Blyglassvinduer
Urmaker Spesialisering på mekaniske tårnur	Urmakeren arbeider i urmakerforretninger, noen få urmakere har spesialkompetanse på vedlikehold, reparasjon og restaurering av mekaniske tårnur. Det finnes også noen få som har svennebrev som storurmakere, men arbeidserfaring med restaurering av tårnur er begrenset.	Tårnur
Møbeltapetserer**	Reparerer og restaurerer gamle polstrede møbler og trekker nye møbler.	Møbler, benker knefall og stoler.
Håndvever**	Produserer tekstiler metervis eller som enkeltprodukter. Både tradisjonsbaserte og nyskapende produkter.	Faner, messehogler, stolaer, veggtepper og bildevever.
Smed**	Smir verktøy, beslag og bruks- og kunstgjenstander i stål.	Beslag, vindfløyler, lysstell av smijern.
Glasshåndverker (glassblåser)**	Lager bruks- og pyntegjenstander i glass.	Lysekroner i glass, dåpsfat og andre gjenstander av glass.
Gipsmaker**	Lager og restaurerer arbeider i gips til bygninger og kunstformål.	Skulpturer, listverk og ornamenter.
Forgyller**	Lager gylne overflater av bladgull, slagmetall eller bladsølv på ulike arbeider.	Møbler, skulptur, omramninger.
Tredreier**	Fremstiller runddreide produkter i tre til bygg, møbler og innredning. Utformer kopier.	Eldre bygningsdeler, døpefont mv.
Treskjærer**	Former og utsmykker gjenstander i tre. Utformer kopier.	Eldre bygningsdeler, altertavler, prekestoler og døpefont.
Møbelsnekker	Velger, bearbeider og setter sammen materialer til møbler og innredninger.	Møbler og omramninger på kunst.
Steinhugger* Spesialisering på restaurering	Nyhugging, restaurering og reparasjon av stein. ³¹	Døpefont i stein, fragmenter av uthugget stein, gravsten i kirkerommet, alterplate i stein.
Glassmaler*	Sammenstiller glassbiter til figurative eller abstrakte motiver. Maler på glass.	Glassmalerier

³¹ Utvinning av naturstein og videre bearbeiding er del av er industrifaget steinfag og ikke relevant her.

Klokkestøper*	Støper og produserer klokker i ulike materialer, og driver ofte også med reparasjon og vedlikehold.	Kirkeklokker
Tinnsmed*	Støper og reparerer gjenstander i tinn.	Dåpsfat, lykter og rituelle kar.
Tekstilteknikker*	Design, produksjon og kvalitetskontroll av tekstilprodukter.	Faner, veggtepper og andre kirketekstiler (paramenter).
Gyldenlærmaker*	En teknikk som omfatter lærarbeider (trykking/preging), forgylling og maling.	Møbler trukket med gyldenlær

Tabell 78 Oversikt over kartlagte håndverksfag

* Ikke lærefag, og derfor ikke underlagt opplæringsloven.

** Definert som «verneverdig tradisjonshåndverk»

8.3 Verneverdige tradisjonshåndverk

Norge er forpliktet til å fremme vern av tradisjonelle håndverksferdigheter gjennom ratifisering av UNESCOs konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven.

Små og utsatte håndverksfag har siden begynnelsen av 1990-tallet blitt særbehandlet i videregående opplæring, for å sikre videreføring av fagene. En fagliste som utløste høyere tilskudd til lærebedrifter ble en fast ordning fra 1996. Sekretariatet for små og verneverdige fag ble etablert i 1997. I 2006 ratifiserte Stortinget UNESCOs konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven, herunder tradisjonell håndverkskunnskap.

Utdanningsdirektoratet avgjør etter råd fra Sekretariatet for små og verneverdige fag (SSV) hvilke fag som skal regnes som verneverdige tradisjonshåndverksfag. I disse fagene mottar lærebedrifter ekstra tilskudd for å ta inn lærlinger, dette for å sikre rekruttering til fag som har kulturell verdi og som av samfunnsmessige årsaker bør ivaretas, men som samtidig har et lite rekrutteringsbehov.

Håndverksinstituttet benytter følgende kriterier som kriterier for om et fag kan betegnes som verneverdig tradisjonshåndverk:³²

- Faget er en del av tilbudsstrukturen for videregående opplæring eller er godkjent som et forsøk.
- Faget er truet, og fagkunnskaper står i fare for å dø ut på grunn av mangel på nyrekruttering.
- Faget skal ivareta tradisjonelle håndverksfaglige teknikker, materialer og metoder.
- Faget har kulturell verdi som det av samfunnsmessige årsaker er viktig å videreføre.

14 av fagene som er identifiserte som kritiske for kirkenes særskilte verdier er definert som verneverdige. Noen av fagene er ikke lærefag og dermed ikke medregnet, det samme gjelder teknikker som ikke er egne fag. At et fag er et lærefag innebærer at opplæring i faget er underlagt Opplæringsloven. Opplæringen kan skje i skole og godkjent bedrift og følger læreplaner som er fastsatt av Kunnskapsdepartementet.

³² <https://handverksinstituttet.no/smaa-haandverksfag/kriterier-og-kontrakter-for-verneverdige-tradisjonshaandverksfag>

8.4 Organisering av utdanningsløpene

Hovedmodellen for yrkesopplæring er 2 år på skole og 2 år i bedrift. De fleste fagene rekrutterer fra studieprogrammet Håndverk, design og produktutvikling. Dette ble innført i 2020 og har gjort de små håndverksfagene litt tydeligere i utdanningssystemet. Sju av fagene er for små for å ha egne Vg2 programmer. Slike *særløpsfag* har 1 år på skole og 3 i bedrift. Et alternativ til hoved- og særløpsmodellen, er å ta fagprøven som praksiskandidat med minst 5 års praksis.

En del spesialkompetanse vil kreve etterutdanning eller utdannelse som ikke er tilgjengelig i Norge. Dette gjelder blant annet restaurering av glassmalerier og konservering av bøker og manuskripter.

Organisering av opplæringsløpene			
Fag	Vg1	Vg2	Lære i bedrift
Sølvsmedfaget	Håndverk, design og produktutvikling	Gull og sølvsmedhåndverk	2 år
Orgelbygger	Håndverk, design og produktutvikling/Bygg og anleggsteknikk eller vg1 teknologi- og industrifag	Trearbeid	3 år
Urmaker	Håndverk, design og produktutvikling/Elektro og datateknologi/Teknologi og industrifag	Urmakerfaget	2 år
Håndvever	Håndverk, design og produktutvikling	Søm og tekstilhåndverk	2 år
Smedfaget	Håndverk, design og produktutvikling/kryssløp Teknikk og industriell produksjon	Smedfaget	2 år
Tredreierfaget	Håndverk, design og produktutvikling/kryssløp Bygg og anleggsteknikk eller Teknikk og industriell produksjon	Vg2 trearbeid	2 år
Treskjærerfaget	Håndverk, design og produktutvikling/ kryssløp Bygg og anleggsteknikk eller Teknikk og industriell produksjon	Vg2 trearbeid	2 år
Møbelsnekkerfaget	Håndverk, design og produktutvikling	Vg2 trearbeid	2 år
Møbeltapetsererfaget	Håndverk, design og produktutvikling		3 år
Gjørtlerfaget	Håndverk, design og produktutvikling		3 år
Håndbokbinderfaget	Håndverk, design og produktutvikling		3 år
Blyglasshåndverker	Håndverk, design og produktutvikling		3 år
Gipsmakerfaget	Håndverk, design og produktutvikling		3 år
Forgyllerfaget	Håndverk, design og produktutvikling		3 år
Glasshåndverker (glassblåser)	Håndverk, design og produktutvikling/kryssløp Teknikk og industriell produksjon		3 år

Steinhugger*	Ikke et lærefag. Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider har intern opplæring av steinhuggere. Lærlinger i steinfaget (særløpsfag) med praksis ved NDR. For å bli restaureringstekniker kreves fire år med videreutdanning som restaureringsassistent.	3-4 + 4 år
Glassmaler	Ikke lærefag	
Klokkestøper	Ikke lærefag	
Tinnsmed	Ikke lærefag	
Tekstilteknikker	Ikke lærefag	

Tabell 79 Organisering av utdanningsløp til kartlagte håndverksfag

* I læretiden følges steinfaget, som er et industrifag, fordi det ikke finnes et utdanningsløp der steinhugging som tradisjonshåndverk er i fokus. NDR lager et eget opplegg for sine lærlinger for å dekke dette. Denne opplæringen gis kun ved NDR.

8.4.1 Faglige fordypningsmuligheter for håndverkere

Innenfor byggfagene finnes det flere muligheter for videre faglig fordypning innenfor tradisjonelt håndverk, antikvariske prinsipper og restaurering. Eksempler på dette er fagskoleutdanningen Bygningsvern som tilbys ved fagskolen Innlandet, Hordaland og Vestfold og Telemark. Flere bygningsvernssentre tilbyr også fagsamlinger og enkeltkurs til håndverkere som ønsker å øke sin kompetanse innenfor istandsetting og tradisjonelt håndverk. NTNU tilbyr også Bachelor i tradisjonelt bygghåndverk.

Disse fordypningsmulighetene retter seg i hovedsak mot byggfagene, og er ikke spesielt tilpasset fagene som er kartlagte i dette prosjektet. For disse fagene finnes det færre muligheter for faglig fordypning. En mulighet er Norsk håndverksinstitutt sin treårige stipendiatorstilling for håndverkere, men her tas det kun opp to nye stipendiatper per år. En målrettet satsing på håndverksstipendiatper innenfor relevante fag teknikker kunne være et viktig grep for å sikre kompetanse på et høyt utøvende nivå. Et annet eksempel er Nidarosdomen restaureringsarbeider som bruker stillingskodene «restaureringsassistent» og «restaureringstekniker». For å oppnå tittelen restaureringstekniker må man ha godkjent svennebrev/fagbrev eller tilsvarende i det aktuelle håndverksfaget, samt gjennomføre fire år som restaureringsassistent ved bedriften. I de fire årene foregår det intern opplæring, samt at man må gjennomføre en bachelorgrad i «Teknisk bygningsvern og restaurering» ved Norges tekniske og naturvitenskapelige universitet (NTNU).³³

8.5 Restaureringskompetanse

Det kan være stor forskjell på kompetansen som trengs til nyproduksjon og istandsetting. De fleste læreplanene i disse fagene omfatter noe stilhistorie, men lite om antikvariske prinsipper. Selv om kompetansemålene for flere av fagene kan være relevante både for nytilvirkning og reparasjon/restaurering, dreier opplæring fram mot svennebrev seg om det grunnleggende i faget. Erfaring

³³ Per dags dato er «Teknisk bygningsvern og restaurering» ved NTNU lagt på is. NDR er i prosess med dem for å åpne studiet for deres assistenter.

avhenger i stor grad av arbeidsoppgavene hos lærebedrift, og kompetanse innen restaurering må opparbeides gjennom etterutdanning eller erfaring gjennom restaureringsoppdrag.

Innenfor byggfagene har restaureringskompetanse og tradisjonshåndverk fått stor oppmerksomhet de siste ti årene. Fra 2017 har Riksantikvaren stilt krav til eiere av fredete bygg og listeførte kirker om at de skal bruke håndverkere med fagskolepoeng eller studiepoeng innen praktisk bygningsvern eller håndverkere som kan dokumentere tilsvarende realkompetanse ved siden av praksis fra minst tre tilsvarende arbeider. Dette har gitt grobunn for en rekke etterutdanningskurs og fagskolestudier som gir håndverkere etterutdanning i tradisjonshåndverk. Restaureringsteknikere ved Nidarosdomen restaureringsarbeider har formell kompetansen innenfor restaurering og antikvarisk istandsetting i tillegg til fagutdanning.

For håndverkene som skal ivareta kunst og inventar i kirkene, stilles ikke samme krav fra kulturminneforvaltningen. Noen av disse fagene har reparasjon som sitt primære virkeområde: som for eksempel gjørtler. Mens andre fag ikke nødvendigvis har fokus på dette i opplæringen. For oppdragsgivere blir det viktig å sjekke referanser for restaureringsarbeider.

8.6 Antall utøvere innenfor de ulike håndverksfagene

Det finnes ingen fulldekkende registre over antall utøvere innenfor de aktuelle fagene.

Håndverksregisteret som driftes av Norsk håndverksinstitutt er et nasjonalt register over personer med kompetanse innenfor tradisjonelle fag og teknikker (ikke nødvendigvis aktive utøvere i faget).

Hovedformålet med registeret er å formidle kontakt mellom utøver og oppdragsgivere, og det er ikke påtenkt som kilde til statistikk om fagene.

Brønnøysundregisteret og Gule sider er også kilder til informasjon om håndverksbedrifter og utøvere. Utfordringen med disse registrene er at informasjon om enkeltmannsforetak ikke blir slettet når de avvikles, og mange av disse utøverne driver enkeltmannsforetak. I tillegg kan utøvere i verneverdige tradisjonshåndverkfag være skjult bak andre større fag i bedriftens navn/beskrivelse. For eksempel kan en blyglasshåndverker være ansatt eller registrert som glassmester eller en tredreier være ansatt i et møbelsnekkerfirma. Det som ytterligere kompliserer, er at det ut ifra firmanavn eller fagbetegnelse ikke kommer frem om utøveren er spesialisert på reparasjon eller restaurering, eller har andre spesialområder som ligger inn under flere av de større fagene. Dette gjelder for eksempel møbeltapetserere som kan arbeide med naturmaterialer og tradisjonelle teknikker til stopping, eller utøvere som jobber med moderne produkter som sponplater og skumplast. I tillegg har vi svært kvalifiserte utøvere som ikke har fagbrev i det aktuelle faget, men som har opparbeidet seg relevant kompetanse (realkompetanse).

I tabellen under har vi valgt å ikke oppgi eksakt antall utøvere innenfor hvert fag, men gruppert i kategoriene: 1-5, 6-10, 11-20 og Flere enn 20. Tabellen viser også hvilke fag som er definert som verneverdige tradisjonshåndverk og hvilke som er lærefag.

Estimering av antall utøvere på basis av Håndverksregisteret			
Fag/teknikk	Lærefag	Verneverdig tradisjonshåndverk	Antall utøvere
Gjørtler	ja	ja	1-5
Orgelbygger	ja	ja	1-5
Blyglasshåndverker	ja	ja	1-5
Storurmaker*	nei	ja	1-5
Urmaker**	Ja	Ja	Flere enn 20
Forgyller	ja	ja	1-5
Tredreier	ja	ja	1-5
Klokkestøper	nei		1-5
Tinnarbeid	nei		1-5
Håndbokbinder	ja	ja	6-10
Håndvever	ja	ja	6-10
Gipsmaker	ja	ja	6-10
Treskjærer	ja	ja	6-10
Steinhugger	nei		6-10
Sølvsmed	ja	ja	6-10
Møbeltapetserer	ja	ja	Flere enn 20
Smed	ja	ja	Flere enn 20
Glasshåndverker (glassblåser)	ja	ja	Flere enn 20
Møbelsnekker	ja		Flere enn 20
Glassmaler	nei		mangler data
Ulike tekstilteknikker	nei		mangler data

Tabell 80 Estimering av antall utøvende håndverkere på grunnlag av tall fra Håndverksregisteret.

* Ikke lenger et lærefag fra 2020

** Kompetanse på tårnur er ikke en del av opplæringen til urmaker

8.7 Søkere til skole – og læreplass

Søkertall til skole- og læreplasser kan gi en indikasjon på fagenes sårbarhet i forhold til rekruttering, men man må ta noen forbehold. I de minste tradisjonshåndverksfagene er det ikke nødvendigvis behov for mange nye utøvere fordi markedsgrunnlaget er begrenset, men det er likevel ønskelig å ha et jevnt tilsig av nye utøvere for å sikre at kompetansen blir overført.

Søkertall til fagene er nært knyttet til avtaler om lærekontrakt. Det er flest voksne søkere til læreplassene for fagene vi har kartlagt, og søkere registreres gjerne etter at de har fått avtale om lærekontrakt. Det er flere utdanningssøkere som er interessert i disse fagene enn det seekertallene viser, men hvis de ikke finner en bedrift som er positiv til å ta inn lærling, lar de være å søke.

Tabellen under viser antall søkere til læreplass de siste ti årene, fordelt på 3-årsperioder. Særlig kritisk er det før gjørtlerfaget.

Søkere til skoleplass viser at det er svært få av dem som søker de rekrutterende studieprogrammene som ender opp som søkere til læreplass i de kartlagte fagene, dette til tross for at seekertallene til Vg2 er nokså

gode. Det er altså mange som ikke går videre fra Vg2 til læreplass innenfor de tradisjonelle håndverkene. Generelt er det mange yrkesfagelever som tar påbygging til generell studiekompetanse (23 % av Vg2-elever skoleåret 2020-21).

Søkere til skoleplass 2012-2020		Perioder		
		2012-2014	2015-2017	2018-2020
Vg2 skole:	DTDGH2 - Gull- og sølvsmedhåndverk	104	83	79
	DTDTR2 - Trearbeid	119	96	82
	DTSME2 - Smed	14	47	41
	DTSTH2 - Søm og tekstilhåndverk	930	631	554
	DTUIM2 - Urmaker	30	29	16
Vg1 skole:	DHDHV1 - Design og håndverk	7043	5782	3408
	DTDTH1 - Håndverk, design og produktutvikling	0	0	320

Tabell 81 Antall søkere til skoleplasser 2012-2020

Søkere til læreplass 2012-2020		Perioder		
Fag		2012-2014	2015-2017	2018-2020
DHBLV3 - Blyglasshåndverkerfaget		1	1	2
DHFGY3 - Forgyllefaget		0	0	2
DHGIP3 - Gipsmakerfaget		2	2	0
Gjørtlerfaget		1	0	0
DHGLH3 - Glasshåndverkerfaget		17	15	6
DHHBB3 - Håndbokbinderfaget		2	3	1
DHHVF3 - Håndveverfaget		0	1	3
DHMSF3 - Møbelsnekkerfaget		103	102	98
DHMTF3 - Møbeltapetsererfaget		14	19	15
DHORG3 - Orgelbyggerfaget		4	0	0
DHSLV3 - Sølvsmedfaget		1	2	1
DHSME3 - Smedfaget		16	34	32
DHTDR3 - Tredreierfaget		0	1	1
DHTSK3 - Treskjærerfaget		7	7	5
DHURM – Urmaker		28	15	20

Tabell 82 Antall søkere til læreplasser 2012-2020

8.8 Antall inngåtte lærekontrakter

Blant fagene vi har kartlagt er 15 lærefag, mens 5 er fag eller teknikker som ikke har lærebedrifter og dermed ikke kontrakter. Det er kun lærefagene som har kontrakter.

Tabellen under er en oversikt over lærekontrakter inngått i Norge 2011-2020. Totalt utgjør dette 420 lærekontrakter. Halvparten av kontraktene gjelder møbelsnekkerfaget. I samme periode har 10542 elever blitt tatt opp på Videregående opplæring (Vg1) Design og Håndverk, som rekrutterer til disse fagene og spesielt til det større faget frisør (6192 elever søkte Vg2 frisør i årene 2012-2020).

Ikke alle som har et svennebrev blir utøvere i faget. Noen kommer aldri inn i yrket de utdannet seg til, andre slutter etter en tid. Tallene viser imidlertid omfang av rekruttering og innbyrdes forskjeller mellom fagene. Statistikk fra Håndverksinstituttet viser også at søkere til de minste håndverksfagene har høyere snittalder enn andre yrkesfag og at over halvparten av kontraktene inngås på Østlandet.³⁴ Det varierer fra år til år om det er Oslo, Viken eller Innlandet som har flest kontrakter innen disse fagene.

Nye kontrakter i perioden 2011-2020	
Fag	Antall
Blyglasshåndverkerfaget	1
Møbeltapetsererfaget	45
Forgyllerfaget	0
Gipsmakerfaget	2
Gjørtlerfaget	1
Glasshåndverkerfaget (glassblåser)	35
Håndbokbinderfaget	6
Håndveverfaget	3
Møbelsnekkerfaget	208
Orgelbyggerfaget	4
Smedfaget	40
Storurmakerfaget	3
Sølvsmedfaget	2
Tredreierfaget	1
Urmakerfaget	48
Treskjærerfaget	21
Sum	420

Tabell 83 Antall inngåtte lærekontrakter 2011-2020

8.9 Godkjente lærebedrifter

Utdanningsdirektoratet driver Nasjonalt register for lærebedrifter. En lærebedrift er godkjent av fylkeskommunen for utdanning av lærlinger. Bedriften skal gi opplæring i praksis med tilhørende teori og bedrifter som tar inn lærlinger får et opplæringstilskudd. For de verneverdige tradisjonshåndverkene gis det ekstra tilskudd til lærebedrifter som incentiv. Lærebedriftene kan være tilknyttet et opplæringskontor

³⁴ Håndverksinstituttets statistikk for små og verneverdige fag

eller være selvstendig lærebedrift. *Tradisjonshåndverk opplæringskontor og kompetansesenter* i Akershus og *Opplæringskontoret for små fag* i Oslo retter seg spesielt mot tradisjonelle håndverksfag og organiserer lærekontrakter i små håndverksfag. Håndverksskolen *Hjerleid* har et opplæringskontor tar inn lærlinger i treskjærerfaget og møbelsnekkerfaget. *Opplæringskontoret Øst* tar mange av møbelsnekkerlærlingene. Generelt er det flere selvstendige lærebedrifter innen disse fagene enn tilfellet er for større fag.

Det er ingen direkte kobling mellom å være godkjent lærebedrift og å inneha restaureringskompetansen som er nødvendig for mye av arbeidet med inventar i kirkene. Det er heller ikke vanlig at lærlinger får arbeide mye med restaureringsoppgaver, siden dette er arbeid som krever særlig innsikt og erfaring. Godkjente lærebedrifter er imidlertid en forutsetning for fagutdanning i yrker hvor det er vanskelig å få arbeid uten svennebrev.

Tabellen under viser situasjonen per 1. juli 2021. 10 av fagene har 2 eller færre godkjente lærebedrifter, 5 av disse har ingen. Bedrifter som ikke har hatt lærling i løpet av siste to år blir slettet som godkjent lærebedrift.

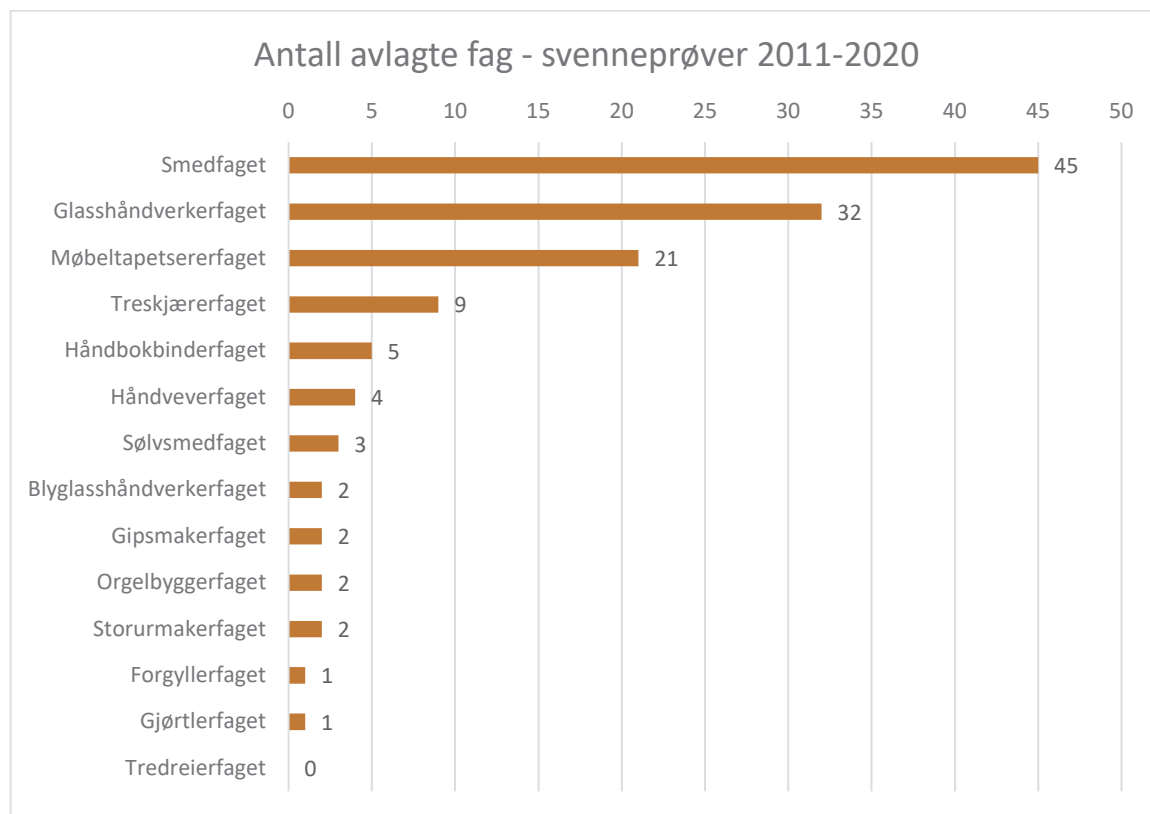
Godkjente lærebedrifter per 1.7.2021		
Lærefag	Antall	Fordelt på fylke
Møbelsnekkerfaget	57	Viken (18), Oslo (10), Innlandet (8), Vestland (6), Trøndelag (6), Vestfold og Telemark (3), Rogaland (2), Nordland (1), Troms og Finnmark (1).
Urmakerfaget	14	Oslo (4), Viken (2), Innlandet (1), Vestland (1), Rogaland (1), Trøndelag (3) og Nordland (2).
Møbeltapetsererfaget	10	Viken (5), Oslo (4), Agder, Vestland.
Smedfaget	9	Viken (2), Innlandet (2), Oslo, Vestfold og Telemark, Agder, Vestland, Nordland.
Glasshåndverkerfaget (glassblåser)	7	Innlandet (2), Rogaland (2), Viken, Vestland, Troms og Finnmark.
Håndbokbinderfaget	3	Innlandet, Vestfold og Telemark, Rogaland.
Storurmakerfaget*	2	Viken, Nordland.
Håndveverfaget	1	Viken
Sølvsmidfaget	1	Vestland
Tredreierfaget	1	Viken
Treskjærerfaget	1	Innlandet
Blyglasshåndverkerfaget	0	-
Forgyllerfaget	0	-
Gipsmakerfaget	0	-
Gjørtlerfaget	0	-
Orgelbyggerfaget	0	-

Tabell 84 Antall godkjente lærebedrifter pr. 01.07.2021

*Storurmaker er ikke lenger et lærefag fra 2020

8.10 Antall avlagte fag – svenneprøver

Fag- eller svenneprøven avlegges når læretiden er fullført. Selv om ikke alle utøver vil ende opp med å praktisere faget, gir antall avlagte fag- eller svenneprøver en indikator for rekrutteringen til et fag.

Figur 5 Antall avlagte fag- eller svenneprøver 2011-2020

8.11 Konservatorfag som er særlig viktige for kirkene

En konservator arbeider med å bevare og vedlikeholde kunst- og kulturhistoriske, arkeologiske og naturhistoriske gjenstander og bygninger.³⁵ Det er vanlig å spesialisere seg på ett fagfelt.

I forbindelse med prosjektet, ble det utarbeidet en spørreundersøkelse i Netigate som ble sendt ut til medlemmene av Nordisk konservatorforbund, norsk avdeling (NKF-N). Denne fikk 80 besvarelser, hvorav 77 er ordinære medlemmer og 3 er honnørmedlemmer. Dette utgjør en svarprosent blant ordinære medlemmer på 41,5 %. I tillegg svarte noen studenter og assosierte medlemmer, men disse svarene er utelatt fra statistikken.

8.12 Kompetansekrav for konservatorer

Konservatortittelen er ikke beskyttet, og tidligere ble ofte tittelen «teknisk konservator» benyttet. Nå benyttes som regel tittelen *konservator* med en spesialisering, for eksempel malerikonservator, muralkonservator eller gjenstandskonservator. Den norske avdelingen av Nordisk konservatorforbund

³⁵ <https://utdanning.no/nn/node/395868>

(NKF-N) godkjenner konservatorer i Norge ved å vurdere om kandidatene oppfyller krav til utdanning og lengde på praksis som beskrevet i forbundets formål og lover. Dersom man blir tatt opp som fullt medlem kan man benytte akronymet NKF-N etter tittelen, men dette er ikke en akkreditering, og NKF-N vurderer ikke kvalitet. Riksantikvaren setter medlemskap i NKF-N som kompetansekrav for konservatorer som skal arbeide med kirkekunst og inventar i kulturhistorisk viktige kirker.

8.13 Spesialiseringer innenfor konserveringsfaget

Vi har kartlagt spesialiseringer innenfor konserveringsfaget som er aktuelle for bevaring av gjenstandskategorier som er kartlagt i prosjektet. I tillegg har vi spurt medlemmene i NKF-N om hvilke materialer de er kvalifiserte til å arbeide med. Svarene viser en overvekt av malerikonservatorer blant dem som har svart på undersøkelsen.

Oversikt over spesialiseringer og relevans for kirkens særskilte verdier		
Fag	Spesialisering	Aktuelle gjenstandskategorier
Malerikonservator	Undersøker og konserverer malerier og andre malingsdekorerte overflater.	Limfarge, bemalt tre, lerretsmaleri, kirkekunst, moderne kunst, maleri på metall, dekorerte møbler og inventar.
Muralkonservator	Undersøker og konserverer veggmaleri på mur.	Maleri på mur (både fresco, secco), mosaikk og moderne materialer.
Papirkonservator	Undersøker, konserverer og reparerer gjenstander laget av papir, kan også gjøre noe arbeid på bøker*.	Dokumenter, håndskrifter, kunst på papir, bøker (kun papiret)
Bokkonservator	Undersøker, konserverer og reparerer bøker (papir, pergament, skinn og tekstil, samt kunnskap om innbindingsstruktur).	Dokumenter, bøker og håndskrifter
Steinkonservator	Undersøker og konserverer skulpturer og andre gjenstander i stein.	Skulptur, døpefont i stein og steinplate på alter.
Tekstilkonservator	Undersøker og konserverer tekstiler av ulike materialer.	Messehagler, paramenter og andre kirketekstiler, veggtepper og bildevev
Metallkonservator	Undersøker og konserverer ulike metaller som jern, kobber, sølv, gull, tinn og sink.	Kalk/beger, disk, oblateske, dåpsfat, emaljearbeider, offerutstyr, timeglass, lykter, skulptur og tinn.
Lær/skinnkonservator	Undersøker og konserverer gjenstander med lær og skinn.	Stoler med gyllenlær, lær på knefall og andre gjenstander med lær.
Møbelkonservator	Undersøker og konserverer møbler og gjenstander av ulikt materiale.	Eldre møbler som brudebenk, brudestol, klokkestol og kirkeskip. Kirkeinventar av tre, som altertavle, prekestol og døpefont.
Gjenstandskonservator**	Har kunnskap om en rekke ulike materialer, men er ikke spesialisert på konservering/istandsetting av ett bestemt materiale.	Kan jobbe med ulike gjenstandstyper og materialer avhengig av erfaringsgrunnlag. Jobber ofte mer overordnet med vurdering av tilstand, forebygging og rådgiving.

Tabell 85 Oversikt over spesialiseringer i konserveringsfaget og relevans for kirkenes særskilte verdier

*Papirkonservatorer vanligvis ikke opplært i alle teknikker som er nødvendig for konservering av bøker.

**Noen bruker betegnelsen *objektkonservator*

Det ble kartlagt hvilke spesialiseringsområder konservatorene arbeider med. Man kunne her krysse av på flere alternativ. Her har vi kartlagt flere spesialiseringer enn det som er nødvendige for konservering av kunst og inventar i kirkene. Grafen under inkluderer 77 av de 80 som svarte, basert på medlemsskapstype (honnør er ikke inkludert).

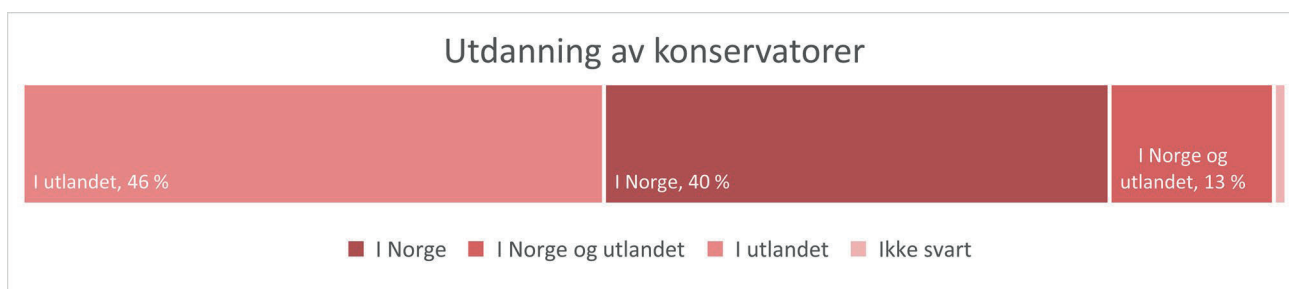
Figur 6 Spesialiseringsområder for konservatorer

8.14 Organisering av utdanningsløpene

Utdanningen for konservatorer er organisert ulikt fra land til land. I Norge utdannes konservatorer ved Universitetet i Oslo. Studiet er bygget opp av en bachelorgrad som gir en introduksjon til konservering som profesjon og fordypning i samlingsforvaltning og forebyggende konservering. For å praktisere som konservator NKF-N må man i tillegg ha en Mastergrad.

Konservatorer kan spesialisere seg innenfor en rekke fagområder. I Norge har konservatorutdannelsen to linjer: malerikonservering og gjenstandskonservering. Malerikonserveren spesialisere seg på maleri og malte overflater. Gjenstandskonserverer spesialisere seg på bevaring og konservering av gjenstander av arkeologisk og historisk opprinnelse. Materialer er typisk metaller, glass, keramikk, stein, tekstiler, skinn, lær og harde animalske vev. Statistikk fra Universitetet i Oslo viser at det har blitt utdannet ca. 40 konservatorer på hver linje siden 2006, men ikke alle ender opp med å drive praktisk konservering og istandsetting av kunst og inventar.

Mange konservatorer i Norge er utdannet ved utenlandske institusjoner som har spesialiseringer som papir og bok, skinn og lær, metall og møbler. Over halvparten av respondentene har hele eller deler av utdannelsen fra utlandet.

Figur 7 Sted for utdanning (medlemmer av NKF-N)

Av de som svarte på undersøkelsen, har de fleste tatt hele eller deler av utdanningen utenlands. 40 % er utdannet kun i Norge, 46 % kun i utlandet og 13 % har en kombinasjon.

Konservatorer utdannet i Norge (Kilde: Tableau-studier, Universitetet i Oslo)		
	Mastergrader i malerikonservering	Mastergrader i gjenstandskonservering
2006	5	5
2008	5	7
2010	6	5
2012	6	5
2014	6	2
2016	3	6
2018	5	6
2020	4*	5*
Sum	40**	41**

Tabell 86 Konservatorer som er utdannet i Norge siden 2006

* tatt opp på masterprogram.

** inkludert studenter som er i gang med masterprogrammet.

8.15 Tilgjengelighet for oppdrag i kirker

35 % av respondentene oppgir at de har hatt oppdrag for kirker de siste årene. Ca. halvparten er ansatt i bedrifter og tar ikke private oppdrag ved siden av. Når man grupperer svarene fra de som har eller ikke har hatt oppdrag for kirker i de ulike spesialiseringene, ser man at det er store forskjeller.

I tabellen under er punktet om hvem som har eller ikke har tatt oppdrag for kirker siste fem år koblet sammen med svaret på punktet over om spesialiseringskompetanse. Alle 80 respondenter er tatt med i denne tabellen, også honnørmedlemmer.

Spesialiseringsområder for konservatorer som har/ikke har tatt oppdrag for kirker siste fem år:

	Har du hatt oppdrag for kirker de siste fem årene?		
Spesialisering	Ja	Nei	Total
Maleri/bemalte overflater	19	12	31
Mural	10	1	11
Papir/bok	2	10	12
Stein/keramikk/gips/sement/mosaikk	8	9	17
Tekstil	1	3	4
Metall	5	8	13
Lær/skinn	5	7	12
Møbler	2	8	10
Bygninger/anlegg	9	4	13
Naturhistorisk materiale	3	1	4
Rammer og forgylte overflater	9	8	17
Tapet	6	1	7
Arkeologiskmateriale	2	8	10
Fotografisk materiale	0	3	3
Annet	1	3	4

Tabell 87 Spesialiseringsområde for konservatorer (medlemmer av NKF-N), fordelt på spørsmålet om man har tatt oppdrag for kirker siste fem år.

8.16 Tilgjengelighet i ulike regioner

I punktet under er tallene på hvem som har eller ikke har tatt oppdrag for kirker siste fem år koblet sammen med svaret på punktet «Hvilke regioner tilbyr du tjenester i?», som var et punkt hvor man kunne krysse av på ett eller flere punkter. Dette betyr ikke nødvendigvis at kompetansen ikke er tilgjengelig lokalt.

	Har du hatt oppdrag for kirker de siste fem årene?		
Tar oppdrag i følgende regioner:	Ja	Nei	Total
Agder	13	3	16
Innlandet	12	2	14
Møre og Romsdal	8	2	10
Nordland	9	2	11

Oslo	15	21	36
Rogaland	11	5	16
Vestfold og Telemark	11	8	19
Troms og Finnmark	8	2	10
Trøndelag	10	5	15
Vestland	12	3	15
Viken	15	11	26
Ikke aktuelt	3	7	10

Tabell 88 Antall konservatorer som har tatt oppdrag for kirker siste fem årene, fordelt på region.

8.17 Eiernes etterspørsel og selvopplevde behov

Kirkeeiers behov for fagkompetanse innenfor reparasjon og vedlikehold av kunst og inventar i kirkene ble kartlagt i Kirkekontrollen 2021.

Kirkeeierne ble bedt om å markere hvilke typer fagspesialister som hadde bistått med rådgivning, reparasjon, konservering eller vedlikehold av kunst og inventar i kirka de siste fire årene. Vi ba også om at de skulle se fremover og krysse av for hvilke typer kompetanse de trodde de ville trenge de neste ti årene, uten å ta hensyn til hva man trodde man hadde økonomi til.

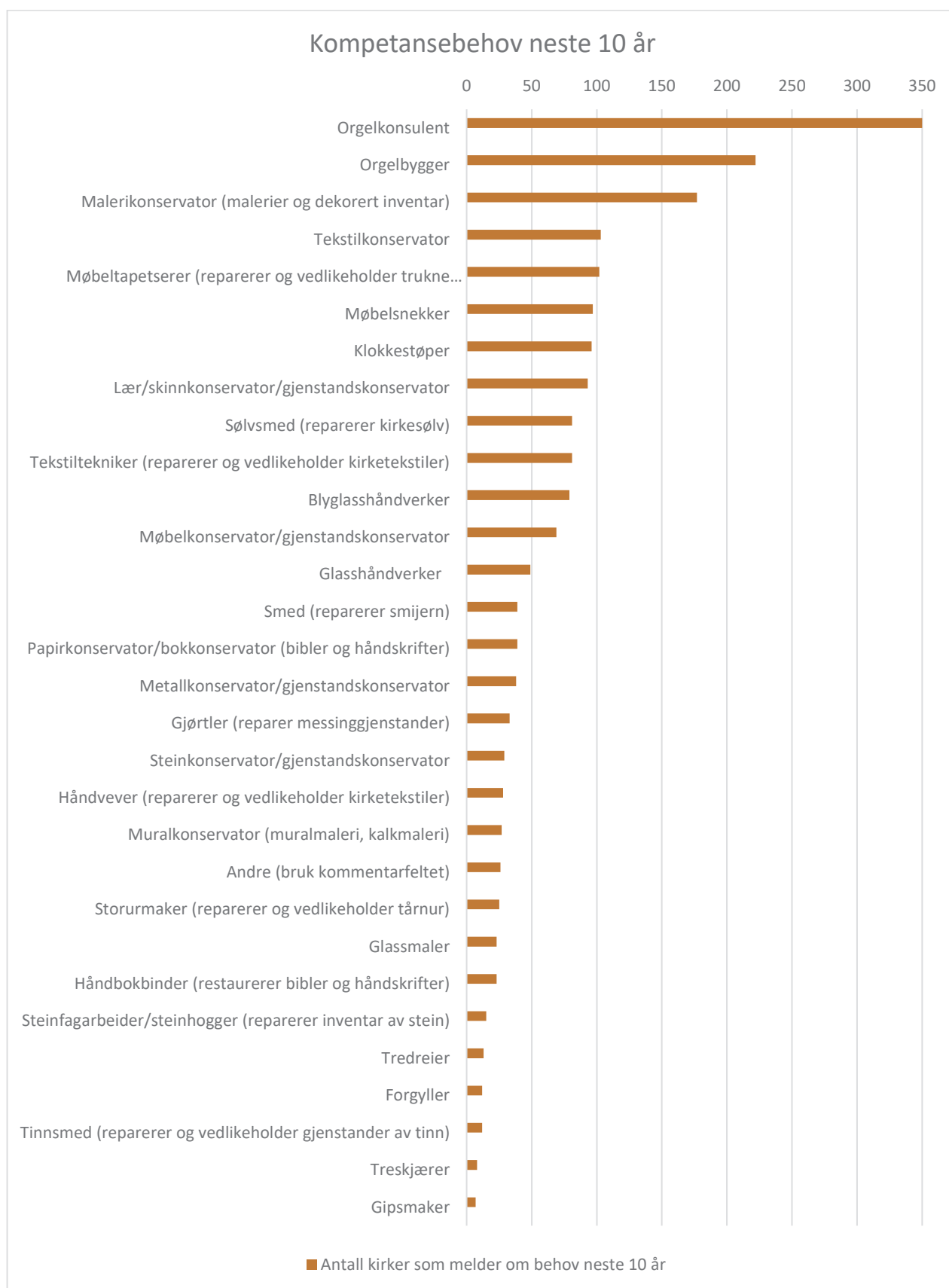
Mulige feilkilder her kan være at den som svarer har ulik kjennskap til ulike kompetansegrupper. De kan også mangle kunnskapsgrunnlag over fagspesialister som har bistått kirken de siste fire årene og ikke hatt mulighet til å undersøke dette før avkrysning. Mange av fagområdene er smale og ukjente for mange. Veiledningsheftet hadde derfor en forklarende tekst ved de smaleste fagene, men misforståelser kan likevel ha oppstått. Det virker for eksempel lite sannsynlig at over 40 har benyttet en glasshåndverker (glassblåser) de siste fire år. Her kan det være at man egentlig har ment glassfagarbeider som arbeider med vinduer. Det er også noe overlapp mellom enkelte av fagene. I Kirkekontrollen var faget *Salmaker* med og det var beskrevet som «reparerer og vedlikeholder lærgjenstander», men ble siden tatt ut fordi vedlikehold og reparasjon av skinn og lær i kirker vanligvis vil dreie seg om trekk og polstring på møbler, noe som er møbeltapetsererens arbeidsområde. I rapporten er derfor svarene for disse to slått sammen.

Ut ifra svarene ser det ut til at det opplevde behovet er økende for de aller fleste av fagene. Dette er særlig tydelig i fagene som reparerer og vedlikeholder tekstil (tekstilkonservator, tekstiltekniker og håndvever) der det er en markant økning i forhold til det nivået som er angitt benyttet siste fire år. Vi ser at orgelkonsulent og orgelbygger har flest markeringer og at behovet ansees for å være tilsvarende stort i fremtiden. Det er også mange som melder om antatt behov for malerikonservering.

Den markante forskjellen mellom hva man har benyttet de siste fire år og hva man antar å ha behov for fremover, kan ha også være forårsaket av at de eksplisitt ble bedt om å ikke ta hensyn til økonomi når fremtidig behov angis. Dersom dette er grunnen til forskjellen, vil det bekrefte en antakelse om at trang økonomi hindrer vedlikehold av viktig kulturhistorisk kunst og inventar.

Kompetanseområde	Benyttet siste fire år	Behov neste 10 år
Orgelkonsulent	353	350
Orgelbygger	280	222
Malerikonservator (malerier og dekorert inventar)	74	177
Tekstilkonservator	26	103
Møbeltapetserer (reparerer og vedlikeholder trukne møbler)	60	102
Møbelsnekker	94	97
Klokkestøper	94	96
Lær/skinnkonservator/gjenstandskonservator	20	93
Sølvsmed (reparerer kirkesølv)	58	81
Tekstiltekniker (reparerer og vedlikeholder kirketekstiler)	20	81
Blyglasshåndverker	37	79
Møbelkonservator/gjenstandskonservator	18	69
Glasshåndverker	42	49
Papirkonservator/bokkonservator (bibler og håndskrifter)	3	39
Smed (reparerer smijern)	51	39
Metallkonservator/gjenstandskonservator	4	38
Gjørtler (reparer messinggjenstander)	16	33
Steinkonservator/gjenstandskonservator	6	29
Håndvever (reparerer og vedlikeholder kirketekstiler)	9	28
Muralkonservator (muralmaleri, kalkmaleri)	19	27
Andre (bruk kommentarfeltet)	34	26
Storurmaker (reparerer og vedlikeholder tårnur)	24	25
Glassmaler	7	23
Håndbokbinder (restaurerer bibler og håndskrifter)	1	23
Steinfagarbeider/steinhogger (reparerer inventar av stein)	6	15
Tredreier	5	13
Forgyller	3	12
Tinnsmed (reparerer og vedlikeholder gjenstander av tinn)	0	12
Treskjærer	11	8
Gipsmaker	0	7

Tabell 89 Oversikt over kirkeeiers etterspørsel og selvopplevde behov etter fagkompetanse

Figur 8 Oversikt over kirkeeiernes etterspørsel og selvopplevde behov etter fagkompetanse neste 10 år

8.18 Oppsummerende bemerkninger om kritisk kompetanse

Kunst og inventar i kirkene er et viktig marked for en rekke håndverks- og konserveringsfag. 15 av 21 kartlagte håndverksfag som er identifisert som viktige for å bevare og vedlikeholde kunst og inventar i kirkene, er i tillegg verneverdige tradisjonshåndverk.

Fagenes sårbarhet ble vurdert i forhold til antall utøvere, rekrutteringssituasjon og etterspørsel. Det finnes ingen fullgode kilder til statistikk om utøvere innenfor de kartlagte fagene (antall, geografisk tilhørighet mv). Håndverksregisteret, som er det registeret eiere henvises til når de søker denne type kompetanse, gir en grov indikasjon på at de er svært få eller få utøvere registrert i 14 av 21 fag/teknikker. Den norske avdelingen av Nordisk konservatorforbund (NKF-N) drifter en medlemsdatabase, men medlemmene er ikke sortert etter spesialisering. Antallet utøvere ble derfor anslått ut ifra spørreundersøkelse blant medlemmene.

For å ivareta fagene er det behov for en stabil rekruttering. For håndverksfagene er hovedmodellen for yrkesopplæring to år på skole og to år i bedrift. Når vi ser på søkertall som en indikator ser vi en nedgang i søkere til de aktuelle Vg2-programmene. Sju av fagene er for små til at det kan opprettes egne Vg2 programmer for dem og er særløpsfag med tre års læretid i bedrift. For disse fagene er det altså særlig kritisk at det finnes lærebedrifter som kan utdanne nye håndverkere. Dersom bedriftene ønsker å ta inn en lærling kan den søker om å bli godkjent som lærebedrift. Det lave tallet kan derfor også være uttrykk for at bedriftene ikke ønsker eller har mulighet til å ta inn lærlinger eller at potensielle lærlinger og bedrifter ikke «finner hverandre». Fem av fagene har per 1.7.21 ingen godkjente lærebedrifter. Fem fag har to eller færre lærebedrifter som er godkjente. Når vi ser på søkere til lære plass er det særlig to fag, gjørtler og orgelbygger, som peker seg ut med null søkere de senere årene. Antallet inngåtte lærekontrakter de siste ti årene viser at en rekke fag har inngått tre eller færre kontrakter. Avlagte fag- og svenneprøver de siste ti årene viser at det er avlagt minst en prøve innenfor alle de 15 fagene, med unntak av tredreierfaget. Tallene gir ikke tilstrekkelig informasjon om spesialiseringer innenfor fagene.

For håndverksfagene viser kartleggingen at flere av fagene som utgjør kritisk fagkompetanse som kirkene har behov for nå og i fremtiden, er svært sårbare. I de minste håndverksfagene er det ikke nødvendigvis behov for mange nye utøvere fordi markedsgrunnlaget er begrenset, men det er likevel ønskelig å ha et jevnt tilsig av nye utøvere for å sikre at kompetansen blir overført. For noen fag, som gjørtlerfaget, fremstår situasjonen særlig akutt.

For konserveringsfagene gir undersøkelsen en indikasjon på forholdet mellom antall utøvere innenfor ulike spesialiseringer: Særlig ser det ut til å være få som arbeider med tekstil og lær. Det er flest som arbeider med maleri og bemalte overflater. Kirkene er et viktig marked for konservatorer som tar private oppdrag: 35% av respondentene har hatt oppdrag for kirker de siste fire årene og ca. halvparten av respondentene arbeider i virksomheter som tar private oppdrag. Av de som har hatt oppdrag for kirker er det maleri/bemalte overflater og mural som er de spesialiseringene som har høyest antall score på «ja». Ut ifra svarene ser det ut til at det er mulig å få konserveringstjenester i hele landet, men her er det ikke sortert på spesialisering. Mange av gjenstandene det er snakk om kan også fraktes for konservering eller få reparasjon på verksted.

Når det gjelder etterspørsel, rapporterer kirkeeierne om et økende behov for alle de kartlagte håndverkene og konserveringsfagene når de bes om ikke å ta hensyn til økonomi. Per i dag er det ingen offentlige tilskudd til istandsetting og restaurering av verdifullt kirkeinventar, ut over Riksantikvarens tilskudd til konservering av kirkekunst. Dette tilskuddet har krav til konservatorkompetanse hos utførende ³⁶.

³⁶ Krav om konservator NKF-N.

9 Metode

Denne rapporten er en sammenstilling av data fra en rekke ulike kilder, og det er benyttet en kombinasjon av kvantitativ og kvalitativ metode. Det er viktig at kvantitative funn ikke tas ut av den konteksten de finnes i, eller ikke sees i lys av kvalitative data på området, for eksempel intervjudata fra fageksperter. Se avsnittet «Kvantifisering av det unike – en pragmatisk tilnærming» i kapittel 4 for en diskusjon omkring begrensninger og ansvar ved bruk av kvantitative data i arbeid med kulturminner.

9.1 Kategorier og grupperinger

Valg av definisjoner og gruppering av gjenstandskategorier var nødvendig for å kunne utføre en systematisk kartlegging og registrering. Det ble laget kategorier basert på inndelingene benyttet i registreringene i Norges kirker og Kirkebyggdatabasens inventarmodul. Kategoriene ble utviklet i samarbeid med kunsthistoriker Elisabeth Andersen og ble godkjent av prosjektets styringsgruppe.

Kirkene som er omfattet av rapporten, er alle kirkebygg i Norge som er godkjent etter kirkeordningen (tidligere kirkeloven). Når rapporten avsluttes, teller disse 1640 bygninger, men grunnlaget på det tidspunkt arbeidet ble innledet var 1636 bygninger, og dette er tallet som blir brukt når vi referer til «alle kirker» i rapporten.

Noen gjenstandskategorier er gruppert på alder og /eller hovedmateriale. Dette er ikke gjort i de tilfellene dette gir lite tilleggsinformasjon, eller der det er vanskelig å datere eller vurdere materialbruk ut ifra kildematerialet.

Når det gjelder kartlegging av tilstand, er det benyttet mer overordnede kategorier som favner flere av gjenstandskategoriene. Det er også gruppert ut ifra materialer. Se Vedlegg 3: *Gruppering av objekter i gjenstandsgrupper* og Vedlegg 4: *Gruppering av materialer i materialgrupper*. Tilstandsgrad er angitt med en skala for tilstandsgrad som er basert på grunnmetodikken i norsk standard for tilstandsanalyse. Konkret definisjon av tilstandsgrad for objekter er beskrevet i kapittel 7, som introduksjon til presentasjon av data fra Riksantikvarens årlige tilstandskartlegginger i kirker.

9.1.1 Aldersinndeling av gjenstander

Følgende tidsperioder er brukt for aldersinndeling av gjenstander:

- Middelalder (0-1537)
- 1538-1600
- 1600-tallet (1601-1700)
- 1700-tallet (1701-1800)
- 1800-tallet (1801-1900)
- 1900-tallet (1901-2000)
- 2000-tallet (2001-)

9.1.2 Aldersinndeling av kirkebyggene (byggeperioder)

Inndelingen her følger samme mønster som aldersperiodene for gjenstander:

- Middelalder/før 1600
- 1600-tallet (1601-1700)
- 1700-tallet (1701-1800)
- 1800-tallet (1801-1900)
- 1900-tallet (1901-2000)
- 2000-tallet (2001-)

Enkelte ganger er bygningene gruppert ut fra vernegrupper, se punkt under om dette.

9.1.3 Inndeling ut fra kirkens hovedmateriale

Bygningene i kirkebyggdatabasen er gruppert i to hovedgrupper mht materialer; mur og tre. Mange bygninger består av ulike materialer, og da er det dominerende materialet brukt for kategorisering. Kategorien «mur» omfatter stein, mur, betong og nyere materialekombinasjoner (unntatt tre).

9.2 Kartlegging av omfang og utbredelse gjennom Kirkekontrollen

Kirkekontrollen foregår som en egenrapportering via et elektronisk spørreskjema i Kirkebyggdatabasen, hvor det ble generert ett skjema per bygning. Kirkekontroll med tilstandskartlegging (nivå 1) av kirkebyggene var planlagt gjennomført våren 2021. En del 2 med et eget skjema for kartlegging av kunst og inventar ble lagt til undersøkelsen som et eget spørreskjema. Undersøkelsen sendes ut til alle eiere og forvaltere av kirkebygg i kategorien «kirker etter kirkeordningen». Datainnsamlingen ble gjennomført i perioden mai – august 2021 og for inventarskjemaet ble det registrert besvarelser for totalt 1276 av 1636 kirker.

Mekaniske tårnurverk og ringeteknikker for kirkeklokker ble kartlagt i Kirkekontrollen i 2017, og tallene på disse områdene er hentet derfra. Tall for egenvurdering av tilstand på orgler er hentet fra et samlet datasett fra 1413 kirker som «deltok» i alle Kirkekontrollene i perioden 2005, 2009, 2013, 2017 og 2021. I 2017 ble det samlet inn svar for 1628 kirkebygg, som utgjorde 99% av bygningsmassen.

9.2.1 Ulike typer spørsmål gir ulike datavariabler

Punktene i Kirkekontrollen er delt opp i fire typer spørsmål, som gir ulike typer datavariabler:

- **Tallspørsmål.** Her er selve svarformen et helt tall, og man kan svare fra 0 og til det antallet man mener er korrekt. Her får man et grunnlag som også sier noe om hvor mange det er vanlig å ha av aktuell gjenstand i en kirke.
- **Envalgsspørsmål.** På disse punktene ble man spurt om å angi hvorvidt en viss type objekt finnes i kirka. Svarform var ja/nei/vet ikke. Kun ett alternativ kunne velges, og det var anledning til å gå videre uten å svare på punktet. Denne typen punkter kartlegger antall kirkebygg hvor man har ett eller flere av gjenstandene i kategorien, og ikke antall gjenstander.
- **Flervalgsspørsmål.** På disse punktene listes det opp ulike objekter eller objekter fra ulike tidsperioder. Her blir man bedt om å huke av på alle punktene som gjelder ens egen kirke. Datamessig fremstår resultatet som mange enkeltstående envalgspunkter, og gir altså en

datavariabel per svaralternativ. Variablene kartlegger altså hvilke kirkebygg man mener å ha det objektet som beskrives i spørsmålet. Disse punktene var frivillig å svare på.

- **Kommentarfelt.** Undersøkelsen hadde og en rekke kommentarfelt, hvor det fremkommer data som vil kunne fungere som kilde. Kommentardataene ble gjennomgått, men ble ikke benyttet som kildemateriale annet enn som sitater under enkelte punkter. I videre arbeid med tallmaterialet vil de øvrige variablene kunne styrkes ved at de korrigeres mot kommentardataene.

9.2.2 Utvalg og representativitet

Kirkene som er med i Kirkekontroll-undersøkelsene er de byggene som har status som «Kirker etter kirkeordningen §19»³⁷. Kapeller og andre vigslede bygninger som ikke har status som kirke er ikke omfattet av kartleggingen. Totalt 1276 kirker besvarte Kirkekontrollens del 2. Dette utgjør 77 % av bygningsmassen.

Kun gjenstander som befant seg inne i kirkebygningen ble kartlagt. Skjemaene gjelder bygningen, og er en kvantitativ kartlegging. Enkeltjenstander er altså ikke dokumentert konkret i Kirkekontrollen.

9.2.3 Representativitet for ulike fylker

Fylke	Antall kirker i rapporten	Antall kirker totalt	Prosent
Vestfold og Telemark	132	136	97 %
Innlandet	173	192	90 %
Vestland	217	256	85 %
Viken	199	242	82 %
Rogaland	92	112	82 %
Agder	86	105	82 %
Nordland	81	118	69 %
Trøndelag	128	187	68 %
Møre og Romsdal	75	113	66 %
Troms og Finnmark	72	110	65 %
Oslo	21	64	33 %
Total	1276	1635	78 %

Tabell 90 Oversikt over kirkekontrollbesvarelser fordelt på fylke

Fylket med lavest representasjon av kirker er Oslo med 33 %, mens hele 97 % av kirkene i Vestfold og Telemark er med.

³⁷ Tidligere «Kirker etter kirkeloven §17».

9.2.4 Representativitet for ulike vernegrupper

Vernegrupper er inndelt etter kriterier definert av Riksantikvaren:

Automatisk fredet

Omfatter alle stående kirker eldre enn 1650. Når en bygning er fredet, må alle arbeider som omfatter mer enn normalt vedlikehold, omsøkes i henhold til kulturminneloven.

Automatisk vernet

Omfatter alle kirker fra perioden 1650-1850. Disse er automatisk listeført som verneverdige i henhold til rundskriv Q-06/2020 Forvaltning av kirke, gravplass og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø fra Barne- og familiedepartementet.

Listeført

Omfatter kirker nyere enn 1850, som av Riksantikvaren er listeført som verneverdige (jf. Rundskrivene henvist til over) eller som er fredet ved enkeltvedtak.

Ikke listeført

Omfatter kirker nyere enn 1850 som ikke er fredet eller listeført. Disse kirkene er gjennomgående nyere enn de listeførte.

Vernegruppe	Antall kirker i rapporten	Antall kirker totalt	Svarprosent
Autom. fredet	169	210	80 %
Autom. vernet	268	311	86 %
Listeført	323	440	73 %
Ikke listeført	516	675	76 %
Total	1276	1636	78 %

Tabell 91 Oversikt over kirkekontrollbesvarelser fordelt på vernegruppe

Det er relativt god fordeling av kirker fra de fire vernegruppene. De listeførte har lavest «deltakelse» med 73 %, mens de automatisk vernede kirkene er representert med 86 % av alle byggene i denne vernegruppen.

9.3 Ekspertregistreringer av kunst og inventar

Kirkebyggdatabasen inneholder ca. 300.000 fotografier, av eksteriør, interiør og inventar. Alle kirker i landet er representert. I tillegg har databasen et orgelregister med 1850 instrumenter. I forbindelse med Kirkekontrollen i 2005/2006 ble bestemte interiørmotiver og enkeltinventargjenstander dokumentert med foto på oppdrag fra KA. Denne samlingen er benyttet av eksperter som har gjennomført registreringene i tett samarbeid med KA. De har også benyttet andre kilder som digitaliserte kirkebøker, publiserte og upubliserte oversikter over ulike inventartyper (se oversikt over kilder under punkt 4.15). For området tårnур ble rapporten «Forprosjekt om dagens situasjon for de store mekaniske urene» fra 2018 av Svein Skarbøvik brukt som ekspertregistrering.

Følgende eksperter har gjennomført registreringene:

- Kunsthistoriker Elisabeth Andersen: kunst og inventar
- Kunsthistoriker og campanolog Terje de Groot: kirkeklokker
- Organist og orgelhistoriker Stein Johannes Kolnes: orgler

9.4 Riksantikvarens kartlegging av tilstand

Datasettet fra Riksantikvarens årlige tilstandskartlegginger for i kirker for perioden 2001 – 2021 ble importert i SPSS med de kodene som ligger i kilden. Registreringene ble gruppert og kodet ut fra prosjektets gjenstands- og materialgrupper. Kirkebyggene ble matchet med Kirkebyggdatabasen ut fra kulturminne-ID, slik at det er mulig å gruppere på data derfra.

For de gjenstandene som har blitt vurdert flere ganger, ble nyeste vurdering (TG) benyttet. Datasettet inneholder en variabel for vurdering 1, og en separat variabel for vurdering 2. Disse ble kombinert til en ny variabel som inneholder TG fra siste vurdering.

Kartleggingene er i utgangspunktet ikke representative, og gir ikke et direkte grunnlag for å generalisere omkring tilstanden for en gjenstandsgruppe.

Data fra kartleggingene er likevel inkludert, fordi de kan bidra til å tegne et bilde sammen med andre data, som intervjumateriale fra fagpersoner. Se avsnittet om pålitelighet for en redegjørelse av mulige skjevheter.

Intervjudata utgjør en viktig kilde for vurdering av tilstanden for gjenstandsgruppene, og det ble gjennomført en rekke strukturerte intervjuer skriftlig, som er fulgt opp med en dialog med hver av fagekspertene.

Besvarelsene fra den skriftlige spørreundersøkelsen ble systematisert, og sammendrag og sitater er sammenstilt med de aktuelle gjenstandskategoriene i kapittel 7 Kunnskapsgrunnlag tilstand.

9.5 Kartlegging av kompetanse i Norge

Ved gjennomgang av gjenstandskategoriene utarbeidet vi en oversikt over hvilke håndverksfag som kreves for å reparere eller restaurere ulike typer gjenstander. Gjennom tilgjengelige kilder omkring tilgang til fagkompetanse ble det kartlagt hvilke fag det er god tilgang på, og sårbare fag hvor det er få utøvere og lite rekruttering. For lærefagene er fagbeskrivelser og informasjon om utdanningsløp hentet fra Utdanning.no som er den nasjonale nettportalen for informasjon om utdanning og yrke. Utdanning.no eies av Kunnskapsdepartementet og drives av Direktoratet for høyere utdanning og kompetanse.

For fag og teknikker som ikke er lærefag, samt konserveringsspesialiseringene, ble fagekspertene viktigste kilde til informasjon. Vi brukte de samme fagekspertene som ble intervjuet i forbindelse med tilstandskartleggingen (se Tabell 63 Oversikt over fagekspertene på ulike gjenstandskategorier). I tillegg hadde vi samtaler med urmaker Tim Benjamin Davidsen og urmaker Erik Ødegård om urmakerfaget. Universitetslektor i konservering ved Universitetet i Oslo kvalitetssikret del 8 om Konserveringskompetanse (se side 124).

Data om fagenes sårbarhet ble satt sammen med data om eiernes etterspørsel fra Kirkekontrollen og kritisk kompetanse for de aktuelle gjenstandskategoriene i kapittel 5.

9.6 Pålitelighet for de ulike kildene

9.6.1 Eiers egenrapportering gjennom Kirkekontrollen

Rapporteringen gjennom Kirkekontrollen gir grunnlag for et estimat over hvor mye som finnes av ulike typer kunst og inventar i norske kirker, men estimatenes treffsikkerhet vil variere fra kategori til kategori. Kirkekontrollens styrke ligger i at den har høy dekning av norske kirkebygg, med en svarprosent på 78 %. Undersøkelsen er besvart av personer lokalt som har svært ulik kompetanse og ulik grad av interesse for kirkeinventar. Kartleggingen er utformet på en slik måte at lekpersoner uten spesiell fagkompetanse kunne besvare den. Dette gir en viss risiko for feilvurderinger. Dette har blitt forsøkt kompensert for ved å lage grundige veiledningshefter med gode illustrasjoner, samt utstrakt veiledningsvirksomhet via telefon og epost.

Undersøkelsen omfattet et punkt hvor man kunne oppgi hvor lang tid det hadde tatt å svare. Registreringen for hver kirke ble anslått å ta 1-2 timer, men tidsbruken har variert, og noen oppgir at de har brukt over en dag på hver bygning.

9.6.2 Ekspertregistreringer

Begrepet «ekspert» brukes om personer med formell spesialkompetanse på en eller flere gjenstandsgrupper. Ekspertene har gått gjennom tilgjengelig dokumentasjon på så å si hele bygningsmassen. Der databaser og bokverk har eksistert, har disse blitt benyttet.

Ekspertgjennomgangens svakhet er at ekspertene har hatt svært kort tid til rådighet per kirke. Det har ikke vært rom for å undersøke flere kilder enn det som ble bestemt på forhånd, som er fotosamlinger i Kirkebyggdatabasen og andre lett tilgjengelige digitale kilder. Det var begrenset tid til å grave dypere i usikkerhet knyttet til enkeltregistreringer. Datasettene kan derfor ikke brukes som en kvalitativ oversikt over enkeltgjenstander og -kirker uten en videre fagmessig kvalitetssikring. Datasettene utgjør et godt grunnlag for videre arbeid innenfor ulike områder.

Registreringene varierer også ut fra hvor mye og hvor lett tilgjengelig dokumentasjon det finnes på hvert kirkebygg. Kirker som har blitt kartlagt i dokumentasjonsprosjektet Norges kirker³⁸ har for eksempel et bedre datagrunnlag enn de som ikke er omfattet av dette prosjektet.

Data på enkelte bygninger innsamlet i denne delen av prosjektet presenteres kun i form av statistiske resultater på nasjonalt nivå eller fylkes- eller bispedømmenivå.

9.6.3 Tall fra Riksantikvarens årlige tilstandskartlegginger i kirker

Tilstandsregistreringene fra Riksantikvarens årlige tilstandskartlegginger har en stor geografisk spredning, og er gjennomført i fredete og listeførte kirker med verdifullt inventar. Kirker uten formelt vern er (med noen unntak) ikke besøkt under disse registreringene, og det er gjennomført få registreringer i Troms og Finnmark, og Nordland. I datagrunnlaget er det ikke tatt hensyn til endringer i tilstand som har skjedd etter at registreringene ble utført.

³⁸ <http://www.norgeskirker.no>

Utvalgte kirker er ikke representativt for kirkepopulasjonen som helhet. Det vil derfor gi et feil bilde dersom man skulle overføre tallene direkte til hele bygningsmassen, som omfatter mange nyere kirker med andre typer interiører og inventar. På tross av dette mener NIKU at registreringene, når de sees i lys av gruppene kirker og gjenstander som er med, kan gi en viss indikasjon på tilstand for gjenstandskategoriene som det ønskes fokus på i denne kartleggingen.³⁹

Registreringene har hatt et hovedfokus på bemalt dekor og kunst, og det er derfor en skjevhet i representativiteten for en del andre kategorier. Noen kategorier er helt utelatt, mens andre er mindre systematisk vurdert. Det er malerikonservatorer som har gjennomført registreringene, og selv om gjenstandskonservator har vært med, er dette mer generell kompetanse som ikke gir samme inngående kunnskap til alle de andre materialene, sammenlignet med malerikonservatoren som jobber kun med bemalte overflater.

9.6.4 Intervju med fageksperter

Det er gjennomført skriftlige intervjuer med de ulike fagekspertene. Det ble utformet et pilotintervju og deretter utarbeidet en intervjuguide med tilnærmet like spørsmål for de ulike intervjuobjektene. Spørsmålsoppsettet ligger i vedlegg 10 til rapporten. Spørsmålene i intervjuene var knyttet til kirkeinventarets tilstand. Det ble gjort noen tilpasninger ut fra de ulike typene inventar, i dialog med de ulike intervjuobjektene. Besvarelsene ble gjort skriftlig og er gjengitt i forkortet form. Intervjuene gir tilgang til den erfaringsbaserte kunnskapen til ulike fageksperter. Besvarelsene er subjektive og reflekterer ikke bredden av meninger innenfor et fagfelt. Generaliseringer ut ifra dette materialet må derfor gjøres med forsiktighet. Formålet med dette materialet er å få en fagmessig vurdering av status innenfor hovedgruppene av gjenstander for å peke på utfordringer og muligheter for innsatsen fremover.

9.6.5 Spørreundersøkelse sendt til konservatorer i Norge

En spørreundersøkelse ble utarbeidet i forbindelse med arbeidet med rapporten, og epost om undersøkelsen ble sendt ut fra Nordisk Konservatorforbund avdeling Norge på basis av deres medlemsregister. Surveyverktøyet som ble benyttet var Netigate, og svarprosent var på 40 % blant NKF-Ns medlemmer. Oversikt over spørsmålene ligger i et vedlegg til rapporten.

9.6.6 Statistikk over opptak og gjennomføring av mastergrad i konservering i Norge

Det er benyttet data over antall studenter som er tatt opp på Master-programmet i konservering, samt gjennomføringsgrad fra 2006-2020. Data er hentet fra Universitetet i Oslos rapport- statistikkverktøy Tableau og tilrettelagt av Douwtje van der Meulen.

9.6.7 Statistikk om utvalgte håndverksfag

Statistikk om håndverksfagene ble samlet og tilrettelagt av Håndverksinstituttet på grunnlag av deres databaser. Dataene ble levert i excel-format.

³⁹ Dokumentert i et internt notat.

9.7 Sammenstilling og analyse av tallmaterialet

Kirkekontrolldataene ble samlet inn gjennom Kirkebyggdatabasen, som har identifikatoren «bygningssid» som primær identifikator av bygninger, og i tillegg har identifikatoren «kulturminne-ID» fra Askeladden registrert på de vernede bygningene. Kirkekontrollkartleggingen har bygningen som primær enhet, og er altså ikke en registrering av enkeltgjenstander. Dataene fra kartleggingen ble eksportert fra databasens SQL-database og ble analysert i statistikkprogrammet SPSS. I tillegg til selve de kartlagte dataene inneholder datasettet bakgrunnsvariabler som fylke, byggeår, vernestatus for bygningen etc.

IBM SPSS statistics (Statistical Package for the Social Sciences) er et statistikkprogram som muliggjør sammenstilling, gruppering og koding av data som grunnlag for produksjon av tabeller og grafer. Data fra ulike kilder har blitt konvertert til SPSS-format, og dette har muliggjort samkjøring av data f.eks. fra ekspertregistrering og Kirkekontroll for en del temaer.

Tilstandsdataene fra Riksantikvarens årlige registreringer er registrert i Askeladden, og ble konvertert fra excel-format mottatt fra NIKU, til SPSS. Disse dataene har gjenstand som primær enhet, og opptrer i et eget datasett som angir tilstandsgraden som ble registrert da gjenstanden ble vurdert. Gjenstandene var kodet med bygningens navn og kulturminne-ID. Gjennom disse opplysningene ble dataene samkjørt med grunndataene i Kirkebyggdatabasen, slik at man har samme identifikator på kirkebyggene som i de øvrige datasettene.

Det ble også produsert et samkjørt datasett som omfatter 149 av de 160 bygningene fra Riksantikvarens årlige registreringer (tilstands-data). Av de 160 bygningene i tilstands-datasettet var 149 kartlagt i Kirkekontrollens del 1, hvor man kartla bl.a om man måler inneklime i bygningen, hvorvidt kirka har elektrisk anlegg etc. Disse variablene ble tatt inn, og dette muliggjør analyse f.eks. av gjennomsnittlig tilstand på de vurderte gjenstandene, gruppert på bygninger hvor inneklime blir målt, versus bygninger hvor inneklime ikke blir målt.

Ekspertgjennomgang av NIKU basert på fotogjennomgang er registrert i excel, i en forhåndsgenerert fil fra Kirkebyggdatabasen, slik at man har hatt bygningssid som identifikator. Dette datagrunnlaget er og konvertert til og behandlet i SPSS.

Gjennomgangen av kirkeklokker ble gjort med samme metode. Begge disse gjennomgangene ble gjort med bygning som primær enhet, og gjenstander og kirkeklokker fra ulike tidsperioder ble registrert per bygning. I datasettet for ekspertregistrering av kirkeklokkene ble det matchet inn data fra Kirkekontrollen 2017 om automatisk/manuelle ringeanlegg.

Ekspertregistrering av orgel ble gjort med instrumenter som grunnleggende enhet, på grunnlag av orgeldatabasen, som er en integrert del av Kirkebyggdatabasen. Dataene ble omformet til et datasett i SPSS med instrumenter som enhet. Datasettet omfatter orgler frem til og med 1979. Dette datasettet inneholder omfattende informasjon om instrumentene, og kun et summarisk uttrekk er benyttet i rapporten.

Undersøkelsen til NKF-Ns medlemmer ble utført i Netigate, og eksportert direkte til SPSS derfra.

9.8 Nasjonale estimater av omfang (volumestimer)

For enkelte punkter i rapporten ble det gjort beregninger av nasjonale volumtall for gjenstandsgrupper for å si noe om forventet kompetansebehov. Vi har god oversikt over en del kunst og inventar fordi dokumentasjonen er god, dette gjelder mye av det faste inventaret som er lett synlig på bilder og her har fagekspertene kunnet dekke så godt som alle kirkebygg i sine kartlegginger. Andre kategorier er godt

dekket fordi de har blitt kartlagt og forsket på, for eksempel døpefonter og skulpturer fra middelalderen. For andre kategorier er dokumentasjonen svakere. Vi har her bedt eierne rapportere gjennom Kirkekontrollen, her blir dette den viktigste kilden. Dette gjelder for eksempel stoler og benker, lysstell, eldre bøker og tekstiler.

Beregningsmetoden og samlet oversikt over estimerte volumtall for tallpunktene gjengis i egne vedlegg i rapporten. Beregningene ble gjort i flere steg, basert på en middelhalkyle, som er et gjennomsnitt mellom et konservativt (minimumsbasert) og en radikal (maksimumsbasert) kalkyle. Hver gjenstandskategori er vurdert individuelt: Vi har vurdert antall kartlagte gjenstander i forhold til antall svar på hvert punkt, og sannsynlig antall er igjen vurdert i samarbeid med fageksperter på de ulike områdene. Valgt estimat er uttrykt som et område (f.eks. 1500-1800), og dette befinner seg ofte mellom minimums- og mediumskalkylen.

Noen kategorier er slått sammen for å gi et bedre grunnlag for estimering, for eksempel er alle skulpturer og alle maleriet vurdert samlet. Det samme er gjort for sølv-gjenstander.

9.9 Kvalitetssikring og dialog med fageksperter innenfor ulike fagområder

Rapportens metode består i en innsirkling ved hjelp av ulike kilder, og det har vært viktig å drøfte tall fra ulike kilder med fagekspertene for de ulike områdene. Tekster, tall og volumberegninger er kvalitetssikret i dialog med fageksperter. Der det mangler grunnlag, er dette synliggjort. Tallene og resultatene må betraktes som et øyeblikksbilde, og hvert av tallgrunnlagene vil kunne gjennomgå og forbedres ved fordypning.

I del fem av rapporten presenteres en sammenstilling av de viktigste dataene innen omfang, tilstand og kompetansebehov. Oppdelingen i avsnitt er basert på begrensningene i datamaterialet.

9.10 Områder som må kartlegges nærmere

De norske kirkebyggene inneholder en svært stor samling av kulturminner i form av kunst og inventar. Rapportens navn er «Kirkenes særskilte verdier», men selv om disse gjenstandene eies av de lokale soknene og befinner seg inne i kirkebyggene, er dette verdier som forvaltes på vegne av fellesskapet. Det er nettopp det som kjennetegner kulturminner, at de representerer verdier som overskrider det sted og den tid de opptrer i. Det er derfor svært viktig at det brukes offentlige midler til å kartlegge og ta vare på disse verdiene.

Rapporten dekker et svært bredt område, og det er viktig å ha i mente at vi ikke har hatt en ambisjon å skape et komplett bilde. Når man legger et puslespill, får man også en idé om konturene av det som mangler. I tillegg til å kartlegging det vi vet har det vært viktig å vise hvor vi mangler kunnskap, slik at man kan lage en god og kunnskapsbasert plan for arbeidet med å kartlegge og sikre kulturhistorisk - og lokalhistorisk - viktig inventar i de norske kirkebyggene.

10 Vedlegg

Vedlegg 1: Spørsmål i Kirkekontrollen 2021

Nr	Tekst	Svarform
1.1	Dato for kartlegging	Dato
1.2	Kartleggingen er utført av	Tekst
2.1	Hvilket århundre er alteret fra?	Envalg
2.2	Hvilket materiale er alteret laget av?	Envalg
2.3	Når er alterringen fra?	Envalg
2.4	Har kirka en eller flere altertavler som ikke lenger er i bruk?	Envalg
2.5	Kommentarfelt alter, alterring og altertavle	Tekst
3.1	Hva slags eldre stoler og benker finnes i kirka? Brudestoler Bispestol/prestestol Klokkerstol Skriftestol/skriftebu Korstol/benk man er usikker på hva er brukt til Brudebenker Privat stol Ingen	Flervalg
3.2	Antall møbler trukket med gyldenlær:	Tall
3.3	Kommentarfelt benker og stoler	Tekst
4.1	Finnes det veggmalier i kirka?	Envalg
4.2	Hvor mange fritthengende malier finnes det i kirka totalt?	Tall
4.3	Antall malier med bibelske motiver:	Tall
4.4	Antall presteportretter (ikke fotografier):	Tall
4.5	Antall andre portretter (ikke fotografier):	Tall
4.6	Antall epitafier/minnetavler:	Tall
4.7	Antall tavler med skrift/bildetavler med skrift:	Tall
4.8	Antall malier med abstrakte eller andre motiver:	Tall
4.9	Antall veggtepper og bildevever:	Tall
4.10	Kommentarfelt maleri og veggteppe/bildevev	Tekst
5.1	Antall treskulpturer fra middelalderen:	Tall
5.2	Antall treskulpturer fra perioden 1650-1850:	Tall

5.3	Antall treskulpturer fra 1850 eller nyere:	Tall
5.4	Antall skulpturer av annet materiale enn tre:	Tall
5.5	Kommentarfelt skulptur	Tekst
6.1	Antall lysekroner i messing:	Tall
6.2	Antall lysekroner av prisme/glass:	Tall
6.3	Antall lysekroner av smijern:	Tall
6.4	Antall lysekroner av tre:	Tall
6.5	Kommentar lysekroner	Tekst
7.1	Antall lysestaker i messing:	Tall
7.2	Antall lysestaker i sølv:	Tall
7.3	Antall lysestaker i sølvplett:	Tall
7.4	Antall lysestaker i tinn:	Tall
7.5	Antall lysestaker i tre:	Tall
7.6	Antall lysestaker i smijern:	Tall
7.7	Kommentarfelt lysestaker	Tekst
8.1	Antall kalker i sølv:	Tall
8.2	Antall særkalker/beger i sølv:	Tall
8.3	Antall disker i sølv:	Tall
8.4	Antall oblatesker i sølv:	Tall
8.5	Antall kanner i sølv:	Tall
8.6	Antall dåpsfat i sølv:	Tall
8.7	Antall andre rituelle kar i sølv:	Tall
8.8	Antall sølvgjenger (totalt) fra før 1890:	Tall
8.9	Hvor mange av disse antas å være fra før 1650?	Tall
8.10	Finnes det rituelle kar av andre materialer i kirka? Dåpsfat i messing Kanne i keramikk/porselen (Rebekkakanne) Dåpsfat i glass Annet (beskriv i kommentarfelt)	Flervalg
8.11	Kommentarfelt sølv og rituelle kar	Tekst
9.1	Hvor mange messehagler finnes det i kirka totalt?	Tall
9.2	Hvor mange av disse antas å være fra før 1900?	Tall
9.3	Finnes det gamle tekstiler (paramenter) som man tror er fra før 1900?	Flervalg

	Alterklede/antependium Alterduk Kalkduk Døpefontsklede	
9.4	Kommentarfelt tekstiler eller paramenter	Tekst
10.1	Hvor mange bøker og håndskrifter fra før 1900 finnes i kirka?	Tall
10.2	Kommentarfelt bøker og håndskrifter	Tekst
11.1	Har kirka glassmalerier?	Envalg
11.2	Er noen av disse blyglassvinduer?	Envalg
11.3	Kommentarfelt glassmalerier	Tekst
12.1	Er noen av himlingene i kirka dekorerte?	Envalg
12.2	Kommentarfelt dekorerte himlinger	Tekst
13.1	Finnes noen av disse gjenstandene i kirka? Deler av stavkirkeportal Eldre dør Gamle nøkler/låser Kister, eller fragmenter av kister (til oppbevaring av diverse utstyr) Begravelsesskjold (også kalt lysskjold) Kistebeslag Dyreskinn/utstoppa dyr Dåpshus Benkevang og benkedør Skap (Kan være både stående og hengende eldre skap) Kirkeskip Døpefontsløkk (ikke i bruk) Døpefont (ikke i bruk) Almisseskuffe/offertavle Blokk/bøsse Kollekthov/klingepung Faner Annet (bruk kommentarfeltet under) Fragment av annet eldre interiør (eks: del av korskille, kors, alterring, kongemonogram, dekorerte veggplanker) Fragmenter av uthugget stein (eks del av et ringkors fra grav, en del av portal) Gammel salmetavle (ikke i bruk) Spader (til jordpåkasting) Gravsteiner inne i kirka, i gulvet Gravsteiner inne i kirka, frittstående Jernovn Oblatjern Lykter (gamle transportable lykter av jernblikk) Håndklokker Gammelt sognebudsett (portabelt nattverdsett) Timeglass Vindfløy/værhane Prosesjonsstaver, marskalkstaver Røkelseskar	Flervalg

13.2	Kommentarfelt diverse klenodier	Tekst
14.1	Følgende kompetanse har blitt benyttet de siste fire årene: Malerikonservator (malerier og dekorert inventar) Muralkonservator (muralmaleri, kalkmaleri) Papirkonservator/bokkonservator (bibler og håndskrifter) Steinkonservator/gjenstandskonservator Tekstilkonservator Metallkonservator/gjenstandskonservator Lær/skinnkonservator/gjenstandskonserv Salmaker (reparerer og vedlikeholder lærgjenstander) Møbeltapetserer (reparerer og vedlikeholder trukne møbler)ator Møbelkonservator/gjenstandskonservator Gjørtler (reparerer messinggjenstander) Sølvsmed (reparerer kirkesølv) Steinfagarbeider/steinhogger (reparerer inventar av stein) Orgelkonsulent Orgelbygger Håndbokbinder (restaurerer bibler og håndskrifter) Blyglasshåndverker Glassmaler Klokkestøper Storurmaker (reparerer og vedlikeholder tårnur) Møbeltapetserer (reparerer og vedlikeholder trukne møbler) Smed (reparerer smijern) Glasshåndverker Gipsmaker Møbelsnekker Forgyller Tredreier Treskjærer Tekstiltekniker (reparerer og vedlikeholder kirketekstiler) Håndvever (reparerer og vedlikeholder kirketekstiler) Tinnsmed (reparerer og vedlikeholder gjenstander av tinn) Andre (bruk kommentarfeltet)	Flervalg
14.2	Vi kommer til å trenge følgende kompetanse de neste ti årene: Samme svaralternativer som punkt 14.1	Flervalg
14.3	Kommentarfelt fagkompetanse	Tekst
15.1	Circa hvor lang tid tok det å gjøre kartleggingen?	Tall
15.2	Kommentarfelt for hele kartleggingen	Tekst

Tabell 92 Oversikt over spørsmålene i kirkekontroll 2021 (Del 2)

Vedlegg 2: Spørreundersøkelse Nordisk konservatorforbund Norsk avdeling (NKF-N)

Undersøkelsen ble utført med programvaren Netigate.

- Hvilken type medlemskap har du i NKF-N?
- Hvor er du utdannet? (flere valg mulig)
 - Norge
 - Sverige
 - Danmark
 - Annet
- I hvilket år er du født
- Tar du private oppdrag?
- Har du hatt oppdrag for kirker de siste fem årene?
- Hvilke materialer er du kvalifisert til å behandle? (flere valg mulig)
 - Maleri/bemalte overflater
 - Mural
 - Papir/bok
 - Stein/keramikk/gips/sement/mosaikk
 - Tekstil
 - Metall
 - Lær/skinn
 - Møbler
 - Bygninger/anlegg
 - Naturhistorisk materiale
 - Rammer og forgylte overflater
 - Tapet
 - Arkeologiskmateriale
 - Fotografisk materiale
 - Annet
- Tilbyr du noen av disse tjenestene? (flere valg mulig)
 - Fargeundersøkelser
 - Forebyggende konservering
 - Restverdireddning
 - Insektsanering
- Hvilke regioner tilbyr du tjenester i? (flere valg mulig)
 - Agder
 - Innlandet
 - Møre og Romsdal
 - Nordland
 - Oslo
 - Rogaland
 - Vestfold og Telemark
 - Troms og Finnmark
 - Trøndelag
 - Vestland
 - Viken
 - Ikke aktuelt
- Det var tekstfelt for kommentarer for hver bolk, og anledning til å kommentere hele undersøkelsen.

Vedlegg 3: Gruppering av objekter i gjenstandsgrupper

Oversikt over gjenstandskategorier fra Riksantikvarens årlige tilstandskartlegging i kirker. Tabellen viser hvordan kategoriene som opptrer i Riksantikvarens dokumentasjon har blitt gruppert i rapporten.

Objekttype registrert i kilde	Gjenstandsgruppering i rapporten
Alterbord	Alter
Frontale	Alter
Knefall	Alterring
Alterring	Alterring
Alterskap	Alterskap
Altertavle	Altertavle
Altertavlemaleri	Altertavle
Kirkeskip	Annet
Almisseskuffe	Annet
Spade	Annet
Gjenstand	Annet
Relieff	Annet
Kobberstikk	Annet
Fane	Annet
Prosesjonsstav	Annet
Annet	Annet
Kiste	Annet
Skjold	Annet
Lsepult	Annet
Benkevanger	Annet
Skrin	Annet
Gulvur	Annet
Modell	Annet
Salmetavle	Annet
Våpenskjold	Annet
Lesebrett	Annet

Skap	Annet
Kollektbøsse	Annet
Kollektskrin	Annet
Timeglass	Annet
Begravelsesskjold	Annet
Kirkesbøsse	Annet
Gravplate	Annet
Salmetavler	Annet
Predella	Annet
Monogram	Annet
Kneleskammel	Annet
Hengeskap	Annet
beslag	Annet
Galleriskranke	Annet
Lampe	Annet
Skammel	Annet
Runestav	Annet
Røkelseskar	Annet
Vekt	Annet
Ovn	Annet
Vannkjele	Annet
Dørbeslag	Annet
Helgenskrin	Annet
Lyseslukker	Annet
Nøkkel	Annet
Lysskjold	Annet
Mynter	Annet
Vindfløy	Annet
Skje	Annet
Benk	Benker og stoler
Benkedør	Benker og stoler

Kirkebenker	Benker og stoler
Stol	Benker og stoler
Bispestol	Benker og stoler
Klokkerstol	Benker og stoler
Brudestoler	Benker og stoler
Skriftestol	Benker og stoler
Veggdekor	Bygningsintegrerte flater med malingsdekor
Dør	Bygningsintegrerte flater med malingsdekor
Galleribrystning	Bygningsintegrerte flater med malingsdekor
Trappevange	Bygningsintegrerte flater med malingsdekor
Brystning	Bygningsintegrerte flater med malingsdekor
Galleribrystning	Bygningsintegrerte flater med malingsdekor
Portal	Bygningsintegrerte flater med malingsdekor
Baldakin*	Bygningsintegrerte flater med malingsdekor
Skriftfelt	Bygningsintegrerte flater med malingsdekor
Bemalt dekor	Bygningsintegrerte flater med malingsdekor
Veggfelt	Bygningsintegrerte flater med malingsdekor
Ciborium*	Bygningsintegrerte flater med malingsdekor
Veggmaleri	Bygningsintegrerte flater med malingsdekor
Kalkmaleri	Bygningsintegrerte flater med malingsdekor
Takdekor	Dekorerte himlinger
Himling	Dekorerte himlinger
Døpefont	Døpefont
Dåpshimling	Døpefontshimling
Døpefontlokk	Døpefontlokk
Dåpshus	Dåpshus
Bok	Gamle bøker og håndskrifter
Salmebok	Gamle bøker og håndskrifter
bibel	Gamle bøker og håndskrifter
Glassmaleri	Glassmaleri
Korskille	Korskille

Lysekrone	Lysekrone
Lysestake	Lysestake
Maleri	Maleri
Epitafium	Maleri
Minnetavle	Maleri
Skrifttavle	Maleri
Orgel	Orgel
Prekestol	Prekestol
Lydhimmel	Prekestolshimling/lydhimmel
Dåpsfat	Rituelle kar
Dåpskanne	Rituelle kar
Disk	Rituelle kar
Kalk	Rituelle kar
Oblatskrin	Rituelle kar
Skulptur	Skulptur
Krusifiks	Skulptur
Figur	Skulptur
Kalvariegruppe	Skulptur
Messehaket	Tekstiler og paramenter
Alterduk	Tekstiler og paramenter
Antependium	Tekstiler og paramenter
Teppe	Tekstiler og paramenter
Duk	Tekstiler og paramenter

Tabell 93 Oversikt over gruppering av objekter i gjenstandsgrupper

*Baldakin og ciborium er gruppert i kategorien «byggningsintegrerte flater med malingsdekor»

Vedlegg 4: Gruppering av materialer i materialgrupper

Oversikt over materialer fra Riksantikvarens årlige tilstandskartlegging i kirker. Tabellen viser hvordan kategoriene som opptrer i Riksantikvarens dokumentasjon har blitt gruppert i rapporten.

Materiale registrert i kilde	Materialgruppe
Glass	Glass
Limfargemaling på lerret	Limfarge på lerret
Limfarge på tre	Limfarge på tre
LIMFARGEMALING	Limfarge på tre
Limfargemaling på tre	Limfarge på tre
Materialer	Materialgruppe
Bly	Metall
Bronse	Metall
Forgylt sølv	Metall
Forsølvet metall	Metall
Jern	Metall
Jernblikk	Metall
kobber	Metall
Messing	Metall
METALLER	Metall
Sølv	Metall
Sølvplett	Metall
Tinn	Metall
al secco	Mur
Kalkmaling på kalkpuss	Mur
Olje- og bronsemaling på tre	Oljemaling
Olje på tre	Oljemaling
OLJEMALING	Oljemaling
Oljemaling og andre materialer	Oljemaling
Oljemaling på annet underlag	Oljemaling
Oljemaling på tre	Oljemaling
Oljemaling og forgylling på tre	Oljemaling og forgylling

Olje på lerret	Oljemaling på lerret
Oljemaling på lerret	Oljemaling på lerret
Papir	Papir og andre materialer
Papir og andre materialer	Papir og andre materialer
Lær	Skin og lær
Skin	Skin og lær
Granitt	Stein
Kleberstein	Stein
Marmor	Stein
STEIN	Stein
Bomull	Tekstil
Fløyel	Tekstil
Silke	Tekstil
Tekstil	Tekstil
Tekstil og andre materialer	Tekstil
Ull	Tekstil
Velur	Tekstil
Lakk på tre	Tre
Tre	Tre
Tre og andre materialer	Tre
Gips	Annet
Papir og skin, messingbeslag.	Ikke kategorisert i materiale
Annen	Annet

Tabell 94 Oversikt over gruppering av materialer i materialgrupper

Vedlegg 5: Beregningsmetode for volumestimater

Utrekningsmetoden for estimater omkring antall gjenstander i kirkebyggene tar utgangspunkt i kartleggingstallene fra Kirkekontrollen. Utgangspunktet er summen gjenstander som er kartlagt, vurdert i lys av mange som har svart, og hvor stor andel disse kirkene utgjør ut fra helheten. Beregningene er kun relevante der man ikke har annen kilde til kunnskap om omfanget. Det må anmerkes at det alltid er knyttet en viss usikkerhet til estimering.

Kategori	Antall kartlagte gjenstander	Antall svar på punktet	Kalkyle 1 (minimum)	Kalkyle 3 (medium)	Kalkyle 2 (maksimum)	Valgt estimert volum:
Lysestaker i sølv	1902	713	2439	3402	4364	3200-3700

Tabell 95 Eksempeltall for dokumentasjon av beregningsmetode for volumestimater

For å komme frem til et valgt estimat, er det gjort to beregninger som isolert ikke er sannsynlige: en minimums- og en maksimumskalkyle. Kalkyle nr 3 er beregnet ut fra gjennomsnittet av min og maks-kalkylene, og dette midtpunktet er utgangspunktet for selve estimatberegningene.

I eksemplet over er det kartlagt 1902 gjenstander fordelt på 713 kirker. 1276 svarte på undersøkelsen, og det finnes til sammen 1636 kirkebygg. 87 kirker ble ikke kartlagt i undersøkelsen, og disse har vi ingen data på. Siden tallpunktene i Kirkekontrollen ikke var obligatorisk å svare på, har vi heller ikke kjennskap om de som ikke har svart på punktet har null gjenstander, eller om de har hoppet over punktet og ikke rapportert sine gjenstander.

I kalkyle 1 (minimum) antas det at alle de som ikke har svart på punktet har null gjenstander:

$(\text{SUM/ALLE SOM HAR SVART PÅ UNDERSØKESEN}) * \text{HELE BYGNINGSMASSEN}$
 $(1902/1276) * 1636 = 2439$

I kalkyle 2 (maksimum) antas det at alle de som ikke har svart har hoppet over punktet, og at de derfor har gjennomsnittlig like mange inventargjenstander av kategorien som de som har svart har rapportert:

$(\text{SUM/ALLE SOM HAR SVART PÅ PUNKTET}) * \text{HELE BYGNINGSMASSEN}$
 $(1902/713) * 1636 = 4364$

Begge scenariene over kan betegnes som usannsynlige, fordi det er usannsynlig at samtlige som ikke har angitt noe på punktet har gjort det av samme årsak. Det mest sannsynlige er at en del av dem har ment å svare null, men har hoppet over punktet, og at andre har hoppet over punktet fordi de ikke har visst svaret – og her vil det da være en viss underreportering. For å finne et midtpunkt mellom de to scenariene, er det kalkulert et middeltall:

I kalkyle 3 (medium) kalkuleres som et gjennomsnitt av minimums- og maksimumskalkyle, altså

$(\text{MINIMUMSESTIMAT} + \text{MAKSIMUMSESTIMAT}) / 2 = \text{MEDIUMSESTIMAT}$
 $(2439 + 4364) / 2 = 3402$

Det er viktig å understreke at minimums- og maksimumskalkylene er kun beregnet for å komme frem til en mediumskalkyle, og må ikke benyttes isolert som et estimat.

Valgt estimat for rapporten er oftest lagt i området mellom minimums- og mediumskalkyle. Volumestimatet er valgt i lys av grunnlagstallene (antall kartlagte gjenstander oppgitt og antall som har svart på punktet) i dialog med fagpersoner som har kjennskap til de ulike gjenstandsgruppene. For å unngå at det gis inntrykk av et kunstig presisjonsnivå, er valgt estimat oppgitt som et tallområde, og i eksemplet lysestaker i sølv, er det valgt å legge valgt estimat til området 3200-3700. Størrelsen på slingringsmonnet varierer mellom gjenstandsgruppene.

Alle de øvrige tallene må anses som bakgrunnsinformasjon, og gir ingen mening hvis de refereres uten kontekst. For enkelte grupper er beregningen foretatt på grunnlag av en summering av flere punkter, f.eks. for skulpturer. Utrekningen gjøres da på grunnlag av alle som har svart på undersøkelsen (altså ut fra metoden i kalkyle 1).

Vedlegg 6: Tallpunkter fra Kirkekontrollen med volumestimer og kalkylegrunnlag

Se vedlegg over for beregningsmetode for volumestimer nasjonalt. Merk: Kalkyle 1-3 er kun kalkulert for å komme frem til valgt estimert volum, og må ikke refereres isolert fra denne konteksten.

Kategori	Antall kartlagte gjenstander	Antall svar på punktet	Kalkyle 1 (minimum)	Kalkyle 3 (medium)	Kalkyle 2 (maksimum)	Valgt estimert volum:
Møbler trukket med gyldenlær	1072	377	1374	3013	4652	1800-2200
Fritthengende malerier	2425	717	3109	4321	5533	3000-3500
Veggtepper og bildevever	621	420	796	1608	2419	1200-1600
Skulpturer*	957					1000-1500
Lysekroner i messing	4185	982	5366	6169	6172	5500-6000
Lysekroner av prisme/glass	319	195	409	1 543	2 676	500-800
Lysekroner av smijern	306	238	392	1 248	2 103	500-800
Lysekroner av tre	107	182	137	549	962	100-150
Lysestaker i messing	3265	854	4186	5220	6255	4000-4500
Lysestaker i sølv	1902	713	2439	3402	4364	3200-3700
Lysestaker i sølvplett	878	413	1126	2302	3478	2500-3000
Lysestaker i tinn	645	328	827	2022	3217	1500-2000
Lysestaker i tre	420	289	538	1458	2378	800-1000
Lysestaker i smijern	1624	717	2082	2894	3706	2000-2500
Alle kartlagte rituelle kar i sølv**	4494					5500-6000
Sølvgjenstander fra før 1890	1737	472	2212	4153	6 095	2000-2500
Sølvgjenstander fra før 1650	100	210	128	454	779	200-500
Messehagler totalt	4189	1141	5371	5689	6006	5000-5500
Messehagler fra før 1900	684	605	877	1363	1850	900-1300

Bøker og håndskrifter fra før 1900	2201	577	2822	4531	6241	4000-4500
---	------	-----	------	------	------	-----------

Tabell 96 Inventarkategorier og tallpunkter med nasjonale estimater

*Summerte kategorier er *antall treskulpturer fra middelalderen, antall treskulpturer fra perioden 1650-1850, antall treskulpturer fra 1850 eller nyere og antall skulpturer av annet materiale enn tre*. Antall treskulpturer fra middelalderen ble korrigert fra 171 til 155 i samråd med NIKU.

**Summerte kategorier er *kalker, disker, oblatesker, kanner, dåpsfat og andre rituelle kar i sølv*. Merk at de innrapporterte tallene på særkalker ikke er inkludert i summen, fordi fagekspert anser at tallene sannsynligvis inkluderer en majoritet av gjenstander i sølvplett.

Vedlegg 7: Orgler kulturhistorisk verdi (alle årsintervaller)

Kulturhistorisk verdi			
Byggeperioder orgel	Antall vurdert	Antall orgler med høy kulturhistorisk verdi	Andel orgler med høy kulturhistorisk verdi
1700-1830	9	9	100 %
1831-1849	9	9	100 %
1850-1859	10	9	90 %
1860-1869	17	15	88 %
1870-1879	15	13	87 %
1880-1889	30	29	97 %
1890-1899	22	22	100 %
1900-1909	32	30	94 %
1910-1919	41	41	100 %
1920-1929	49	43	88 %
1930-1939	33	11	33 %
1940-1949	9	9	100 %
1950-1959	90	25	28 %
1960-1969	245	43	18 %
1970-1979	313	63	20 %
Total	924	371	40 %

Tabell 97 Oversikt over orgler med høy kulturhistorisk verdi

Vedlegg 8: Liste over figurer

Figur 1 Eiers opplevde behov for fagspesialister innen møbler/inventar av tre.....	50
Figur 2 Egenvurdering av tilstand på orgel i Kirkekontrollene 2006 - 2021	92
Figur 3 Riksantikvarens kartlagte kirker 2002 - 2021	94
Figur 4 Andel TG 2-3 fordelt på materialgrupper (Riksantikvarens tilstandskartlegging).....	97
Figur 5 Antall avlagte fag- eller svenneprøver 2011-2020	124
Figur 6 Spesialiseringsområder for konservatorer	126
Figur 7 Sted for utdanning (medlemmer av NKF-N)	127
Figur 8 Oversikt over kirkeeiers etterspørsel og selvopplevde behov etter fagkompetanse neste 10 år ...	131

Vedlegg 9: Liste over tabeller

Tabell 1 Oversikt over deltagende institusjoner i referansegruppen	18
Tabell 2 Oversikt over bidragsyttere i faglig råd	18
Tabell 3 Oversikt over kilder	26
Tabell 4 Oversikt over omfang lysekroner og lysestaker (Kirkekontrollen 2021)	36
Tabell 5 Tilstand for møbler og inventar av tre fra Riksantikvarens tilstandskartlegginger 2001-2021	48
Tabell 6 Tilgang på konservatorkompetanse for kirkeeiere	50
Tabell 7 Andel TG 2-3 for ulike gjenstandsgrupper (Riksantikvarens tilstandskartlegginger 2001-2021)	52
Tabell 8 Andel TG 2-3 for bygningsintegrerte flater (Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001-2021)	53
Tabell 9 Alter kategorisert på århundre (Kirkekontrollen 2021)	60
Tabell 10 Alter kategorisert på materiale (Kirkekontrollen 2021)	60
Tabell 11 Alterringer kategorisert på alder (Kirkekontrollen 2021)	61
Tabell 12 Altertavler som ikke er i bruk (Kirkekontrollen 2021)	62
Tabell 13 Altertavler fra ulike perioder (ekspertregistrering)	63
Tabell 14 Antall av prekestoler (ekspertregistrering)	64
Tabell 15 Prekestoler kategorisert og fordelt på byggeperioder (ekspertregistrering)	64
Tabell 16 Antall døpefonter i ulike kategorier (ekspertregistrering)	65
Tabell 17 Dåpsengler kategorisert etter tidsperiode (ekspertregistrering)	66
Tabell 18 Antall korskiller i ulike kategorier (ekspertregistrering)	66
Tabell 19 Antall kirkebenker i ulike kategorier (ekspertregistrering)	67
Tabell 20 Eldre benker, stoler og innelukkede «rom» (Kirkekontrollen 2021)	68
Tabell 21 Eldre benker, stoler og lukkede «rom» (ekspertregistrering)	69
Tabell 22 Antall møbler trukket med gyldenlær (Kirkekontrollen 2021)	69
Tabell 23 Antall malerier i kirken (Kirkekontrollen 2021)	70
Tabell 24 Malerier i ulike motivtyper (Kirkekontrollen 2021)	71
Tabell 25 Antall skulpturer i ulike kategorier (Kirkekontrollen 2021)	72
Tabell 26 Antall veggtepper og bildevever (Kirkekontrollen 2021)	73
Tabell 27 Vanligste antall veggtepper og bildevever (Kirkekontrollen 2021)	73
Tabell 28 Antall lysekroner i ulike kategorier (Kirkekontrollen 2021)	74
Tabell 29 Andel lysekroner som finnes i listeførte/fredete kirker (Kirkekontrollen 2021)	74
Tabell 30 Antall lysestaker i ulike kategorier (Kirkekontrollen 2021)	75
Tabell 31 Andel lysestaker som finnes i listeførte/fredete kirker (Kirkekontrollen 2021)	75
Tabell 32 Antall sølvgjenstander i ulike kategorier (Kirkekontrollen 2021)	76

Tabell 33 Antall eldre sølvgjenstander (Kirkekontrollen 2021)	76
Tabell 34 Antall eldre sølvgjenstander gruppert ut ifra vernestatus på kirke (Kirkekontrollen 2021)	77
Tabell 35 Rituelle kar av andre materialer	77
Tabell 36 Antall messehagler (Kirkekontrollen 2021)	78
Tabell 37 Antall kirker som har eldre tekstiler (Kirkekontrollen 2021)	78
Tabell 38 Antall bøker og håndskrifter fra før 1900 (Kirkekontrollen 2021)	79
Tabell 39 Antall bøker og håndskrifter i kirka fra før 1900 (Kirkekontrollen 2021)	79
Tabell 40 Antall glassmalerier og blyglassvinduer (Kirkekontrollen 2021 og ekspertregistrering)	80
Tabell 41 Antall registrerte dekorerte himlinger (Kirkekontrollen 2021 og ekspertregistrering)	81
Tabell 42 Antall veggmalier på stein og tre fordelt på kirkenes byggeperiode (ekspertregistrering)	82
Tabell 43 Antall kirker med veggmalier fordelt på byggeperiode og hovedmateriale (Kirkekontrollen) ...	83
Tabell 44 Antall kirker med dekorerte gallerifronter (ekspertregistrering)	83
Tabell 45 Antall pipeorgler med og uten kulturhistorisk verdi (ekspertregistrering)	85
Tabell 46 Antall kirkeklokker sortert på tilvirkningsperiode (ekspertregistrering)	86
Tabell 47 Kirkeklokker sortert på tilvirkningsperiode og type kirke de befinner seg i (ekspertregistrering) .	87
Tabell 48 Ringesystem i kirkene (Kirkekontrollen 2017)	87
Tabell 49 Kirker med middelalderklokker og type ringesystem (Kirkekontroll 2017 og ekspertregistrering)	87
Tabell 50 Middelalderklokker fordelt på ulike ringesystem som benyttes i kirken (Kirkekontroll 2017 og ekspertregistrering)	88
Tabell 51 Antall mekaniske ur fordelt på vernegruppe (Kirkekontrollen 2017)	89
Tabell 52 Antall mekaniske ur fordelt på byggeperiode (Kirkekontrollen 2017)	89
Tabell 53 Antall urskiver (Kirkekontrollen 2017)	89
Tabell 54 Antall diverse klenodier (Kirkekontrollen 2021)	91
Tabell 55 Definisjoner av tilstandsgrader benyttet i Riksantikvarens kartlegging	93
Tabell 56 Antall registreringer i Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001-2021	95
Tabell 57 Antall gjenstander i todelt tilstandsgradskala fordelt på materialegrupper	96
Tabell 58 Andel TG 2-3 for sølvgjenstander (Riksantikvarens tilstandskartlegging)	97
Tabell 59 Andel TG 2-3 for messing (kobberlegeringer)	98
Tabell 60 Tilstand fordelt på gjenstandsgrupper (Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001-2021)	99
Tabell 61 Tilstand på dekorerte himlinger (Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001-2021)	100
Tabell 62 Tilstand på bygningsintegreerte flater med malingsdekor (Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001-2021)	100
Tabell 63 Oversikt over fagekspertter på ulike gjenstandskategorier	102
Tabell 64 Intervjudata gjenstander av stein (fagekspert)	103

Tabell 65 Intervjudata glassmaleri og blyglassvinduer (fagekspert)	104
Tabell 66 Intervjudata kirkeklokker (fagekspert)	104
Tabell 67 Intervjudata a tårnur (fagekspert)	105
Tabell 68 Intervjudata b tårnur (fagekspert)	106
Tabell 69 Intervjudata orgel (fagekspert)	106
Tabell 70 Intervjudata tekstil (fagekspert)	107
Tabell 71 Intervjudata metallgjenstander (fagekspert)	108
Tabell 72 Intervjudata kirkesølv (fagekspert)	109
Tabell 73 Intervjudata møbler (fagekspert)	110
Tabell 74 Intervjudata bøker og håndskrifter (fagekspert)	111
Tabell 75 Intervjudata kompositte gjenstander (fagekspert)	111
Tabell 76 Intervjudata bemalt kunst og inventar (fagekspert)	112
Tabell 77 Intervjudata veggmaleri på mur (fagekspert)	113
Tabell 78 Oversikt over kartlagte håndverksfag	116
Tabell 79 Organisering av utdanningsløp til kartlagte håndverksfag	118
Tabell 80 Estimering av antall utøvende håndverkere på grunnlag av tall fra Håndverksregisteret	120
Tabell 81 Antall søkere til skoleplasser 2012-2020	121
Tabell 82 Antall søkere til læreplasser 2012-2020	121
Tabell 83 Antall inngåtte lærekontrakter 2011-2020	122
Tabell 84 Antall godkjente lærebedrifter pr. 01.07.2021	123
Tabell 85 Oversikt over spesialiseringer i konserveringsfaget og relevans for kirkenes særskilte verdier ...	125
Tabell 86 Konservatorer som er utdannet i Norge siden 2006	127
Tabell 87 Spesialiseringsområde for konservatorer (medlemmer av NKF-N), fordelt på spørsmålet om man har tatt oppdrag for kirker siste fem år	128
Tabell 88 Antall konservatorer som har tatt oppdrag for kirker siste fem årene, fordelt på region.	129
Tabell 89 Oversikt over kirkeeiers etterspørsel og selvpoplevde behov etter fagkompetanse	130
Tabell 90 Oversikt over kirkekontrollbesvarelser fordelt på fylke	136
Tabell 91 Oversikt over kirkekontrollbesvarelser fordelt på vernegruppe	137
Tabell 92 Oversikt over spørsmålene i kirkekontroll 2021 (Del 2)	146
Tabell 93 Oversikt over gruppering av objekter i gjenstandsgrupper	151
Tabell 94 Oversikt over gruppering av materialer i materialgrupper	153
Tabell 95 Eksempeltall for dokumentasjon av beregningsmetode for volumestimer	154
Tabell 96 Inventarkategorier og tallpunkter med nasjonale estimer	156
Tabell 97 Oversikt over orgler med høy kulturhistorisk verdi	157

Vedlegg 10: Skriftlig intervju med fageksperter - spørsmål

- Tid brukt på besvarelse
- Navn
- Kan du fortelle kort om din erfaring med [orgler] i norske kirker?
- Hvis mulig, hva vil du generelt si om tilstanden på [orglene] i norske kirker?
- Vil du vurdere det slik at vi har et dårlig, tilstrekkelig, eller godt kunnskapsgrunnlag for å gjøre generelle betraktninger om tilstanden på [orglene] i de norske kirkebyggene?
- Hvilke typer skader ser du oftest?
- Hva er kritiske punkter og sårbarheter?
- Hva vil du si at er de vanligste skadeårsakene?
- Er det noen kategorier innenfor [orglene] som skiller seg ut i positiv eller negativ forstand?
- Er det noen kategorier [orgler] som ser ut til å forsvinne og bli byttet ut, slik at det finnes få igjen av kategorien?
- Er det noen kategorier [orgler] som ser ut til å forsvinne og bli byttet ut, slik at det finnes få igjen?
- Hvor lang levetid har [et orgel]?
- Hva er vanlig pris-område for full rehabilitering av [et orgel]?
- Hva er vanlig pris-område for å erstatte [et orgel] med et nytt?
- Er det noe mer du ønsker å tilføye?

Vedlegg 11: Litteratur og kilder

Litteratur:

Andersen, Elisabeth Bø, Ragnhild M. *Brudebenker i norske kirker*. Årbok - Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, 2020, 37-53.

Den norske kirke. Kirkelig kulturarv, rapport 2021. <https://kirken.no/globalassets/kirken.no/om-kirken/kulturliv/kulturarv/kirkelig%20kulturarv%20-%20den%20norske%20kirke%20-%202021.pdf>

De Groot, T: *Sluttrapport for prosjektet Registrering av Norges kirkeklokker fra middelalderen*, 2015.

Econ Pöyry for Utdanningsdirektoratet. *Små håndverksfag: statusgjennomgang*, 2009. <https://www.udir.no/tall-og-forskning/finn-forskning/rapporter/Rapport-om-sma-handverksfag/>

Ekroll, Ø. *Sunnmørskyrkjene: historie, kunst og arkitektur*, 2012.

Fosse, J og Tandberg, S. W. *Norsk sølv – gullsmeder gjennom 600 år, Østlandet, Agder, Rogaland*, bind 1, 2004.

Gabrielsen, M. E. H. Masteroppgave, *En analyse av gudstjenestedeltakers bruk av lysgloben i lys av rite og artefakteori*, 2014: <https://mfopen.mf.no/mf-xmlui/bitstream/handle/11250/219784/AVH505-kand-nr-1054-masteravh-Gabrielsen-navn.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Hohler, E. *Medieval Wooden Sculptures in Norway*, *Collegium Medievale* Vol. 30, 2017.

KA og Riksantikvaren. *Kirkeklokker – En innføring i funksjoner, historie, bruk, ettersyn og bevaring*, 2018. https://www.ka.no/_service/300851/download/id/382999/name/Kirkeklokker-WEB.PDF

KA. *Om restaurering av kirkesølv*, 2015.

KA. *Tander prakt – stell og bevaring av kirketekstiler*, 2011. <https://www.ka.no/sak/article/1154251>

KA. *Klang og kvalitet*, 2008. <https://www.ka.no/sak/article/1145581>

KA. *Stell og bevaring av kirkesølv*, 2008. https://www.ka.no/_service/300851/download/id/275121/name/Kirkes%C3%B8lvhefte.pdf

Klima- og miljødepartementet. *Meld. St. 16 (2019–2020), Nye mål i kulturmiljøpolitikken — Engasjement, bærekraft og mangfold*, 2020.

Norsk håndverksinstitutt. *Organisering av tradisjonshåndverkere*, 2020. <https://dms-cf-05.dimu.org/file/0334Avqxwq4h>

Olstad, T. M. og Kaun, S. *Limfargedekor og kalkmaleri i norske kirker, utbredelse og tilstand*, NIKU Oppdragsrapport nr. 274/2011 https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/bitstream/handle/11250/176610/NIKUOppdragsrapport_274_2011_limfarge.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Plahter, Unn Hohler, E.Morgan N. Wickstrom, A. *Painted Altar Frontals of Norway 1250-1350*, bind 1-3, 2004.

Rasmussen, H. *Våre kirker. Norsk kirkeleksikon*, 1993.

Rundskrivet Q-06-2020 *Forvaltning av kirke, gravplass og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø* (Kirkerundskrivet).

Schonhowd, I. *Kunst og inventar i norske stavkirker. Forslag til oppfølgingsplan for tilstandsregistrering*, NIKU Oppdragsrapport 45/2021

Skarbøvik, S. *Forprosjekt om dagens situasjon for de store mekaniske urene*, Rapport fra forprosjekt på oppdrag fra Riksantikvaren, 2018

Solhaug, M. *Middelalderens døpefonter i Norge*. Vol. 1 og 2, 2001.

Tandberg, S. W. *Norsk sølv – gullsmeder gjennom 600 år, Bergen, Møre og Romsdal, Trøndelag, Nord-Norge*, bind 2, 2013, Cappelen Damm.

Utdanningsdirektoratet. *Yrkesfaglig utvalg for immateriell kulturarv og verneverdige fag. Lenge leve tradisjonshåndverket!* Oslo, 2016. <https://docplayer.me/17272255-Yrkesfaglig-utvalg-for-immateriell-kulturarv-og-verneverdige-fag-lenge-leve-tradisjonshandverket.html>

Bokverk:

Kirker i Norge (6 bind, 250 kirker omtalt)

Norges kirker (Bokverk og wiki, tar for seg seks fylker)

Andre kilder:

- Kirkekontrollen 2021
- Tidligere kirkekontroll-kartlegginger 2005 - 2017
- kirkebyggdatabasen.no
- Norgeskirker.no
- Registreringer fra Riksantikvarens årlige tilstandskartlegginger i kirker
- Spørreundersøkelse sendt til medlemmer i Nordisk konservator forbund den norske avdelingen
- NIKUs kalkmaleriprojekt
- Riksantikvarens klokkeliste
- Intervjuer med fagekspertter
- Eksisterende orgelregister i Kirkebyggdatabasen
- Håndverksregisteret
- Digitaliserte jubileumsskrifter etc. Mange kirkers jubileumsbøker er digitaliserte og tilgjengelige på nasjonalbibliotekets nettside: <https://www.nb.no/>
- Tableau, Universitetet i Oslo sitt rapport og statistikkverktøy
- Nasjonalt register for lærebedrifter
- Utdanningsdirektoratets statistikkbank
- Håndverksinstituttets statistikk for små og verneverdige fag
- Utdanning.no, den nasjonale nettportalen for informasjon om utdanning og yrke
- UNESCOs konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven.
http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- Barne- og familiedepartementet. Lovdata, Forskrift om regler om liturgisk inventar og utstyr, 2021.